

T.C.

Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Şevket Süreyya Aydemir

Tarih ve Devlet Anlayışı

Eray Yılmaz
04701012

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Taner Timur

İstanbul, 2007.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii - iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi - ix
ABSTRACT	x - xiv
GİRİŞ	1 - 4
1. YAŞAMI VE SİYASAL GÖRÜŞLERİ	5 - 32
1.1. Şevket Süreyya	6 - 11
1.2. Aydemir, Turan ve Sonrası	12 - 15
1.3. Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi	16 - 18
1.4. TKF, TİÇSF ve Aydınlık Çevresi	19 - 23
1.5. İnkılabın Emrinde: Kadro Hareketi	24 - 28
1.6. Kadro Sonrası	29 - 32
2. TARİH ANLAYIŞI	33 – 61
2.1. Tarihsel Yöntem: Diyalektik ve/veya Tarihsel Materyalizm	34 - 42
2.2. Emperyalizm ve Tarihsel Bir Erek Olarak Milli Kurtuluş Hareketleri	43 – 49
2.3. Tarihsel Ereğin Eylemcileri Olarak Kahraman ve Kadro	50 - 53
2.4. Türk Tarih Tezi veya “Resmi Tarih” ve Aydemir	54 – 61

3. TARİHİN SİYASAL DEĞERİ: AYDEMİR'İN DEVLET ANLAYIŞI	62 – 102
3.1. 1930'larda Türkiye: Demokrasi Deneyiminden Baskıcı Politikalara	64 - 74
3.2. İnkılap ve Kadro: “Devletçi” Bir Siyasal Metin	75 - 82
3.3. 1961 Demokrasisi: 1960'lardan 1970'lere Türkiye	83 - 95
3.4. “Türk Sosyalizmi”, “Demokrasi” ve Şevket Süreyya Aydemir	96 - 102
4. TARİH ÇALIŞMALARINI OKURKEN	103 - 150
4.1. İmparatorluk Çağının Sonu: Enver Paşa	104 - 115
4.2. Tek Adam: Mustafa Kemal Atatürk	116 - 136
4.3. Menderes'in Dramı	137 - 150
SONUÇ	151 - 155
KAYNAKÇA	156 - 163
ÖZGEÇMİŞ	164

KISALTMALAR

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AP: Adalet Partisi

ARMHC: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri

BDHK: Bâkû Doğu Halkları Kurultayı

BMM: Büyük Millet Meclisi

CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi

CHF / CHP: Cumhuriyet Halk Fırkası / Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DEV-GENÇ: Devrimci Gençlik Federasyonu

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DP: Demokrat Parti

IMF: International Monetary Fund

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

KUTV: Komunistitcheski Universitat Troujenika Vostoka (Doğu Halkları Komünist Üniversitesi)

MBK: Milli Birlik Komitesi

MDD: Milli Demokratik Devrim

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MKH: Milli Kurtuluş Hareketi

MNP: Milli Nizam Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

NATO: North Atlantic Treaty Organisation

OHC: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti

OTİC: Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti

OYAK: Ordu Yardımlaşma Kurumu

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

TİÇSF: Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TKF / TKP: Türkiye Komünist Fırkası / Türkiye Komünist Partisi

TpCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

ÖNSÖZ

Şevket Süreyya Aydemir'in tarih ve devlet anlayışı üzerine odaklanan eldeki tez 2005-2007 yılları arasında yazıldı. Çalışma, Aydemir'in genel hatlarıyla yaşamöyküsü ve siyasal yaklaşımları üzerinde durduktan sonra, 1930'ların başlarında yayınlanan Kadro dergisi ile özdeşleşmiş bir aydının tarih ve devlet anlayışını 1976'daki ölümüne kadar dönemsel özellikleriyle, değişimleriyle birlikte derinlemesine irdelemeye çalışıyor.

Burada tezin yazılmasına katkıda bulunanlara teşekkür etmek, tez düzeninin gerektirdiğinden çok üzerime düşen bir vazifedir. Öncelikle tezin seçiminden başlayarak, omurgasının oluşumuna, sonuçlanmasına kadar yardımlarını esirgemeyen, her defasında tezimi okuyan, eleştiren, bana yol gösteren, bir bakıma tarihçiliğin çıraklık eğitimini aldığım, saygıdeğer hocam Taner Timur'a teşekkür etmek isterim.

Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi bölümünün lisans döneminde geçirdiğim verimli bir yılda beni teze hazırlayan değerli hocalarım Esra Danacioğlu, Cengiz Çağla, Elçin Macar, Nezahat Demirhan ve geçen yıl bu dünyadan göçen, derslerini aksatmadan, öğrencilerini yüreklendiren saygıdeğer Reşat Kaynar'a teşekkürler.

Mehmet Ali Aybar üzerine yazdığı tez ile TİP içindeki tartışmaları daha yakından tanımamızı sağlayan Zafer Doğan, bir türlü bulamadığım Şevket Süreyya Aydemir'in Devrim dergisindeki yazılarını bana gönderen Neslihan Tekeoğlu, tezin özet kısmının İngilizce'ye çevrilmesinde yardımlarını esirgemeyen Mustafa Tabak ve Ebru Aktel'e teşekkürler. Nihayet tez boyunca bana güç veren karım Gülhan Dikme'ye teşekkürler, tez benim olduğu kadar onlarındır.

ÖZET

Şevket Süreyya Aydemir 1897’de göçmen bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş, çocukluğunda Osmanlıcı bir eğitim çevresinde büyümüş, imparatorluk dağılırken Turancı ölküye sarılmış, bu ölküyle çıktığı yolculukta Bolşevik Devrim ile tanışmış, Türkiye’ye dönüşünde ise her devirde onu belirleyen ulusalcı duygularla Kemalist Devrim’in hizmetine girmişti. 1927 yılından itibaren devrim ile dirsek teması kurmaya başlayan Aydemir 1930 ekonomik buhranının ardından girilen siyasal-ekonomik arayışlara bir çözüm yolu önermiş, böylece Kadro hareketi onun çevresinde ortaya çıkmıştı. Sonraki yıllarda Kadrocu görüşlerini sürdürmüş, 1960’larda yeniden bu anlayışı farklı söylemlerle diriltme uğraşına girmiş, tarih ve devlet anlayışında ise çok derinleştiremese de önemli sayılabilecek değişiklikler gerçekleştirmişti. Ömrünü 1976’da tamamladığında arkasında sağdan, soldan eleştiriler ve Kemalist özlemler bıraktı. Yazdığı kitaplarla yüz yıllık tarihimizi zengin kaynaklarla araştırmış, tartışmış, derli toplu sayılabilecek ve dönemsel karakterler gösteren bir tarih ve devlet anlayışı bırakmıştı.

Günümüz tarihçiliği için kuşkusuz Aydemir demek her şeyden önce Kadro yıllarını anımsatıyor. Kadro yıllarında Türkiye’nin kalkınması için Milli Kurtuluş Hareketi ve sonrasına dair görüşlerini yayımlayan yazar için Türkiye evrensel çapta emperyalizmin yenilmesi doğrultusunda önderlik yapabilirdi. 1930’da CHP çevresinde belirlenen devletçilik anlayışını daha koyu bir biçimde tarih ve devlet anlayışıyla bütünleştiren yazar, devletçi politikalarla Türkiye’nin çağdaş sınıflar oluşumuna izin vermeden gelişmiş bir ölk olabileceği görüşündeydi. Çok geçmeden kapanan Kadro dergisi ardında birçok yankılar bıraktı. Aydemir Kadro sonrasında da devletçi politikaları uygulayan bürokrasi içinde önemli mevkilerde yer aldı; ancak yaklaşan ikinci genel savaş planlı ekonomi politikalarının derli toplu uygulanmasını engelledi. Genel savaş sonrasında artık Türkiye çok partili siyasal rejimi benimseyecek, ekonomik planlama bir tarafa bırakılacaktı. Aydemir 1950 sonrasında emeklilik yaşamına çekildi, anılarını yazdı, hacimli kitapları üzerinde çalıştı ve 1960’lardan itibaren ardı ardına yayınladı. Bu yıllarda siyasal atmosferin sol kanattan esmesi, onu yeniden Yön çevresinde görünür hale getirecek, burada yayınladığı makalelerde yeniden devletçilik anlayışını bu defa sosyalizm bayrağı altında savunacaktı. 1971’de gerçekleşen askeri müdahale ardından ise Cumhuriyet yazarlığını sürdürecekti, ömrünün sonlarında başından beri sınıfsal çatışmalardan arındırdığı diyalektik materyalist görüşünde ısrar etse de tarihsel süreci değerlendirme de yeni yöntemler kullanacak modernleşme görüşüne eğilim gösterecekti.

Şevket Süreyya Aydemir kuşkusuz her şeyden önce ve her devirde siyasal yaşamı etkilemek istedi; ancak bunu yaparken - sınıfsal çözümlemeden kaçınsa da - köşe bucak bir tarih ve devlet anlayışı oluşturmak gayreti de gösterdi. İşte biz tezimiz olarak Aydemir'in bu konulardaki görüşlerine eğildik. Burada yapmak istediğimiz Aydemir'in tüm yaşamını dönemsel eğilimlerle kesen; fakat alttan alta bir süreklilik gösteren tarih ve devlet anlayışını veya anlayışlarını enikonu tartışmak, en azından sergileyebilmektir. Tezimizi kurarken öncelikle kaçınılmaz bir biçimde Aydemir'in yaşamı ile paralel giden siyasal görüşlerini tartıştık. Ardından tarih anlayışına eğilerek tarihi materyalist yöntemi anlayış biçimini serimledik. Üçüncü bölüm olarak devlet anlayışını ortaya koyduk ve sonunda somut tarih çalışmalarına eğilerek bir bakıma tarih ve devlet anlayışının sağlamasını yaptık.

Aydemir'in tarih ve devlet anlayışını araştırmak öncelikle onun yaşamını, yaşamındaki kırılmalarını araştırmak ile başladı ve ilk bölüm yaşamı ekseninde giden siyasal görüşlerini derinlemesine irdilemeden bu konuya ayrıldı. Edirne'de topraksız bir köylü ailesinin oğlu olarak doğan Aydemir, yeniyetmeliğinde Yusuf Akçura'nın çıkardığı Türk Yurdu dergisinin sıkı okurlarından oldu. Dergide Ziya Gökalp'in Turan ülküsüne kapılarak Kafkas cephesine henüz 17-18 yaşında katıldı. Savaş sonrasında öğretmenlik için gittiği Azerbaycan'da Turan'ı aradı; ancak bulamadı. Birdenbire Bolşevik Devrimi'nin içine çekildi, arayışları onu nihayet Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'ne kadar götürdü. Burada entelektüel gelişiminin ilk çekirdeklerini oluşturan Aydemir, Türkiye'ye bir Türkiye Komünist Partili olarak döndü ve çok geçmeden ulusalcı düşünce ve duygularının ağır basmasıyla hareketten ayrılarak Kemalist İnkılabın hizmetine girdi. Öğretmenliğin ardından 1930 sonrasında Kadro dergisinin kurucusu ve kuramcısı oldu. Burada yöntem sorununu söz konusu eden yazar – bizim ikinci bölümde uzun uzadıya tartıştığımız gibi- siyasal yaşamı çözümleyecek en iyi yöntemin tarihi maddecilik olduğunu söylüyor, dünyanın gelip dayandığı çelişkinin ise Leninist bir tavırla; fakat sosyalist çıkarımlar yapmaksızın, sömürgeci sömürge ülkeler arasında olduğunu belirtiyordu. Tarihi materyalist yöntem ile toplumlar üretim araç ve vasıtalarına göre değerlendirilir, diğer toplumsal ilişkiler bu üretim araçları üzerinde biçimlenir. Aydemir için Avrupa Marksizminin bu kalkış noktasıyla üretim araçlarının mülkiyetine göre sınıfsal çatışmayı önemsemesi anlaşılırken Türkiye'de durum farklıdır. Türkiye'de çağdaş sınıfsal ilişkiler – burjuvazi, proletarya - oluşmadığından bir sınıfsal çatışmadan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla devlet burada bir sınıfın egemenliğini sağlayan araç olmaktan çıkmış, içeride kütleli kalkınma gerçekleştirebilecek, sınıf ayrımlarına izin vermeyecek, yetkin bir kadro aracılığıyla ve temelde devlet yatırım ve işletmeleriyle toplumsal düzeni adil bir

biçimde sağlayacak bir toplumsal örgütlenme biçimi olmuştı. Kısaca Avrupa’da sınıfsal çatışmalar ile sosyalizm hedefinde bir rota belirleyen tarihi materyalist yöntem, Türkiye için sınıfsal çözümlemeden yoksun bir aygıtla dönüşmüş, devlet bu yöntem ile toplumsal uyumu sağlayacak bir organ olarak belirlenmişti.

1950’de DP iktidarıyla emekliye sevk edilen Aydemir, 1950’ler ve 1960’lar boyunca hacimli kitaplarını yazmış, bu kitaplarda tarih anlayışını somutlaştırmıştı. Tarih sırasıyla Enver Paşa’dan Atatürk’e, İsmet İnönü’ye ve Adnan Menderes’e kadar gelen bu yaşamöykülerinde merkez, tarihi oluşturan kişilerdi. Son bölümde geniş bir biçimde değindiğimiz gibi Aydemir için toplumlar, tarihi materyalist yöntemle kavranmalı üretim araç ve vasıtalarına önem verilmeliydi; ama somut çalışmalarında ortaya çıkan, koşulların değerlendirilmesiyle birlikte “tarihi şahsiyet”lerin ağırlığıydı. Sözelimi Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılında II. Abdülhamit tam bir talihsizlik olmuş, Mithat Paşa gibi imparatorluğu daha ussal bir biçimde yönetecek bir devlet adamını ortadan kaldırmış, baskıcı siyaseti, beceriksiz yönetimiyle devleti felakete sürüklemişti. Aydemir için Türk devrimi ise doğrudan doğruya Mustafa Kemal’in iradesi doğrultusunda biçimlenmişti, kısaca koşullarla örülmüş tarihsel sürecin en etkili belirleyicileri Aydemir için “tarihi şahsiyet”ler oldu.

Şevket Süreyya, 1960’larda yazmaya başladığı Yön dergisinde dönemin atmosferine uygun bir biçimde sosyalizm sloganı altında yeniden devletçi görüşleri öne çıkaracaktı. Bu dönemde siyasal yaşamda yeniden etkili olmaya çalıştı. Ankara’daki evini bir siyasal düzlem olarak kullanıyor, askerlerden gazetecilere, akademisyenlerden öğrencilere pek çok konuk ağırlıyordu. Bu beş çaylarında sohbet dönüp dolaşıp Türk devrimine, onun istikâmetini belirlemeye dayanıyordu. Aydemir bu dönemde Türk Sosyalizmi bayrağı altında yeniden Kadrocu görüşlerini savundu. Sınıfsal çözümlemelerden yine kaçınıyor, olası sınıflaşmaların önlenmesi için tam bağımsızlıkçı ekonomi ve politika çizgisinde yeniden devleti toplumsal adaletin hakemi olmak için koşullandırıyor.

1970’lere gelindiğindeyse askeri müdahalenin etkisiyle olmalı, Aydemir, liberal demokrasiyi savunan bir çizgiyi cephe hattı olarak belirledi ve bu yıllarda revaçta olan modernleşme görüşüne eğilim gösterdi. Ona göre Türkiye, Batılı ülkeleri ekonomiden-siyasal kurumlarına değin yakalamak-çağdaşlaşmak doğrultusunda bir devrim gerçekleştirmiş, tek parti düzeniyle demokratik zemini hazırlamış ve 1950’lerden itibaren bu rejimi uygulamaya koyulmuştu. 1970’lerde de yapılacak olan bu kurumların savunulması toplumun tüm kesimlerinin meclis kanalıyla siyasal yaşamda temsil edilmesi idi. Özellikle TİP’in kapatılmasıyla oluşan soldaki boşluk giderilmeliydi. Kısaca askeri müdahalenin yol açtığı

tahribat karşısında endişeye kapılan Aydemir, bu yıllarda dolaylı da olsa sınıfsal temsile değiniyor, liberal demokrasiyi ise tarihi seyrin ölkösel tipi kılıyordu.

Kısaca söylersek 1930'lerden 1970'lere kadar tarihi materyalist yöntemle evrensel düzeyde sömürgeci sömürge çelişkisini belirleyen Aydemir için, devlet, toplumsal adaleti sınıfsal çatışmalara olanak vermeden doğrudan doğruya ekonomik biçimlendirmelerle sağlayabilirdi. 1971'de gerçekleşen askeri darbe sonrası ise Aydemir vurgusunu demokrasiden yana yapmaya başlayacak, toplumu oluşturan kesimlere atıflar yaparak ve sınıfsal çatışmanın oluşmaya başladığını söyleyerek devlet çizgisinden toplum çizgisine kayacaktı. İşte tezimiz bu noktada anlam kazanıyor, bir yanda yüksek lisans öğrenimi yapan bir öğrencinin, Cumhuriyet devrinin ilk aydınlarından birini çalışmasıyla çıraklık dönemini oluşturuyor, diğer yandaysa Kadro yıllarına sıkıştırılmış bir yazarın devlet ve tarih üzerine düşüncelerini dönemsel karakterleriyle sergiliyor, onu Türkiye'nin çalkantıları içinde bütünlüklü bir biçimde değerlendirme çabasına giriyor.

ABSTRACT

Sevket Sureyya Aydemir was born as a son of immigrant family in 1897. In his childhood he growth in a Ottoman education circle, during the fall of the empire he embraced Turan ideology. On the journey that he went out by the said ideology he met Bolshevik Revolution when he came back to Turkey he went into the service of Kemalist Revolution with nationalist feelings that had conducted him every time. Since 1927 Aydemir who began to connect with the Revolution offered a formula for the political-economical pursuits that began after the Great Depression in 1930. In this way Kadro movement appeared in the circle of Aydemir. In the following years he maintained his Kadro ideas, in 1960s he tried to revive these ideas again over the different expressions, he realized very important changes on his history and state view although he didn't deepened on them. When he died in 1976 critics from left-right against him and Kemalist aspirations were left behind him. He had searched and debated our history over rich sources and left a history and state view that is well-organized and that shows periodical character.

Saying Aydemir firstly reminds us the Kadro years certainly for today's historiography. In these years Turkey could be leader by defeating imperialism internationally according to him. He issued his opinions about the National Independency Movement and the following years for the development of Turkey. In 1930 the writer who combined the statism determined at the RPP circle with his history and state view more radically thought that Turkey could be a developed country without permitting the constitution of modern classes. The Kadro magazine closed soon left many consequential effects behind it. After the Kadro Aydemir also took place important positions inside the bureaucracy that was applying statist politics but reaching World War II hindered the applying of planning economy politics well-organised. But after the war Turkey would adopt multiparty political regime and left economic planning. After 1950 Aydemir retired, wrote his memories, and worked on voluminous book and released them consecutively by 1960s. In these years rising left wing makes him appeared in the Yön circle and he would defence his statist view again-in this time under the socialism flag-in his essays which he released here. After the military coup in 1971 he would continue writing in Cumhuriyet and in the last years of his life although he insist on his dialectic materialist view that had been purified from class struggles by him since the beginning he would show a tendency to modernization vision that uses new methods to judge historical process.

Sevket Sureyya Aydemir certainly wanted to influence political life pre eminently and invariably but while he was doing this although he avoided class analysis he made efforts to constitute a nook and corner history and state view as well. Here we inclined Aydemir's opinions as our thesis. Here we want to debate, at least present thoroughly Aydemir's history and state view or views that cuts his life with periodic trends but shows a rough-and-tumble continuity. While we were framing our dissertation we unavoidably debated Aydemir's political views that go parallel with his life. After that we laid the form of his historical materialism view out by inclining his historical view. As the third chapter we introduced his state view and in the end in a sense we verified his history and state view by inclining his concrete history works.

Researching Aydemir's understanding of history and state began with researching primarily his life and its turning points. In the first chapter, we debated this subject without analyzing deeply his thoughts which had considerable similarity with his life. Being born in a landless peasant family in Edirne, Aydemir was one of the young and loyal readers of Yusuf Akçura's magazine "Türk Yurdu". Following of Ziya Gökalp's Turan ideology in the magazine, he went to the Caucasian front when he was only seventeen or eighteen years of age. After the war, he went to Azerbaijan as a teacher and looked for Turan but could not find it. He suddenly found himself in the Soviet Revolution. His searching eventually took him to the Communist University of Eastern Proletariat. In those years, Aydemir took the first steps of his intellectual development. He came back to Turkey as a communist and he resigned from his previous ideology. Under the influence of nationalist sensations and thoughts, he went into the service of Kemalist Revolution. After quitting teaching, he founded the "Kadro" and became its ideologist in 1930s. Focusing on the issue of method which we discuss considerably in the second chapter, he believed that historical materialism was the best method to analyze the political affairs. With a Leninist point of view, he stated -without making socialist inferences- that the main conflict of the contemporary world was between the colonialist countries and the countries which were being colonized. For historical materialism, societies are being evaluated on economic base. Other social relations depend on this base. The disputes between classes which Aydemir gave much importance is true for Europe. However, in Turkey the situation was completely different. In Turkey, due to the absence of bourgeoisie and proletariat, it was not possible to talk about a class dispute. This means that the state in Turkey was not a power which ensured the hegemony of one class and turned out to be the form of the organizations which did not permit class disputes in the country.

Moreover, this state with its massive staff was responsible of investments, social development and building of a fair system. Briefly, while historical materialism was pursuing the way that aimed socialism and class disputes in Europe, in Turkey it became deprived from class analyses and the state was seen as an organ that ensured social harmony.

When the Democratic Party came into the power in 1950, Aydemir got retired. In the years of 1950s and 1960s he wrote massive books and he concretized his understanding of history in these books. He focused on the biographies of people who drew the path of history, including Enver Pasha, Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes historically. As we stated at the last chapter extensively, according to Aydemir, societies should have been understood with the method of historical materialism and one should have given importance to the means of production. However, in his concrete studies, he realized the dominance of "historical personalities" besides the evaluation of conditions. For instance, in the last century of Ottoman Empire, Abdulhamit II was a complete disaster. Mithat Pasha who could conduct the Empire more rationally was removed from power by him. His pressure policy and incompetent administration led the country to a calamity. Aydemir thought that Turkish Revolution was formed directly according to the will of Mustafa Kemal. In other words, "historical personalities" were the most impressive determiners of historical process which actually determined by conditions.

After beginning to write in "Yön" in 1960s, under the influence of socialism of those years he sided with the thoughts that emphasized the role of state. He made efforts to be active in political life again. His home in Ankara was like a political meeting point which Aydemir had many guests from soldiers to journalists and from academicians to students. While they were sipping tea, the conversation was being inclined unconsciously to the Turkish Revolution and to determine the route of it. Under the flag of Turkish Socialism he defended Kadro views again in those years. Avoiding from making class analysis as usual, he pointed out that the state had to be the referee of social justice and independent both economically and politically to prevent class disputes.

In 1970s due to the coup probably, he inclined to the liberal democracy and modernism which had considerable popularity in those years. According to him, Turkey made a revolution on the road of contemporizing itself and catching the western countries both economically and politically. The one party administration had prepared the democratic atmosphere and after 1950s, democratic regime had been in power. To defend the regime in 1970s, all classes in society had to be represented at the parliament. The absence of a socialist

party after closing of Labour Party had to be eradicated. Shortly, Aydemir was worried about the damage the coup made. He pointed out that the class representation indirectly and stated that the liberal democracy was an ideal in historical process.

Briefly, from 1930s to 1970s for Aydemir who determined the dilemma of colonialist and colonized countries based on materialist method, the state could ensure social justice by making economic regulations directly and avoid class disputes accordingly. After the coup in 1971 Aydemir emphasized the democracy and inclined towards the society not the state. Inferring the classes which constitute the society, he stated that there were class disputes anymore. Our thesis has a meaning at this point. It gives experience to a master student in his early years of academic life by studying one of the first intellectual of Turkish Republic. On the other hand, the thoughts about state and history of a writer who was stuck in Kadro years are being analyzed according to the periods. The thesis aims to evaluate him entirely in the unsteadiness of Turkey.

GİRİŞ

Eldeki çalışma çeşitli nedenlerden lisans tarih öğrenimini yeterince değerlendirememiş bir öğrencinin yüksek lisans tezidir. Öğrenci Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi bölümünde elinden geldikçe tarihçilik açığını, yöntem ve malzeme sorunlarını gidermek amacıyla ilk dönem cumhuriyet aydınları üzerine bir çalışma yapmak istemiş, değerli hocası Taner Timur'un önerisiyle Şevket Süreyya Aydemir üzerine çalışmaya başlamıştır. İşte bu çalışma bir yandan açıklarını gidermeye, diğer taraftan tarihçiliğin sorunlarını tanımaya bir fırsat olmuştur. Aydemir bizim için hem bir tarihçilik deneyimi olması bakımından hem de Kadro yıllarına sıkıştırılmış bir aydının izini sürmek bakımından önemlidir. Burada yapmak istediğimiz genel olarak tanımlamak gerekirse Aydemir'in tarih ve devlet anlayışını ortaya koymakla birlikte düşüncelerini bütünlüklü bir biçimde, dönemsel karakteriyle birlikte sergileyebilmektir.

Şevket Süreyya Aydemir, 1897'de göçmen bir ailenin oğlu olarak Edirne'de doğmuş, 79 yıllık yaşamını 1976 yılında Ankara'da noktalamıştı. Çok genç yaşta Moskova'ya giden ve Bolşevik Devrimi'ne katılan Aydemir'in yaşamında belki de en belirleyici dönüşüm 1927'de Türkiye Komünist Fırkası ile yollarını ayırması ve kendini "inkılabın hizmeti"ne adanmasıydı. 1930'lu yılların başında Türk devriminin ideolojik zeminini güçlendirmek için başlatılan Kadro hareketinin kuramcısı olmuş, derginin ardından devletçi politikaları yürüten bürokratlar içinde yer almıştı. Uzunca sayılacak yaşamında Aydemir, her şeyden önce, Kadro dergisinin kurucularından ve kuramcılarındandı. 1960'larda yeniden bir sol hareket içinde Yön çevresinde ortaya çıktığında bir bakıma Kadrocu görüşleri yeniden gündeme getirmek istemiş, 1970'li yıllardaysa Cumhuriyet yazarlığıyla etkinliğini kaybetmemişti.

Peki Aydemir sadece Kadro yazarı mıydı? 1930'larda oluşturduğu görüşleri siyasal yaşamı etkilemenin ötesinde yöntemsel-tarihsel bir hesaplaşmayı, devlet konusunda farklı yaklaşımları içermemiş, bu sorunlar üzerinde yeni yaklaşımlar getirmemiş miydi? Aydemir, 1930'lardan 1970'lere düşüncelerinde her hangi bir değişiklik yapmamış, sadece dönemin koşullarına uyum mu sağlamıştı? Genel olarak sormak gerekliyse Aydemir'in genel geçer bir tarih ve devlet anlayışından söz edilebilir mi, yoksa bu anlayışlar dönemsel kaygıların bir ürünü mü? Tezimizin en temel sorusu ise kısaca şöyle saptanabilir: Aydemir'in tarih ve devlet anlayışı nedir? Bu soruyu yanıtlamaksa kuşkusuz dönemsel araştırmaları, Aydemir'i bu dönem içinde konumlandırmayı her şeyden çok gerektirir. Biz burada Aydemir'in tarih ve

devlet üzerine görüşlerinde yoğunlaşırken, yaşamı üzerinde de duracak daha bütünlüklü bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Aydemir ile doğrudan ve dolaylı çalışmalara baktığımızda büyük bir çoğunluğunun Kadro yıllarına ilişkin olduğu kolaylıkla görülebilir. Biz bunların arasında birkaçına kısaca değinmekle ve tezimizin ayrımını ortaya koymakla yetineceğiz. Kadro dergisi hakkında çözümleyici-sayısal bir inceleme olan Tekeli-İlkin imzalı Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak adlı çalışma Aydemir'in yaşam öyküsünde bize oldukça yardımcı olmuş, Kadro hareketinin bir Aydemir hareketi olarak anlaşılabilirliğini söyleyerek onun bu hareket içindeki yerini belirlemiştir. Tekeli ve İlkin, Kadro hareketini iktidarı dolaylı olarak etkilemek için bir girişim olarak değerlendirmişler, Kadro dergisine çözümleyici bir yaklaşımla ve iç siyasal gelişmeleri göz önünde tutarak eğilmişler, kısaca Kadro hareketini "anlama" çabası göstermişlerdir. Yazarlar Aydemir'in yaşam öyküsünü anlatırken 1960'larda Yön çevresi içinde onu Kadroculuğu yeniden diriltme gayreti içinde tespit etmişlerdir.¹ Diğer bir hatırı sayılır çalışmayı gerçekleştiren Mustafa Türkeş, Aydemir'in Kadro demek olduğu savı kabul edilirse Türkeş'in Kadro için söylediklerini Aydemir için söyleyelim, Kadro'yu (Aydemir'i) sol söylemlerle ulusçuluğu uzlaştırmaya, örtüştürmeye çalışmakla, "sosyalist söylemin anti-empyrist boyutunu ve faşizmin otoriteryan özelliğini ulusçu söylemler(iyle)" uzlaştırmakla değerlendirmiş, nihayet Kadro'nun (Aydemir'in) özgün bir ideoloji üretmediğini söyleyerek, gelişme stratejilerinin de kapitalizm içinde farklı bir yol olarak değerlendirmiştir.² Bir diğer çalışma Tuncay Önder imzasıyla bir yüksek lisans tezi biçiminde karşımıza çıkıyor: Şevket Süreyya Aydemir –Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Görüşleri. Tez yazarı Önder de Aydemir'i Kadrocu görüşleri bağlamında işlemiş Aydemir'i: " 1930'ların ilk yarısında Türk toplumu için öngördüğü 'toplumsal proje' çerçevesinde" değerlendirmiş, sonuç olarak Aydemir'in düşüncelerinin "devleti kurtarma" bağlamında okunabileceğini söylemiştir: "Düşüncesini 'devlet'in üzerine inşa ettiğini ve çoğu zaman da 'devlet adına' konuştuğunu gözleyebiliyoruz. Aydemir'in düşüncesinde bazı kırılmaların varlığı iddia edilse de, arka planda değişmeyen, 'devleti kurtarma' endişesi olduğu belirtilmelidir. Bu kırılmaları ise, 'devleti kurtarma'nın farklı yolları gibi değerlendirmek mümkün. Aydemir 'devleti kurtarma' adına Turancı, Marksist ya da Kemalist olabilmektedir"³

¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. IX, 144 ve 471.

² Mustafa Türkeş, Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, s.158,159 ve 201.

³ Tuncay Önder, "Şevket Süreyya Aydemir –Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Görüşleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 1994, s.2 ve 127.

Kısaca bu çalışmalar Kadro yıllarına odaklanmış, Aydemir bu bağlam içinde yeri geldikçe değerlendirilmiş, görüşleri Kadroculuk bağlamında ele alınmıştır. Kadro hareketi içinde Aydemir merkez olarak değerlendirilse de sonraki yıllarda onun çabası yeniden Kadroculuk fikri bağlamında okunmuştur. Bizse burada doğrudan doğruya Aydemir odaklı bir çalışma yapacak, onu her hangi bir çevrenin içinde değil kişisel görüşleri bağlamında ve tüm yaşamının evrelerinde devlet ve tarih sorunları derinliğinde değerlendireceğiz.

Bizim rastlayabildiğimiz doğrudan doğruya Aydemir'in yaşamına odaklı tek kitap Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir ismini taşıyor. Ne var ki H. İbrahim Göktürk'ün Aydemir ile sohbetlerinden edindiklerini anı biçiminde aktaran bu kitap ancak Şevket Süreyya'nın yaşam hikayesinin kimi boşluklarını doldurmakta yardımcı oluyor.⁴ İngilizce yazılmış bir diğer çalışma Aydemir'i modern bir Türk yaşamöykücüsü (biographer) olarak Amerikalılara tanıtmayı amaçlamış, yazarı bu bağlamda konumlandırmış, kısaca yaşamını anlatmış, çalışmalarından örnekler vermiş, Aydemir'i yaşamöyküleri çevresinde kaynakları, biçemi, dili ve yaklaşımı bağlamında yine tanıtıcı bir biçimde değerlendirmiştir.⁵

Bizim tezimize gelirse şunları söylemek mümkün. İlk bölümde başından sonuna Aydemir'in yaşamını dönemin koşulları-etkileri ile tartışıp yazarın siyasal görüşlerini en genel çizgilerle belirlemeye çalışacağız. Bir göçmen ailesinin oğlunu köylerde çalışırken ve Türk Yurdu okurken görecektir, Turan ülküsünden sosyalist görüşlere uzanışın nedenlerini belirlemeye çalışacağız. Sovyet Rusya'da gördüğü eğitimle birlikte Türkiye Komünist Fırkası'na katılmış olan Aydemir, 1927'deki kopuş sonrasında inkılabın hizmetine girecek, 1960'ların sonunda ise karşımıza bir sol parti kurmaya çabalarken çıkacak. Çalışmamızın temel sorunsallarından birini oluşturan ikinci bölümde Aydemir'in tarih anlayışı çeşitli alt bölümlerle uzun uzadıya inceleniyor. Burada dönemsel kaygılar tartışılmakla birlikte dönemlerden belli oranda bağımsız bir biçimde Aydemir'in tarih anlayışı diyalektik yöntemin büyük kuramcıları Hegel ve Marks ile karşılaştırılarak, Aydemir'in "özgünlüğü" ortaya konularak tartışılıyor. Ardından Aydemir'in emperyalizmi ortadan kaldıracak tek güç olarak belirlediği Milli Kurtuluş Hareketi ile bu hareketin kadrolarına bakış ve nihayet somut düzeyde Aydemir ile dönemin egemen tarih söylemi arasındaki ilişki ele alınıyor., ayrıca burada Sultan Galiyev'in Aydemir'in düşüncelerini etkileyip etkilemediği sorunu da kısaca tartışılıyor. Bir başka temel sorunun ele alındığı üçüncü bölüm Aydemir'in devlet anlayışına ayrılmış bulunuyor. Burada öncelikle dönem değerlendirmeleri yapılıyor ve Aydemir'in

⁴. Halil İbrahim Göktürk, Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir, Ankara: y.y. 1977.

⁵. William Allister Macleod, Şevket Süreyya Aydemir, Modern Turkish Biographer, Ann Arbor, Michigan, U.S.A., London, England: University Microfilms International, 1984.

görüşleri dönemsel karakteriyle işleniyor. Bu yaklaşımın altında devlet anlayışında görülen dönemsel karakter ağır basıyor. Alt bölümlerde önce 1930’lardaki dönemsel sorunlar ve Aydemir’in yaklaşımları ardından 1960’lar ve 1970’ler Türkiye’sinin meseleleri ve yazarın kaygılarıyla işlediği devlet anlayışı değerlendiriliyor. Dördüncü bölüm bir bakıma çalışmanın sağlamasına ayrılmış, burada Aydemir’in tarih ve devlet anlayışı üzerinde durulduktan sonra, somut tarih çalışmaları Enver Paşa, Tek Adam ve Menderes’in Dramı üzerinde bir “metin okuması” yapılarak Aydemir’in kuramsal yaklaşımları tarihçiliğinde aranıyor, tarihçiliğinin öne çıkan yanları, sorunlara yaklaşımı irdeleniyor. Sonuç bölümünde ise “tez”imizi oluşturan ana fikirler özetleniyor ve daha çok “Kadrocu” olarak adlandırılan Şevket Süreyya Aydemir’in tüm yaşamı boyunca savunduğu görüşler, dönemsel karakterleri ve somut çalışmalarındaki yönelimleriyle bütünlüklü olarak sergileniyor.

1.YAŞAMI ve SİYASAL GÖRÜŞLERİ

Çalışmamızın bu ilk bölümüne Şevket Süreyya Aydemir'in yaşam hikayesiyle ve kısaca siyasal görüşleriyle başlıyoruz. Öncelikle ilk alt bölümde göçmen bir ailenin oğlu Şevket Süreyya üzerinde duracak, gençlik yıllarında onu etkileyen Türk Yurdu dergisi ve Aydemir romanı gibi bazı yayınlar üzerine eğileceğiz. İkinci alt bölümde Turancı ülküyle yaşayan bir gencin hayal kırıklıkları ve bunalımlarını anlatacak nihayet sosyalist görüşlere uzanış sürecini ortaya koyacağız. Sonraki bölümlerdeyse Aydemir'in kendisini Kemalist devrime adayışına tanıklık edecek, önce Kadro ile başlayan ve 1960'larda Yön dergisine de yansıyacak siyasal görüşlerini eni konu tartışmaya girmeden genel hatlarıyla betimleyeceğiz. Aydemir'in üzerinde en çok tartışılan Kadro yılları ve görüşleri hakkında derli toplu çalışmalar yapılmış, münhasır yayınlar bir yana hemen her kalburüstü dönemi inceleyen Türkiye tarihi ile ilgili kitaplarda tartışılmıştır. Biz burada kendimize Aydemir'in tarih ve devlet anlayışını seçtiğimizden Kadro yılları üzerinde uzun uzadıya durmayacak – Yön yıllarında olduğu gibi – bu dönemi de diğer dönemler gibi genel hatlarıyla sergileyeceğiz. Kadrolu yılları anlatırken beklentiler oluşturabilecek bu kısa açıklamayı yaptıktan sonra çalışmamıza bir göçmen ailenin hikayesiyle başlayalım.

1.1. Şevket Süreyya

Şevket Süreyya Aydemir, 1897’de Edirne’de doğdu. Babası ve annesi ayrı yollardan 1877’de Osmanlı – Rus Savaşı’nın ardından Edirne’ye göç etmiş ve orada bir aile kurmuşlar, Şevket Süreyya bu ailenin üçüncü erkek çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Babası Deliorman’da büyükçe bir çiftliğin sahibi kalabalık bir ailenin çocuğuydu; ancak savaş patlayıp Deliormanlı aile kaçarken Kazakların baskınına uğramış ve kırk kişiyi aşkın aileden sadece Süreyya’nın babası ve onun ihtiyar annesi kalmıştı.⁶ Süreyya’nın babası Mehmet Ağa okur yazar değildi. Edirne’ye geldiğinde tüm topraklarını yitirmiş ve annesiyle baş başa kalmış, burada Edirne’nin en zengin toprak sahiplerinden Hacı Mustafa Bey’in konağında bahçe işlerinde çalışmaya başlamıştı. Annesi Şaziye Hanım ise okuma yazma bilen, ailenin geçimi için, oturdukları göçmen mahallesinde dikiş diken, ibadetini aksatmayan, zikir toplantıları düzenleyen bir kadındı.

Aydemir’in yazdığına göre, göçmen mahallesinin en canlı toplantıları kendi evlerinde olurmuş, annesi burada mahallelilere din, masal ve destan kitapları okur; kızlara, kadınlara dualar öğretir, namaz surelerini belletirmiş.⁷ Süreyya ise bu toplantılarda, annesinden okuma yazma öğrenmiş, okumalara yardımcı olmaya başlamıştı, bu dönem hislerini şöyle anlatır: “Bana gelince, ben, yalnız okumak ve okunanı dinlemekle kalmazdım. Bir de dinleyenleri inandırmak ve onlarda tesirler yaratmak durumunda olduğum için, dimağım haddinden fazla çalışırdı. Zaman olurdu ki kendimi, bütün bu duyguları duyan, bütün bu maceralara karışan kahramanlardan biri gibi hissederdim.”⁸ Mahalle toplantılarının önemli konulardan biri çete ve komita hikayeleri, çocukların başta gelen oyunu ise bu hikayelerden esinlenen çetecilikti. Oyun için öncelikle gruplar belirlenir, daha sonra mücadele başlarmış. Öyle olurmuş ki bu oyunlar bazen Rum veya Bulgar mahallelerinin çocuklarıyla yapılır, buradan ciddi kavgalar meydana gelirmiş.

Süreyya okul çağına geldiğinde, Sofu İlyas Mahallesi’ndeki, Muradiye Camisi’nin çevre binalarından bir taş mektebe gitmeye başlar. Göçmen mahallesinde Süreyya’dan başka okula giden olmamış, diğer çocuklar ya bir dükkana çırak olarak girer ya da ailelerinin yanında toprak işlerinde çalışırlarmış.⁹ Mahalle mektebinin ardından ailesi onu, iki ağabeyi gibi Askeri Rüstiye’ye verir. Süreyya bu okulu hiç yadırgamaz, zaten Edirne bir ordu

⁶. Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, 15. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s. 20.

⁷. A.g.e., s. 23, 24.

⁸. A.g.e., s. 26.

⁹. A.g.e., s. 30, 31.

şehriydi, sokaklar her zaman asker dolu, şehrin etrafı kışlalar, istihkamlarla çevriliydi: “ Bu şehirde hayat, bir kale hayatıydı. Bu hayatın havaya yaydığı asker ruhundan hiç kimse uzak kalamazdı.”¹⁰ Yeni okulda büyük fatihler, dünyanın en büyük adamları olarak öğretilir, sınıfların duvarlarında, Fatih Sultan Mehmet’in, Napolyon’un, Büyük Frederik’in resimleri asılır, padişah en büyük savaşçı ve gazi olarak anılırdı. Okulda öğretildiğine göre vatan, devlet sınırlarının varabildiği yerlerdi ve bu sınırlar ise ordunun gidebildiği yerlerden ibaretti: “Ordu vatanın bekçisiydi. Onun ayak bastığı her yer vatan oluyordu. Millet, bu vatanın içinde yaşayan herkeşti. Bu milletin bir din, bir dilek ve bir dil birliği olması şart değildi.”¹¹ Öğretilenlere bakılırsa aslında dünyada iki büyük güç çarpışmaktaydı, biri Osmanlı Devleti diğeri Düveli Muazzama denilen İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya: “İsyanları bunlar kıskırtır, ve isyanları bunlar silahlandırır denirdi.”¹²

Süreyya, 11 yaşında bir rüştiye öğrencisi iken 23 Temmuz 1908’de II.Meşrutiyet ilan edilmiş, ihtilalin getirdikleri dört kelimedede ifadesini bulmuştu: Hürriyet, Adalet, Müsavat (Eşitlik), Uhuvvet (Kardeşlik). Bir de Kanun-i Esasi kelimesi vardı; ama halk ve hele çocuklar arasında bunu pek anlayan yoktu. O günleri Aydemir şöyle anlatır: “Artık bütün Osmanlılar kardeş oldu diyorduk. Hocalar, papazlar, hahamlar birbirleriyle kucaklaşıyorlardı. Bunların birer kolları birbirlerinin omuzlarında, diğer ellerinde Osmanlı bayrağı ile çıkarılmış resimleri her tarafı süslüyordu. Bu resimlerde hocalar biraz saf ve boş tebessümleriyle sırtırken, papazların iri kaşları çatkın, süpürge kadar sakalları, bıyıklarıyla öylece sert sert bakarlardı.”¹³ 31 Mart’ta İstanbul’da gerici bir ayaklanma patlak vermiş, Edirne, Hareket Ordusu’nun hazırlıklarıyla çalkalanmış nihayet ayaklanma bastırılmıştı. Ardından İtalya’nın Trablusgarp işgali, Balkan Savaşları meydana geldi. Meşrutiyet’in dört sloganı yavaş yavaş silindi ve ortada sadece “Hürriyet” lafı kaldı.

Balkan Savaşı öncesinde Süreyya ailesinin temel direği annenin ölümünü, uzunca bir hastalıktan sonra büyük ağabeyin ölümü izlemiş, baba otuz beş yıl çalıştığı işinden gözleri görmez olunca atılmıştı. İşsiz ve yalnız kalan baba, asker olan ortanca oğlunun da ölmesinden korkuya kapılmıştır. Süreyya, Askeri Rüştiye’yi bitirmesinin ardından Kuleli Askeri İdadisi’ne gönderilse de babasının isteği üzerine Edirne’ye döndü ve Edirne’de Darülmuallim’e kaydoldu.¹⁴

¹⁰. A.g.e., s. 39.

¹¹. A.g.e., s. 41.

¹². A.g.e., s. 43.

¹³. A.g.e., s. 45, 46.

¹⁴. Halil İbrahim Göktürk, Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir, Ankara: y.y. 1977, s.25 ile İlhan Tekeli, Selim İlkın, Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 46.

Balkan Savaşı yenilgisi ardından Edirne'nin geri alınması Türkler üzerinde önemli etkiler meydana getiriyor, Süreyya bu yıllarda - 1911, 1912 - yeni fikirlerle tanışıyor; vatan ve millet anlayışı değişiyordu: “Yani vatan, sadece ordunun hakim olduğu yer demek değildi. Hem de asıl olan vatan değil millettir. Millet; tarihleri, dilleri, dilekleri, ırkları bir olan insanların tarihi topluluğuna deniliyordu.”¹⁵ Osmanlı birliğini oluşturan milletlerden her biri kendi benliğine dönüyor, dolayısıyla Türkler içinde bir “milli ruh” , “milli benlik” duygusu oluşturma zamanı geliyordu. Osmanlılık artık geride kalıyor, şimdi milletin adı Türk, konuştuğu dil Türkçe oluyordu. Türklük şerefli bir kimlikti: “Vatana ise artık, Osmanlı toprağı değil Türk yurdu deniliyordu.”¹⁶

Süreyya bu sıralarda Darülmuallim'in önde gelen öğrencilerindendi. Törenlerde, geçit resimlerinde sürekli onu konuştururlardı. Yukarıda anlattıklarından bu yıllarda Türk Yurdu dergisi okuduğu ve özellikle Ziya Gökalp'in etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. Türk Yurdu, Yusuf Akçura yönetiminde 1911'de yayım hayatına başlamış ve “bütün Türklerin iyiliği” için çalışacağını vaat etmişti. Georgeon, Türk Yurdu'nun iki hakim çizgisi olarak Pantürkizm ve İlerlemecilik temalarının sayılabileceğini işaret edip dergiyi genel olarak şöyle değerlendiriyor: “Sibirya Yakutlarından Balkanlar'daki Türklere kadar bütün Türklük, derginin ilgi alanıydı (...) Nitekim, okuyucu yavaş yavaş Osmanlı Devleti perspektifini terk etmeye ve Türklerin başlı başına bir dünya oluşturduğunu, kendilerine özgü sorunları ve gelişme tarzları olduğunu görmeye başlamıştı.”¹⁷ On beş günde bir yayımlanan derginin yazarları arasında bulunan Ziya Gökalp, burada yayımladığı “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” adlı makaleleriyle dönemin en çok tartışılan sorunlarını bir bireşime ulaştırmaya çalışmıştı.¹⁸

Gökalp, burada teknik gelişmeler ile “muasırlaşma”yı, İslam ümmetiyle yakın ilişkilerde bulunmak ile “islamlaşma”yı önerirken, Türkleşme doğrultusunda “milli mefkurenin”¹⁹ güçlenmesi gerektiğini söylemiş, şu soruyu sormuştu: Türkler bir millet olarak mı yoksa farklı milletler olarak mı yaşayacaktır ? Gökalp için Türkler İstanbul lehçesini ortak

¹⁵ . Aydemir, Suyu Arayan..., s. 55.

¹⁶ . A.g.e., s. 58.

¹⁷ . François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935), 4. Bas. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 70.

¹⁸ . M. Emin Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984. Erişirgil'e göre Gökalp'in 1914'te Türk Yurdu çevresinden ayrılması özellikle dil sorunundan kaynaklanır. Akçura, Türkçe'nin eski Türk lehçelerinden beslenmesi gerektiğini önerir, Gökalp ise şu karşılığı verir: “Yap yaşayan Türkçe'den / Türkçe'yi incitmeden / İstanbul'un Türkçesi / Zevkini olsun yiden” s. 99.

¹⁹ . Gökalp 1911'de yayımlanan “Bugünkü Felsefe” adlı makalesinde mefkure kavramını toplum yaşamına yön verecek, tarihsel bilgi ile ortaya çıkarılacak, ülküler, değerler olarak ifade eder, mefkure yeni hayat için kurulan düşlerdir. Selahattin Hilav, “Düşünce Tarihi (1908-1980)” Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye , Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları, 2002.

Türkçe seçmeli ve kendilerine ortak yaşam mefkuresi (ülküsü) koymalıydı: “ ‘Vatan ne Türkiyedir Türk için ne Türkistan / Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!’ Turan Türklerin efradını cami agyarını mani olan mefkurevi vatanıdır. Turan Türklerin oturduğu Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmuudur.”²⁰ Artık “yeni ülkü” Osmanlı birliğini tutabilmek değil, Turan mefkuresiydi. Süreyya bu dönemde yazları köylere gidiyor, harman makinesi işlerinde çalışıyor, kışları okula devam ediyordu. I. Dünya Savaşı’nın seferberlik emirleri yerleşim birimlerine ulaşmaya başlıyor, okulda askere gidenlerden ötürü her gün seyrekleşme yaşıyordu. Ders yılı içinde Süreyya’nın Sarıkamış’ta olan ortanca ağabeyinin şehit olduğu haberi gelmişti. Süreyya’nın askerlik için henüz yaşı tutmamasına ve harman makinelerinde çalışanlar askerlikten tecil edilmiş olmasına karşın Süreyya ısrarla askerlik başvurularında bulunmuş ve nihayet 1915 yazı sonuna doğru subay namzedi olarak askere kabul edilmiştir. Kendisinin isteği Kafkas Cephesi’ne gitmek ve ağabeyinden boş kalan yeri doldurmaktır.²¹

Yedek subaylar talimgahı İstanbul’un Anadolu yakasındadır ve buradaki eğitimler 1916’ya kadar sürer. Nihayet Süreyya, Kafkas cephesine atanır. Subay namzetleri Haydarpaşa’dan tren ile Ulukışla’ya bırakılır, buradan sonrası yürünecektir. Süreyya iki arkadaşıyla birlikte kırk günlük bir yürüyüşün ardından cepheye varır. İlk defa Anadolu gerçekliğiyle bu yolculuğunda karşılaşmış ve ürpermiştir. Askerliğinin ilk işi askerlik eğitimi ile birlikte milliyetçi bir eğitim vermek-öğretmenlik yapmak olur; ancak hayal kırıklığı derinleşir. “Biz Türk değil miyiz” diye sorduğunda “estağfurullah” derler, şöyle düşünür: “Galiba biz kendi kendimizi aldatıyoruz. Galiba ilerimizde Turan’ı kurmak isterken, gerçekte, arkamızdaki Türkiye bile bizim değil... Hatta ilk iş belki de Turan’dan önce Türkiye’yi kurmak ve kazanmak ?”²²

Kışa girerken Süreyya cephede bir bölüğün kumandanıdır. Karşılarındaki tepede yer alan Rus askerlerinde ani bir hareket görür. Rus askerleri önlerinde tuz ekmek tutan bir asker ile siperlerini terk etmiş Türklere doğru ilerlemeye başlamıştır. Süreyya tuz ekmeğin ne anlama geldiğini bilir, yanına bir çavuş alarak kendilerine doğru gelenlerle buluşur, ekmeği koparır, tuza banıp yer, bu sıralarda Rusya’da bir devrim yaşanmaktadır ve bu tören ile Türk-Rus savaşı sona erer; fakat Çar ordularının silahlarını alan Ermeni birlikleri savaşı sürdürür. Enver Paşa, Ermeni şiddetine son vermek ve cephe gerisindeki Türklerin kurtarılması için ileri emrini verir. Türk ordusu ilerler ve sınır aşılır, bu arada Süreyya, Türk-Ermeni kurşunları

²⁰ . Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, İstanbul: İnkılap Kitabevi, t.y.

²¹ . Aydemir, Suyu Arayan..., s. 66.

²² . A.g.e., s. 106.

arasında kalmış, atı buz üzerinde devrilmiş, sol ayağı kırılmıştı. Hastaneden çıktığında Kars alınmış, Turan kapısına ulaşılmıştır, “esir kavim kurtarılacak, yurtsuz kavim yurt sahibi” yapılacaktı, peki, Süreyya bu durumda ne olacaktı: “Ama benim olacağım şey belliydi: Ben bir Aydemir olacaktım!.. Evet, bir Aydemir!..”²³

Aydemir, savaş yıllarında Müfide Ferit Hanım’ın, Yusuf Akçura’nın teşvikiyle 1917’de yazdığı bir romandı.²⁴ Süreyya bu romanı savaş sırasında okumuş ve çok etkilenmişti: “Beni daha ilk okuduğum gün büyüledi.” Romanın baş kahramanı Demir Bey için Türkiye’de önünde sonunda bir kalkınma sağlanacaktı, şimdi esas mesele doğu ve kuzey Türklerinin Rus baskısından kurtarılmasıydı. Aksi bir durumda buradaki Türkler “mahv” olacaktı. Osmanlıcılığa karşı Türkçülüğü savunan Demir Bey için İstanbul kirlenmişti. Türkistan’a gitmeli, orada “ocaklar” teşkiliyle bir “milli ağ” meydana getirmeliydi. Nihayet misyonunu gerçekleştirmek üzere Türkistan’a giden Demir Bey - burada kendisine Aydemir denir - ülküsünü şöyle ifade eder: “Fukaraya beşaret (müjde), useraya (esirlere) serbesti / kalbi kırık olanlara teselli, zulüm altında ezilenlere / hürriyet vermek için geldim.”²⁵ Aydemir ülkücü çalışkanlığı ve ılımlı tavrıyla Türkistanlıların gönlünü kazanır; medrese açar; yabancı dil, müzik derslerinin yanı sıra işçilere masal biçiminde Türk tarihi anlatır. Aydemir için “mağdur milletler” bağımsızlığı amaçlar: “Mağdur milletler, hakim milletlerin elinden kurtulunca ikisi de birer serbest ve bahtiyar milletler olacaktır. Biz bunu bekliyoruz.”²⁶ Aydemir, 10 senelik Türkistan çalışmasında büyük yankılar uyandırmış, çevresine pek çok insan toplamış; ancak artık yorulmuştu ve ölümü çok gecikmedi. Öğrencileri onun anısını, ülkülerini yaşatmak için “Aydemir” adını isimlerinin önüne aldılar. Şevket Süreyya da kendini bir “Aydemir” gibi hissetmeye başlamıştı, artık Turan kapıları açılmış ve onları beklemekteydi: “(...) yeni alacağımız ülkelerde asıl eksik olan şeylerin başında her şeyden önce, bizim gibi mefkureci gençler, yani Aydemirler geliyordu. Ama biz bu eksikliği işte artık gideriyorduk... İdealistler, uyandırıcılar, önderler olacaktık ve çoğalacaktık...”²⁷ Süreyya hastaneden çıkınca birliğine katılmış, Aras kenarındaki köylere kadar ilerlemişlerdi. Burada o, köylülere nutuklar çekiyor biz hepimiz Türküz diyordu ve vatanımız Turan.

Kasım 1918’de Enver Paşa’nın mütareke duyurusu ve orduya geri çekil emri birliklere ulaşır, Aydemir çekilirken yeniden Kafkasya’ya döneceğine kendi kendine söz verir. Edirne’ye döndüğünde kenti İtalyan işgalinde bulur, burada bir takım örgütlenmeler içinde

²³ A.g.e., s. 127.

²⁴ Tekeli, İlkın, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 50.

²⁵ Müfide Ferit Tek, Aydemir, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002, s. 64.

²⁶ A.g.e., s. 91.

²⁷ Aydemir, Suyu Arayan ..., s. 131.

yer alır; ancak esas kaygısı yarım kalan öğretmen okulunu bitirmek ve bir an önce Kafkasya'ya dönmektir. Bu sırada Kafkasya'da meydana gelen Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti, İstanbul'dan öğretmen istemiş, imkanı değerlendiren Süreyya, İstanbul üzerinden Bakû'ye 1919 yazında gitmişti: "Edirne'den arkadaşlarım beni, Turan'a gönderilecek bir elçi gibi uğurladılar."²⁸

Süreyya, Azerbaycan'da ilgili makamlara başvurarak işlemlerini sürdürür, İstanbul'dan Azerbaycan'a hayli öğretmen gelmişti; fakat hepsi Bakû'dedir. Süreyya kendisine taşrada bir görev verilmesini ister, isteği yerine getirilir, ismi sorulduğundaysa Aydemir diyecekti.²⁹

²⁸. A.g.e., s. 142.

²⁹. A.g.e., s. 145.

1.2. Aydemir, Turan ve Sonrası

Şevket Süreyya artık Turan’da bir Aydemir idi. Öğretmenlik için Azerbaycan’ın kuzeybatısında yer alan Nuha’ya (Şeki) tayin olur. Şehirde küçük bir Ermeni azınlık ile birlikte esas olarak Sünni ve Şii Azeriler yaşar. İlk nutkunu Türkiyeli bir öğretmenin cenazesinde verir, hepimiz Türküz der, vatanımız ise Turan. Diğer taraftan okulun büyük çoğunluğu Rus olan öğretmenlerini uzaklaştırır ve derslerin çoğunluğunu kendisi yüklenir. Aydemir, Nuha’da sevilir, burada Sitare isimli bir genç kıza aşık olur, Azeri-Ermeni çatışmalarında Nuha birliklerini kumanda eder. Turan ülküsü doğrultusunda çalışıyor ama garip şeyler hissediyor, Turan ülkesini arıyor; fakat bulamıyordu: “(...) zaman ilerledikçe, bu inançlarımın zayıfladığını, yahut hiç değilse sarsıntılar geçirmeye başladığını hissediyordum. Kendi kendime itiraf etmekten çekinsem bile, içimde bir takım şüpheler, bir takım suallere cevaplar bulmakta gittikçe zorluk çekiyordum. İmkanlar ve kazanımlar gözümde gittikçe küçülüyordu.”³⁰ Aydemir’in ülkülerini gerçekçi bulmadığı, kendini yetersiz hissettiği bu günlerde Kızılordu, Nuha şehrine doğru ilerler. Azerbaycan’ın petrol akımını kesmesi, Sovyetler için Azerbaycan’ın kazanılmasını zorunlu kılmıştır. 27 Nisan 1920’de Azerbaycan, ardından 30 Nisan 1920’de Nuha şehri düşer.

Aydemir, şehirde Bolşeviklerin söylevlerini dinler, mitinglerine gider; buralarda en çok dile getirilen sloganlara, sınıfların kavgası-sınıf diktatörlüğü kavramlarına bir anlam veremez: “Bu sözler saçma diyordum, bunlarda her halde bir yanlışlık var. Anlatılmak istenen şey, her halde başka? Aslolan ne sınıf ne partidir (...) Aslolan insaniyet !” Kendince bir çıkış yolu bulmuştur, “insaniyet kavgası”nın iki cephesi olarak ise Doğu ve Batı’yı belirler, şimdi insaniyet adına Doğu ayaklanmaktadır. Bu ruh hali içindeyken Bakû Doğu Halkları Kurultayı toplanır ve Aydemir Nuha’dan bu kurultaya temsilci seçilir.

BDHK, III. Enternasyonal’in II. Kongresi’nde alınan karar üzerine 1-8 Eylül 1920 tarihleri arasında gerçekleşir. ³¹ Kurultay’da Hintlilerden, İranlılara pek çok temsilci katılırken, Türkler 235 delegeyle en kalabalık grubu meydana getirmişti.³²

³⁰ A.g.e., s. 151.

³¹ Kurultay üzerine üç yorum yapılır: 1) Batı’daki komünist hareketlerin başarısızlığının ardından amaç devrimi Doğu’ya taşımaktır, 2) Bolşevikler, Müslümanlar üzerinde iktidar kurmak ve pekiştirmek için bu Kurultay’ı toplamıştır, 3) Bolşevikler Kurultay’ı, İngiltere ile devam eden ticaret görüşmelerine bir koz olarak toplamıştır. Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, Türk Dış Politikası cilt I: 1919-1980, Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 159. Tellal’a göre, üçüncü yorum, Kurultay kararlarının uygulanmaması ve İkinci Kurultay’ın yapılamaması dolayısıyla ağırlık kazanır.

³² Birinci Doğu Halkları Kurultayı (BDHK), Bâk û (Belgeler), İstanbul:Kaynak Yayınları, 1999, s.13.

Kurultay'ın temel tezlerini başkan seçilen, aynı zamanda III. Enternasyonal Yürütme Kurulu Başkanı da olan Zinovyev şöyle ifade ediyordu: Günümüzde kapitalizme karşı; 1) Güçlü proletaryanın komünist hareketi, 2) Fransız-İngiliz kapitalizmi altında ezilen ulusların hareketi var. İşte bu iki kalkışma birleşmeli, ortak bir cephe meydana getirmeli, sözgelimi Türkiye'deki Kemal Paşa hareketi İngiliz kapitalizmine karşı bir mücadeledir ve desteklenmelidir.³³ Kurultay'ın, Türkiye bağlamında aldığı kararları arasında Zinovyev'in ortaya koyduğu temel eğilimler görülür; buna göre Kurultay, emperyalist savaşa karşı mücadele veren Türk savaşçılara sevgilerini iletir; ancak Türkiyeli emekçilerin kendi örgütlerinde birleşmelerini önerir.³⁴ Kurultayda emperyalizm karşıtı bir tutumu görülen, konuşması okunan Enver Paşa ise pek dikkate alınmamış, genellikle Alman emperyalizmi ile işbirliği halinde değerlendirilen bir subay olarak dikkati çekmişti. Aydemir'i en çok etkileyen konuşmayı ise Pavloviç yapar, o, ulusların kendilerini meydana getirmeleri doğrultusunda olumlu bir tavır izlemiş ve Turancıları Alman istilacılarının emri altında çalışan hayalciler olarak değerlendirmişti.³⁵

Kurultayı izleyen günlerde yine Bakû'de, Türkiye Komünist Fırkası ilk kurultayını düzenler, Kurultay'a katılanlar arasında yer alan Mustafa Suphi, Ethem Nejat gibi Avrupa'da okumuş aydınlar ile genellikle Rusya'da savaş esiri olan katılımcılar arasında Aydemir pek bir ilgi, bütünleşme göremez. Kurultay'da hilafet, erkek kadın ayrımını derinleştiren sorunlar gündeme geliyor; fakat pek de ne olduğu anlaşılamıyordu. Sözgelimi Kurultay'a katılanlardan biri, İslam ile komünist esasların bağdaşacağını savunmuş, kadınların mahremiyetine halel gelmemesi için önerdiği apartman gibi müşterek ikametgahlar yerine her ailenin ayrı bir kapısı olacak müstakil evler görüşünü savunmuş ve bu öneri zapta geçirilmişti.³⁶

Aydemir, Kurultayların ardından Nuha'ya döner, yeni rejim yeni eğitim alanları açmıştır, bu alanlarda köylülere, imamlara fizik ve kimya öğretmenliği yapar. Azerbaycan'daki rejim değişikliğinin yıl dönümünde Azerbaycan Kongresi düzenlenir, Aydemir kongreye katılacak Nuha temsilcileri arasındadır. Kongre ardından tekrar Nuha'ya döner; fakat kafası iyiden iyiye karışmıştır, neler olup bittiğine anlam veremez, bir bunalıma sürüklenir. Nihayet kuzeye gitmeye karar verir, sevgilisi Sitare'den ayrılır: "Gayesiz, maksatsız, başıboş birçok yerler dolaşıyordum"³⁷ Nuha'ya üç kez döner, Sitare ile buluşur; nihayet Tiflis'te tanıştığı Abid Alimov ona uzun bir nutuk çeker ve bunalımının üstesinden

³³. A.g.e., s. 45.

³⁴. A.g.e., s. 101.

³⁵. Aydemir, Suyu Arayan ..., s. 189, 190.

³⁶. A.g.e., s. 198.

³⁷. A.g.e., s. 215.

gelmesine yardımcı olur: “Arkadaş! dedi, sen, bu inkılap içinde bir somnambul gibi yaşıyorsun. Evet, uykuda gezen bir adam gibisin. Yalnız kafandaki rüyaları görüyorsun. Halbuki bizim işlerimiz sokağın mahsulüdür. Sokakta cereyan eden; kanlı, çamurlu, pis bir kavgadır. (...) Hayalinde kurduğun şu billur köşkleri bırak. Sen de oraya koş. Oraya koş!...”³⁸

Aydemir bu karmaşıa içinde ilk TKF toplantısına Batum’da katılır, salona “uyurgezer” olarak girer; ama bir “ihtilalcı” olarak çıkar, ilk konuşmasınıysa “Şark Milletleri Kadınlarının Kurtuluş Günü”nde yapar.³⁹ Bu günlerde Batum’da bulunan Türk komünistlerinden Tatar Ali Rıza, ülkeden kaçmış İskandinavyalı bir tüccarın villasına yeddi eminlik yapıyordu. Aydemir, Ali Rıza’nın aracılığıyla bu villaya yerleşir, villada Ahmet Cevat, Vâlâ Nurettin (Vâ-nû) ve Nazım Hikmet de kalıyordu. Vâlâ Nurettin bu karşılaşmayı şöyle anlatır: “ Derken bahçeye, dedelerimizin ‘Razakızıade Narçin Bey’ dedikleri tipte bir genç geldi. Ceketinin üst cebine rengarenk bir mendil sokulmuş, mendilin kenarı türlü türlü mürekkepli kalemlerle tutturulmuş. Yürüyüşü heyecanlı, konuşması heyecanlı. (...) İdeal uğruna işte buralara kadar gelmiş. Müfide Ferit Hanım’ın Aydemir isimli romanının kahramanını benimseyerek onun hayatını yaşıyordu Şevket Süreyya...”⁴⁰ A. Cevat, Vâ-nû, Nazım, Aydemir ve zamanla Aydemir’in eşi Leman Hanım’ın – Aydemir, Nazım Hikmet’in defterinde bir gün Leman Hanım’ın resmini görür ve onunla evlenmeye karar verir - katılmasıyla bu villada bir “sosyal aile” meydana gelir.⁴¹ Burada Aydemir’den başka, TKF üyesi olan bir diğerk kişi A. Cevat idi. Bu günlerde Aydemir’e zorlu bir parti görevi verilir, Türkiye’de Sakarya Savaşı sürmekteydi, eğer savaş kaybedilirse Sovyetler, Enver Paşa komutasında yeni bir orduyu Anadolu’ya sürecekti. Aydemir, bu savaşın nasıl gittiğı hakkında gözlemlerde bulunacak ve partiye bir rapor sunacaktır. Eylül 1921’de Trabzon’dan Malatya’ya kadar gözlemlerde bulunur, Batum’a döner, Mustafa Kemal, Sakarya Savaşı’nı kazanmış ve Enver Paşa’ya gerek kalmamıştır.⁴²

Sosyal aileye birden beklenmedik bir fırsat doğar, Moskova’da bulunan Şarkiyat Enstitüsü, Stalin’in arkadaşı Orjenikitze’den bir Türkçe profesörü ister. Orjenekitze bu tayin için Türkiye öğrenimine kitaplar yazmış A. Cevat’ı uygun görür ve teklifi ona yapar. A.

³⁸. A.g.e., s. 219.

³⁹ A.g.e., s. 220, Mete Tunçay, *Toplumsal Tarih Dergisi*'nin 143. sayısında, Aydemir'in TKP' ye (o zamanki adıyla Türkiye İştirakiyun Fırkası) bir dilekçe ile Ağustos 1920'de başvurduğunu belgelemiş, dolayısıyla, Aydemir'in özgeçmişinde anlattığından (Ekim 1921 olmalı) daha önce TKP' ye girmiş olacağını serimlemiştir, zira Komüntern belgelerinde "Aydemir Yoldaş" Nisan 1921'de kayıtlıdır. M. Tunçay, "Şevket Süreyya Aydemir'in TKP' ye Başvurusu", *Toplumsal Tarih*, sayı 143, s. 50-52.

⁴⁰. Vâlâ Nureddin, *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999, s.232, 233.

⁴¹ . A.g.e., s. 233.

⁴² Tekeli, İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, s. 59, 60; Göktürk, *Bilinmeyen Yönleriyle*, s. 86.

Cevat, sosyal ailedeki gençlerin öğrenim gereksinmesinden söz edince Orjenikitze'nin aracılığıyla sosyal ailenin gençlerine Moskova yolu açılır.

1.3. Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi

Lenin daha 1902’de yayımladığı *Ne Yapmalı ?* adlı kitabında, işçilerin siyasal bilinç edinmeleri gerekliliği üzerinde durmuştu. Ona göre işçi sınıfı sadece kendisi hakkında değil; büyük toprak sahibi ile papazın, köylünün, serserinin, toplumsal ve siyasal niteliği konusunda açık seçik bir bilince kavuşmalıydı: “Bütün alanları kucaklayan bu siyasi gerçekleri açıklama eylemi, yığınları devrimci eylem bakımından eğitebilmek için zorunlu ve temel bir şarttır.”⁴³ 1911’den itibaren Bolşevikler çeşitli eğitim etkinlikleri düzenlemiş, ilk defa 1919’da Komünist Sverdlov Üniversitesi kurulmuştu.⁴⁴ Bolşevik Parti Kongrelerinde komünist üniversite düşüncesi geliştirilir, plan dünya devrimine öncüler yetiştirme amacını güden bir olgunluğa varır. Lenin’in deyişiyle çeşitli ülkelerden gelecek öğrencilere “ihtilal sanatı” öğretilcektir.⁴⁵ Bu amaç doğrultusunda ilk okul olan KUTV (Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) 21 Nisan 1921’de kurulmuş, Halk Komiserliği’nin idaresine bağlanarak Sverdlov Üniversitesi programını benimsemişti. Okulda aynı yıl 715 öğrenci eğitime başlamış, 1923’te ise 62 ülkeden gelen 1015 öğrenci ile eğitimini sürdürmüştür. KUTV için Sovyetlerden ve diğer ülkelerden öğrenciler kabul edilir. Okulun ders programı başlıca üç dala ayrılmıştı: 1) Politika; komünist parti çalışma taktikleri, stratejiler. 2) Ekonomi; Başta Marks’ın eserleri, Engels, Lenin, Buharin’in düşünceleri ve Bolşevik Parti Tarihi. 3) İşçi Sınıfı Tarihi; Rusya’daki işçi sınıfı tarihi ile, Paris Komünü, Komintern etkinlikleri...⁴⁶

KUTV’da öğrenim görmüş Türkler ise başlıca iki biçimde şöyle tasnif edilebilir: 1) II. Meşrutiyet yıllarında Rusya’ya kaçmış veya I. Dünya Savaşı neticesinde Rusya’ya esir düşmüş kişiler, 2) Mustafa Suphi’nin kurduğu TKF himayesinde buraya gelenler. Sayılğan, 1924 yılına değin 30-40 öğrencinin bu okulda yer aldığının tahmin edilebileceğini söylüyor.

“Sosyal aile”, Batum’dan Moskova’ya, 11 günlük sıkıntılı bir yolculuk sonunda ulaşır. Tverskaya caddesindeki Lux Otel’e yerleşir. Öğrenim görececek olanlar, KUTV’un hazırlık bölümüne yazılır; fakat okul henüz açılmamıştır. Yazları okul öğrencileri köylerde kamp yaşamı sürdürürler, dolayısıyla Aydemir, Leman, Nazım ve Va-nu bu kamplardan birine Udelneya kampına giderler. Burada bir yandan Rusça öğreniyor, siyasal bilinç dersleri alıyor, diğer yandan aşçı çıraklığı, garsonluk yapıyor, odun kesiyor ve ailesiz çocuklara bakıyorlardı. Kampta kişilerin “vicdanlarını geliştiren” “karakteriska” uygulamaları da gerçekleştirilir.

⁴³. V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*, Çev. M. Kabagil, Ankara: Sol Yayınları, 1968, s. 90.

⁴⁴. Aclan Sayılğan, *Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri*, Ankara, y.y., 1967, s.7

⁴⁵. A.g.e., s. 8.

⁴⁶. Sayılğan, *Sovyetlerde...*, s.11.

Belirli saatlerde toplanan öğrenciler birbirlerini her türlü konuda kıyasıya eleştirir, Vâ-nû bu “seanslar” için “(...) ruhsal bakımdan temizlenirdik sanki”⁴⁷ derken; Aydemir bu uygulamaları şöyle anlatıyor: “Bu tartışmalarda, her birimizin sosyal kökeni, ruh yapısı, fikir anlayışı, hatta özel hayatı dilenildiği gibi tartaklanabilirdi. Bu suretle, şekilleşeceğimizi, yontulacağımızı tek bir dünya görüşü, tek bir hayat disiplini içinde standartlaşacağımızı zanneder ve garip değil mi, bunu isterdik...”⁴⁸

Kamp devresi sona erer ve Moskova’da KUTV açılır, Aydemir burada iki yıl okumuş bu yılların sonunda partinin görevlendirmesiyle Türkiye’ye dönmüştü. Okulda bulunan öğrenciler çeşitli kollarda çalışıyor, zamanı geldiğinde dersler veriyorlardı. Sosyal ailenin üyeleri de Türkçe derslere başlamıştı. Bu derslerde Aydemir iyi bir pedagog olarak sivrilir, Vâ-nû, onun için şöyle diyordu: “Şevket’i grubumuzun fiili başkanı sayıyorduk. Türkiye’nin kaderinde onun politik lider sıfatıyla rolü olacağını umuyorduk”⁴⁹ Öte taraftan Türk öğrencilere Komintern’in Türkiye Seksiyonu Başkanı Abid Alimov rehberlik yapıyor,⁵⁰ TKF ise öğrencileri, Sarı Mustafa aracılığıyla denetim altında tutuyordu.⁵¹

Aydemir, okulda askeri komitenin başkanlığını yapmış, 1923’te ise yaz kampı için öğrenci işleri başkanı seçilmişti. Okulun genel havasını yıllar sonra şöyle anlatacaktır: “Biz kolektif bir kadrolaşmanın, standart formülleri içinde yetiştirilmiştik. O havanın içinde, ben değil, bizler vardık. Hatta bizler bile değildik. O sıralandığımız saflarda biz ruh ve fikir yapımıza damgasını vurmakla da kalmayan etkinin, kolektif bir akımın, standart bir dünya görüşünün, sadece sıradan askerleri, hatta belki de robotlarıydık. (...) aslında her birimiz kendimizi, şu ihtiyar dünyamızda, yeni başlayan bir çağ’ın, öncüleri, kahramanları, mücahit misyonerleri gibi görüyorduk. Öyle inanırdık ki, yarınki dünya, bizim dünyamız olacaktı. Yarınki dünya, bize vaadedilmiş bir dünya idi.”⁵² Aydemir bu dönemde Vâ-nû’nun da belirttiği gibi geleceğin bir önderi olarak görülüyor, 1922 sonlarında Türkiye’de yaşanan komünist tutuklamaları ardından Moskova’da Türk Büyükelçiliği önünde, bir kamyon üzerinde o tutuklamaları protesto ediyordu.⁵³

Sosyal ailenin fertleri bir ara Moskova’da bulunan Doktor Nazım ile Halil Paşa’nın anılarını yazmaya yeltense de anlaşılan bu iş yürümez. 1922 yaz aylarında gerçekleşen Moskova Sergisi, Aydemir için bir yanıla can sıkıcı olur. Sergide Çerkezlerden, Kırgızlara

⁴⁷ . Nureddin, Bu Dünyadan Nazım ..., s. 288.

⁴⁸ . Aydemir, Suyu Arayan ..., s. 239.

⁴⁹ . Nureddin, Bu Dünyadan Nâzım ..., s. 276.

⁵⁰ . Sayılğan, Sovyetlerde ..., s. 14.

⁵¹ . Emin Karaca, “Sevdalınız Komünisttir”: Nazım Hikmet’in Siyasal Yaşamı, İstanbul Karakutu Yayınları, 2003, s. 69.

⁵² . Şevket Süreyya Aydemir, Kırmızı Mektuplar ve Son Yazılar, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979, s. 61, 63.

⁵³ . A.g.e., s. 65.

çeşitli halkların yerleşme örnekleri sergilenirken, Sovyetler kendisini Amerika ile karşılaştırıyor ve onu geçmek hedefini benimsiyordu. Aydemir, Turan'ın kaderi burada belli oluyor diye düşünür, Sovyetler ise Amerika ile yarış halindeydi. Peki ya Türkiye ? Aydemir şöyle yanıtlar: “(...) ne bugünkü Amerika, ne yarınki Rusya dünyada her şey demek değildir. (...) Medeniyet, bir milletin değil, hür ve özgür bütün milletlerin hakkıdır.”⁵⁴

KUTV eğitim yıllarında, Aydemir'in bulunduğu dönemde, okulda bir yanda devrimin gerçekleşmesini dünya devrimine bağlayan Troçkist grup ile tek ülkede sosyalizmi hedefleyen Stalinci grup çekişme halindeydi. Aydemir bu iki grubu şöyle değerlendirir; Trotski, Zinovyef, Buharin gibi aydınların yer aldığı birinci grup, kaderlerini dünya ihtilaline bağlamış, Rusya'yı ancak bir basamak sayan ve ihtilalin yakında Almanların önderliğinde ilerleyeceğini bekleyiş içindeydi. Stalin'in başını çektiği ikinci gruba göre ise ana dava Rusya'nın inşasıydı.⁵⁵ Okulun idarecileri gibi Türk öğrencilerin rehberi Abid Alimof da Stalinci kanattaydı; dahası Stalin bu okulda pek çok seminerler de vermişti.

Aydemir için Türkiye'ye dönüş sırası 1923 yılının sonlarında gelir. Şefik Hüsnü, 15 Kasım 1923'te Komintern Yönetim Kurulu'na, Aydınlık çevresinde bir kadro meydana getirmek amacıyla, Türkiye'ye Nazım Hikmet ve Aydemir'in de aralarında olduğu kişilerin gönderilmelerini ister.⁵⁶ “Dört yıl önce Turancı olarak İstanbul'dan yola çıkan Şevket Süreyya, şimdi İstanbul'a TKP üyesi ve yetişmiş bir partili olarak dönmektedir.”⁵⁷

⁵⁴. Aydemir, Suyu Arayan..., s. 298.

⁵⁵. A.g.e., s. 344.

⁵⁶. Erden Akbulut, Komüntern Belgelerinde Nazım Hikmet, İstanbul: TÜSTAV, 2004, s. 23.

⁵⁷. Tekeli, İlkın, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 65.

1. 4. TKF, TİÇSF ve Aydınlik Çevresi

Almanya’da bulunan Spartakist Türkler, Kurtuluş isimli bir dergi yayımına 1 Mayıs 1919’da başlamış, burada TİÇSF bildirisine de yer verilmişti. Birkaç hafta içinde Türkiye’ye dönen bu çevreye, Şefik Hüsnü de katılmış ve etkinliklerini İstanbul’da yürütmüştür. Kurtuluş burada yayımına devam edecek ve TİÇSF 22 Eylül 1919’da yeniden teşkilatlanacaktı.⁵⁸ Şubat 1920’ye kadar 5 sayı çıkan Kurtuluş’ ta “proletarya” geniş bir biçimde tanımlanıyordu: “Bu dünyada iki kabiliyet vardır: biri soymak diğeri soyulmak (...) bu iki kısımdan her soyulan proletaryadır.”⁵⁹ Dergi 16 Mart 1920’de İstanbul işgaliyle yasaklanır.

Genel kanaate göre, Kurtuluş ardından yayımlanan Aydınlik ve TİÇSF, yer altı TKF’nin yerüstü, meşru uzantılarıdır.⁶⁰ 1925 tutuklamalarında TKF’nin kuruluşunu Şefik Hüsnü şöyle anlatmıştı: “(...) Aydınlik grubu ve bu Grubun etrafındaki inkılapçı amele sendikalarının en şuurlu efradı ile Rumlardan mürekkep Türkiye İşçi Çiftçi amele grubu ve Hınçak Teşkilatı’nın sol grubu birleşerek Türkiye Komünist Partisi’ni teşkil etmişlerdir.”⁶¹ Aydınlik, 1921 yılında yayımlanmaya başlar, bu sırada sorumlu müdür Sadrettin Celal iken Şefik Hüsnü siyasal yazılarıyla ağırlığı oluşturur. 1922’nin ilk yarısında belirsizleşen dergi, 1923’ün ilk aylarında yeniden hareketlenir.

Şefik Hüsnü, ilk dönem yazılarında Türkiye sosyal sınıflarını araştırır; sınıfları kent ve köylerde ayrı ayrı işleyen yazara göre, sınıfsal bölünmenin temel noktası “özel mülkiyet”tir. Proletarya ise şöyle tanımlanır: “ (...) kol ve kafa yeteneklerini ancak karnını doyurabilecek kadar bir ücret karşılığında başkasına kiralayanlar topluluğu.”⁶² Bu sınıfın üyeleri olarak işçiler, küçük memurlar, şairler, gazeteciler sayılabilir. Proletarya, esasen birlik ve dayanışma ruhu içinde olan örgütlenmiş şehir emekçileridir; ancak: “Bizde yeni ortaya çıkmaya başlayan işçi sınıfı, henüz bu gereği duyacak düzeyde örgütlenmiş değildir.”⁶³ Hüsnü için çoğunluğu işçi ve köylüden meydana gelen Türkiye’de yapılması gereken sınıfların ortadan kaldırılması, özel mülkiyetin tasfiyesi ile sosyalist bir devrimdir. Türkiye Sovyetlerin desteğiyle ülkede güçlü bir burjuvazinin gelişmesine imkan vermeden sosyalist devrime katılmalıdır.⁶⁴

⁵⁸. Mete Tunçay, Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925), İstanbul: BDS Yayınları, 2000.

⁵⁹. Aclan Sayılğan, Türkiye’de Sol Hareketler, İstanbul: Hareket Yayınları, 1972, s. 105.

⁶⁰. Tunçay, Türkiye’de Sol..., Sayılğan, Türkiye’de ... ve Fethi Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ankara: y.y. 1967.

⁶¹. Tevetoğlu, Türkiye’de Sosyalist ..., s. 92.

⁶². Şefik Hüsnü, “Türkiye’de Sosyal Sınıflar”, Türkiye’de Sosyal Sınıflar, Çevriyazı ve Sadeleştirilen Mehmet Türkan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, s. 19.

⁶³. A.g.m., s.21.

⁶⁴. Hüsnü, “Türkiye’de Devrimin Gereği”, “Devrimimizin Gelişimi”, Türkiye’de Sosyal ..., s. 38-46 ve 97-108.

Şefik Hüsnü'nün görüşleriyle birlikte Aydınlık, Komintern'in tavsiyeleri doğrultusunda Türkiye Kurtuluş Savaşı'nı destekler; emperyalizm, kapitalizm ve monarşizm aleyhine yayımlar yapar, Kurtuluş Savaşı'nın önderlerini sol bir yaklaşımla etkilemek, devrimi daha ileriye götürmek ister: "O zamanki Ankara Hükümeti'ni (...) aşağı sınıflar koalisyonun ağır basmasına şans tanınabilecek bir çeşit halk hükümeti diye gören bu çözümleme, o sıralar Aydınlık çevresinin (dolayısıyla yer altı TKP'nin) on yıl sonraki Kadro ideolojisine ne kadar yakın olduğunu ortaya koyması bakımından çok ilginçtir."⁶⁵

1923 Ekim ayında Cumhuriyet'in ilanı Aydınlık çevresini Ankara Hükümeti'nden belli oranda uzaklaştırır; çünkü onlara göre "halk hükümeti" bozuluyor bir burjuva düzeni kuruluyordu: "(...) yürütme gücünün Meclis'ten alınarak Avrupa kabineleri tarzında bir bakanlar kuruluna verilmesi, ulusun elde ettiği ve cidden kullanmak azminde bulunduğu egemenlikle alay etmek demektir."⁶⁶ 1923 Mayıs ayında TİÇSF kadroları sosyalist bir düzen kurma teşebbüsü dolayısıyla yargılanır; ancak serbest bırakılırlar, ikinci yargılamalar ise 1925 Şeyh Said İsyanı'nın ardından çıkarılacak Takrir-i Sükun mevzuatı ile yapılacak ve Aydınlık, Şeyh Said karşısında Ankara'yı desteklese de, kapatılacaktı.

Öte taraftan Temmuz 1924'te Moskova'da toplanan Komintern'in Beşinci Kongresi'nde Ukrayna delegesi Manulski, TKF ve Aydınlık çevresini "sosyalist vatanseverlik" ile suçlamış; TKF delegesi, suçlamayı kabul etmiş ve durumun düzeltileceğini bildirmişti.⁶⁷ "Sosyalist vatanseverlik" suçlamasının kaynağını ise belki de Şevket Süreyya'nın görüşlerinde aramak yanlış olmayacaktır. 1923 yılının sonunda İstanbul'a gelen Aydemir, Barbaros Hayrettin İlkokulu'nda vekil öğretmenlik yaparken TKF ve Aydınlık'ta önemli görevler üstlenmişti. TKF'nin teşkilat bölüm başkanı olurken⁶⁸ Aydınlık'ta Marks, Lenin üzerine yazılarıyla birlikte kuramsal yayımlar yapıyor, ayrıca mahallelerde, üniversitelerde örgütlenme çalışmaları yürütüyordu. 1 Ocak 1925'te İstanbul'da toplanan TKF Üçüncü Kongresi'nde Aydemir, Merkez Komite üyesi ve İcra Komitesi içinde yer alır, 21 Ocak- 5 Mart 1925 aralığında 7 sayı halinde, doğrudan doğruya işçiye seslenmeyi hedefleyen Orak-Çekiç dergisini yayımlar. Lenin üzerine Aydınlık'ta Sadrettin Celal ile birlikte meydana getirdikleri çalışmalar Lenin ve Leninizm adıyla, 1924'te kitap halinde yayımlanır.

⁶⁵. Tunçay, Türkiye'de Sol ..., s. 184.

⁶⁶. Hüsnü, "Devrim Esaslarının Değiştirilmesi", Türkiye'de Sosyal ..., s. 158.

⁶⁷. Sayılğan, Türkiye'de ..., s. 188, "Durumun düzeltilmesi" çabaları belki de şöyle izlenebilir: Şefik Hüsnü, Aydınlık'ın Ağustos sayısında İşçi Enternasyonallerinin tarihine yönelmiş, "Ekim İhtilali ve Türkiye" (Kasım sayısı) adlı makalesinde "Türk Padişahlığını Yıkan ve Ülkemizi Kurtaran Hareketi Dolaylı Olarak Büyük Ekim İhtilali Doğurmuştur" alt başlığı ile konuyu işlemiştir.

⁶⁸. Tevetoglu, Türkiye'de Sosyalist ..., s. 92.

Aydemir, Lenin ve Leninizm kitabının kendi yazdığı bölümünde Marksizm ve Lenin'in etkinlikleri, başarıları üzerinde durduktan sonra Türkiye'ye dair şu tespitleri yapar: “Bize gelince; bizde imparatorluk zamanlarında memleketimizin hakikaten fena idare edilmesi; lüzumsuz muharebeler, kapitülasyonlar memleketimizi yarı müstemleke bir halde bırakmış ve iktisaden inkişafımıza mani olmuştur. Bütün bunların, bilhassa harb-i umumi ve Yunan harplerinin tahribatı neticesinde şimdi memleketimizdeki iktisadi seyir, menfi bir seyirdir. Yani memleketimiz şimdi bir sermaye terakümü devri yaşamıyor. Bizde henüz proletarya değil, işsizler, ihtisassızlar, hülasa lumpen proletarya artıyor. Nasıl ki iktisadi inkişaf dediğimiz hallerde de hakiki sanayi ve ticaret değil, ihtikar (spekülasyon) icra-i hüküm etmektedir. Binaenaleyh bizde ne sosyal demokrasi, ne de diğer şekil kitlevi hareketler için lazım olan içtimai zemin henüz tabiatıyla teşekkül etmiş değildir. Memleketin zengin, sermayedar, ileri bir hale gelmesi şimdi günün tarihi bir vazifesidir ve bu vazife ise disiplinli ve müteşekkil bir cumhuriyet partisine düşer. Cumhuriyetin idame ve muhafazası için yapılacak her hareket, hatta ne kadar şiddetli bile olsa, doğru, terakkiperverane, ileri bir harekettir.”⁶⁹

Görüldüğü gibi Şefik Hüsnü, Ankara Hükümeti'ne belli oranda “devrimin ilerletilmesi” adına ve bununla birlikte sosyalist bir devrimi gözden çıkarmadan destek vermiş; Aydemir ise “koşullardan” dolayı Cumhuriyet Hükümeti'ni “kayıtsız şartsız” desteklemiştir. Aydemir'in ilerde Kadro yıllarında savunacağı görüşlerin çekirdeği burada görülür olsa gerektir. Yine Hüsnü, cumhuriyet rejimini bir burjuva idare tarzı olarak değerlendirmiş, Aydemir ise ilerici olarak nitelemişti. İki yazarın kalkış noktalarındaki fark sanırız ki yorumlarını anlaşılır kılar. Hüsnü, tam anlamıyla gelişmemiş, örgütlenmemiş de olsa sınıfları, sınıfsal ayrımları ve sınıfsal mücadeleyi temel almış, Aydemir ise sorunu sınıfsal çözümlemeden sakınarak değerlendirmiştir.

TKF yöneticileri arasında Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, 1925 tutuklamalarından haber alınca ülkeyi terk etmiş, Şevket Süreyya ise memlekette kalmaya karar vermişti: “Benim kaderim artık bu toprağa bağlıydı.”⁷⁰ Tutuklananlar 38 kişiydi ve İstiklal Mahkemesi Ankara'da toplanacaktı. Mahkemeye Ali Çetinkaya başkanlık eder, Aydemir, mahkemede arkadaşlarını koruyan bir tavır alır, kendisini ve eylemlerini savunur. Başkanın sorularını yanıtlarken “inkılap” deyince başkan: “İnkılap mı? Bu ne mugalata? İnkılap bitti. Bu memleket inkılabını bitirdi. Artık yapacak inkılap yok! Ne demek inkılap? Hepsi hayal, hepsi

⁶⁹. Sadrettin Celal, Şevket Süreyya, Lenin ve Leninizm, Çevriyazı: Elmas Şahin, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2005, s. 44.

⁷⁰. Aydemir, Suyu Arayan ..., s. 368.

saçma...”⁷¹ biçiminde sert bir azarlanmayla karşılaşır. Mahkeme kararlarıyla 11 kişi hüküm giyer. Aydemir 10 yıl hapis cezası alır. Kısa bir süre Ankara’da kalan hükümlüler ardından çeşitli hapishanelere dağıtılır. Aydemir, bir arkadaşıyla Afyon Cezaevi’ne gönderilir. Burada toplumun bir başka kesimini tanır, bir yandan da öğretmenliğini sürdürür; okuma yazma kursları düzenler, doğaya dair genel bilgiler verir. Sözelimi bir gün yağmurun nasıl yağdığına ilişkin bilgiler verirken mahkumlardan Hüseyin Çavuş’un ağladığını fark eder, şaşırır, Aydemir anlatır: “Efendi, dedi, bize niçin böyle konuşmazlar? Niçin böyle anlatmazlar? Bu milletin bütün derdi cahilliktir efendi. Bunu bil. Bunun suçu ise bizim değil, hükümetindir. İmam öğretmeyince cemaat ne bilecek?..”

“Bu sözleri hiç unutmam. Hatta öyle sanıyorum ki, bu sözler, ben farketmeden şuuruma yerleşen belki de hayatımın akışına bazı yönler veren sözler olmuştur. (...) Moskova’dan İstanbul’a dönen otomat artık ölmüştü.”⁷²

Aydemir ve arkadaşına cezaevi avlusuna bakan iki kişilik bir oda verilir, Aydemir burada Muasır Türkiye’nin İktisadi İnkişaf İstikametleri adlı bir kitap yazar, “Devletçilik esasına dayanan bir milli iktisat” tezi meydana getirmiştir. “Araştırmaların ve düşüncülerin beni, cezaevi duvarları arasında daha iyi değerlendirebildiğim çeşitli şartların ve gerçeklerin aydınlığı altında, komünist bir nizamdan ve bu nizamı getirecek ve elbette ki bizim imkanlarımızla kazanılamayacak komünist usullerden, Devletçi bir iktisat görüşüne götürmüştü, bir ihtilal bağlılığından ayırmıştı. Ama bu, o kadar kolay olmadı. Nice tereddütler, nice iç burkuntuları yaşadım. (...) Artık devlet imam ve millet cemaat olmalıydı. Bu imamın da cemaate vereceği her halde bir şeyler vardı.”⁷³

1926’ da beklenmedik bir gelişme yaşanır, Cumhuriyet Bayramı yıldönümünde Aydemir serbest kalır. 1 Temmuz 1926’da yürürlüğe giren yeni ceza kanunu dolayısıyla suçlandığı konulardan cezası indirilmiş, cezasını çekmiş sayılmış ve tahliye edilmiştir.⁷⁴

Şefik Hüsnü’nün yurtdışında olduğu dönemde, TKF’yi ayakta tutma görevi Vedat Nedim’e verilir, Aydemir yayımlardan sorumludur. Ş. Hüsnü, İstanbul’daki grubun Komintern doğrultusunda politika gütmesini ısrarla istemesine rağmen, İstanbul grubu milliyetçi bir çizgi takip eder, nihayet Hüsnü, İstanbul’a gelerek yeni bir merkez yürütme kurulu meydana getirir. Bu durumu hazmedemeyen Vedat Nedim, Şefik Hüsnü ve grubunu ihbar eder, 1927 tutuklamaları yaşanır. Aydemir, Komintern’in müdahalelerini haksız

⁷¹. A.g.e., s. 375.

⁷². A.g.e., s. 399, 400.

⁷³. A.g.e., s. 401.

⁷⁴. Tekeli, İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 69.

bulurken, V. Nedim'i anlayışla karşılar: "Vedad Nedim'in ifşaatı, verdiği vesikalarla benim Komünterne karşı mücadelemi ortaya çıkardı ve beraatime yol açtı. Parti genel sekreteri Vedad'ın durumunu ayıplamam."⁷⁵ Aydemir, Komintern ve Şefik Hüsnü'den kopuş sürecini Sayılğan'a şöyle anlatmıştı: "Milliyetçilik isnadı doğrudur. Ben ilk gençlik yıllarımda Turancıydım. Kızıl elmayı bulmak için Azerbaycan'a gitmiştim. Bugün aynı kampta değilim. Ama bende milliyetçiliğin ağır bir tortusu kalmıştır. 1925'lerde TKP'nin Siyasi Büro sekreteri idim. TKP'de bağımsızlık mücadelesini Komünterne karşı ilk ben açmışım. Aynı anda Dünya Komünist Partileri içinde milliyetçilik cereyanları başladı. Yurtdışında bulunan Dr. Şefik Hüsnü Değmer bu konuyla ilgili Komüntern görevlisi olarak Çin'e kadar gitmişti. Komüntern'den bir Yahudi gelmişti. Münakaşa ettik. Beni 'yeni' gördüğü görüşlerimi komünternde tartışmak üzere Moskova'ya davet etmiştir. Tabiatıyla reddettim. Komünist Partileri içinde milliyetçilik ilk defa TKP içinde başlamıştır. Bunu kendime bir paye vermek için değil, bir gerçeği tespit için söylüyorum."⁷⁶ Aydemir'e göre artık bir dünya ihtilalinin olmayacağı tamamiyle anlaşılmıştı, Sovyetlerde devrim kendi sınırları içine çekilmiş "tek ülkede sosyalizm" sürecine girmişti, dolayısıyla Türkiye'de komünizm bir seçenek olmaktan çıkmıştı. 1927 tevkifatının ardından mahkemede bir komünist teşkilatının kurucusu olmadığını ve dahil de bulunmadığını söyler, beraat eder, yoldaşlarına veda eder. Artık "inkılabın emrinde" olacaktır.

⁷⁵. Sayılğan, Türkiye'de ..., s. 196.

⁷⁶. A.g.e., s. 200.

1. 5. İnkılabın Emrinde: Kadro Hareketi

Şevket Süreyya, 1928 yılı başında Ankara'ya gider, burada bir ilkokul öğretmenliği almayı düşünürken bu sırada, anlaşılan Milli Eğitim Bakanlığı'nda etkili bir yeri olan Ahmet Cevat Emre aracılığıyla “Yüksek ve Teknik Öğretim Umum Müdürü”ne muavin olur. Bakanlık Müsteşarı Kemal Zaim Sunel Aydemir'e şöyle der: “Eğer maksat proletarya davası ise, biz milletçe proleteriz. Hangi memleket çocuklarına bizimki kadar muhtaçtır? Hangi millet bizimki kadar fakirdir? Öyle bir işin içindeyiz ki, herkes dağarcığında ne varsa ortaya dökmelidir.”⁷⁷ Aydemir, Ankara'ya beraberinde, Türk Parasının Periyodik Dalgalanma Karakteri adlı bir çalışma getirmişti. Bu araştırmayı ilgili yerlere sunar, takdir edilir. İktisat Meclis-i Alisi umumi katip muavinliğine getirilir. Öte taraftan Ankara Ticaret Mektebi Müdürlüğünü, okulu örnek bir eğitim kurumu haline getirmek amacıyla kabul eder.⁷⁸

Ahmet Cevat Emre'nin yayımladığı rejimi destekleyen Muhit dergisinde, Şevket Süreyya 1929 Mart ayından itibaren yazmaya başlar. Muhit dergisi ileride yayımlanacak Kadro'nun kurucularını bir araya getirmişti. Burada Yakup Kadri, İsmail Hüsrev ve Mehmet Şevki'nin de yazıları çıkar. Şevket Süreyya, 1931 yılında Cihan İktisadiyatında Türkiye adlı çalışmasını, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti aracılığıyla yayımlar.

Aydemir bu dönemde inkılabı bir içerik kazandırmak, kuramsal bir zemin meydana getirmek için çalışmalarını yoğunlaştırır, 15 Ocak 1931'de Türk Ocağı genel merkezinde verdiği “İnkılap ve Kadro” adlı seminer bir dönüm noktasıdır. Burada sözlerine şöyle başlamıştı: “Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap durmadı. (...) Bugüne kadar yaşadığımız hareketler, şahit olduğumuz kıyam ve inhidam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilal geçirdik. Bu ihtilal inkılabın gayesi değil, vasıtasıdır. Bu ihtilal safhasında dursaydık, inkılabımız kısır kalırdı. Halbuki o genişliyor, derinleşiyor. O henüz son sözünü söylemiş değildir.”⁷⁹ Seminerin daha derli toplu bir örneği, ilgili kişilerle beraber Mustafa Kemal'e de sunulmuş ve takdir edilmişti, bu ilk tezin geliştirilmesiyle İnkılap ve Kadro kitabı 1932'de yayımlandı.

Aydemir'in seminerinin yankılar bulduğu günlerde, Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, Gazi, ülkenin sorunlarını tanımlamak, yeni bir atılım gerçekleştirebilmek için 3 aylık yurt gezisine çıkmıştı. Gezi neticesinde hazırlanacak raporu yazmak görevi Recep

⁷⁷. Aydemir, Suyu Arayan ..., s. 414.

⁷⁸. Tekeli, İlkın, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 125.

⁷⁹. Aydemir, Suyu Arayan ..., s. 429.

Peker'e verilir. Peker aynı zamanda 10 Mart 1931'de CHF'nin genel sekreterliğine getirilir: "Ondan CHF'ye yeni işlevler kazandırması ve onu aktif hale getirmesi beklenmektedir."⁸⁰ 10-18 Mayıs arasında da CHF 3. Kurultayı toplanır. Parti programında ilk kez, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "ana vasıfları" olarak Altı İlke yer alır. CHF Kurultayı'nın açılışında Gazi: "Birbirimizi irşad ve haklı tenkit etmekte fayda vardır. Bundan asla zarar gelmez. Fakat aksinden çok fazla zarar geleceği tecrübelerle sabittir" diyor, Falih Rıfkı, Milliyet'te "Halk fırkası hiçbir zaman müdafaa değil, her zaman taarruz yapacak, yalnız kendi saflarında sükun gördüğü zaman irkilecektir" diye yazıyordu: "Kuşkusuz, bu sözlere bakarak tek parti rejimi içinde bir düşünce özgürlüğü kanısına kapılmak gerekmez, ama bunun Kadrocular tarafından, dikkatli olurlarsa dergilerini çıkarmak için bir açık kapının bulunabileceği şeklinde algılandığı ve bunun kararlarında etkili olduğu düşünülebilir."⁸¹ Şevket Süreyya, Eylül 1931'den itibaren CHF'nin yayın organı Hakimiyet-i Milliye'de, "İnkılabın İdeolojisi" üst başlığı ile kuramsal yayımlar yapıyor, böylece Kadro'nun görüşleri daha dergi yayımlanmadan duyulmaya, tartışılmaya başlıyordu.

Kadro dergisinin yayımlanma fikri İsmail Hüsrev Tökin ile Aydemir arasındaki konuşmalarda ortaya çıkmıştı. Yakup Kadri de zamanla düşüncelerinin örtüştüğü bu gruba katılmış ve Çankaya ile ilişkilerin kurulmasını, derginin yayım izni almasını sağlamıştı. Y. Kadri öncelikle Recep Peker'e giderek Halk Partisi'nin ilkelerini anlatmak için bir dergi çıkarmak istiyorum demiş; fakat Peker bu bizim vazifemiz diyerek izin vermemişti. Bunun üzerine Y. Kadri, Mustafa Kemal'den gerekli izinleri alır. Dergi toplantıları, Y. Kadri'nin İsmet Paşa caddesindeki evinde gerçekleşir, her ay iki üç gün süren görüşmeler neticesi dergiye son biçimi verilir. Kadro hareketi içinde Şevket Süreyya baskın bir yere sahiptir: "Aşlında tüm öyküyü bir araya getirince bu harekete Kadro hareketi yerine Şevket Süreyya hareketi demenin bile doğru olacağı ileri sürülebilir. (...) Bir an için Şevket Süreyya'nın hareketten çekildiği düşünüldüğünde, ortada bir hareketin kalmayacağı fark edilebilecektir."⁸²

Kadro dergisinin iş bölümü şöyle saptanır; Yakup Kadri, derginin sahibi, edebiyat yazarı, belki de her şeyden önemlisi iktidarın şimşeklerini önleyecek, dergiyi kollayacak bir paratonerdi. Şevket Süreyya ideolojik düzeydeki başyazılarını yazacak; Vedat Nedim, teknik işlerin yanı sıra planlı ekonomi yönetimi görüşlerini işleyecek; İsmail Hüsrev, güncel ekonomik sorunları, özellikle tarım ve para, araştırarak; Burhan Asaf, çağın kültürel ve siyasal havasını izleyecek; Mehmet Şevki ise, mühendislik, özellikle elektrikli enerji

⁸⁰. Tekeli, İlkın, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 133.

⁸¹. A.g.e., s. 135.

⁸². A.g.e., s. 144.

konusunda çalışmalar yapacaktı. Derginin maddi finansmanı ise temel olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Ziraat Bankası'nın aboneler kaydetmesi yolu ve kurucuların katkıları ile sağlandı.⁸³

Aydemir, İnkılap ve Kadro ile Kadro yazılarında genel olarak Türk İnkılabının kuramsal zeminini oluşturmaya çalışır. İnkılap ve Kadro kitabının 1968'de yayımlanan ikinci baskısının önsözünde kitabın, “inkılabımızın ideolojisinin” belirli bir görüş açısından değerlendirilmesi sayılabileceğini, amacın ise Milli Kurtuluş Hareketi'nin, ilkelerini araştırmak ve saptamak olduğunu söyleyerek devam eder.⁸⁴ “Tarihi materyalizm” açısından dünya siyasal gelişmeleri değerlendirildiğinde; iki büyük kampın ortaya çıktığı görülür: 1) Sanayileşmiş, sömürgeci ülkeler ile, 2) sanayisiz, sömürge veya yarı sömürge ülkeler. Bu keskin ayrım sanayileşmiş ülkelerin kendi içindeki sınıf savaşımalarıyla birlikte temel olarak sömürgeci ülkelerle sömürge ülkeler arasında bir tezat meydana getirir, bu tezatın aşılmasıysa ancak MKH ile mümkündür. Başarılı ve öncü bir MKH gerçekleştiren Türkiye, devletçi bir tutumla sanayileşmesini oluşturmali, sınıflaşmaya olanak vermeden tezatsız bir millet meydana getirmeliydi: “Biz inanıyoruz ki, Türk inkılabının idealist nesli, dünya tarihindeki bu yeni fonksiyonunu kolayca benimseyecektir.”⁸⁵

Türkiye bir “ihtilal” gerçekleştirmişti, şimdi yapılacak iş bilinçli bir Kadro'nun idaresinde “inkılap” hareketini yürütmektir. İnkılabın içeriğini, ideolojisini oluşturan Kadro, inkılap öğretisini genç kuşaklara özellikle eğitim kanalıyla aktarır. İmdi Türk İnkılabı şu ilkeleri özgün bir biçimde ortaya koymuştu: 1) İmtiyazsız, sınıfsız bir millet meydana getirmek, 2) planlı devletçi bir ekonomik program uygulamak, 3) evrensel düzeyde bağımsız milletler sistemi oluşturmak; Türk İnkılabı “(...) hakim ve mahkum ülkeler, hakim ve mahkum sınıflar tezatını” çözümleyecek bir ülküdür.⁸⁶

Aydemir, Kadro dergisinin ilk yazısına: “Türkiye bir inkılap içindedir. Bu inkılap bitmedi” biçiminde başlayacak ve Kadro'nun amacını şöyle ifade edecektir: “(...) onun (inkılabın) prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz. KADRO BUNUN İÇİN ÇIKIYOR.”⁸⁷ Üçüncü sayıdaki yazısında ise Türk İnkılabı'nın evrensel boyutları üzerinde duruyor, bütün dünya bir düzen altında birleşmeye mi gidiyor sorusunu şöyle yanıtlıyordu: “Bize göre cihanda yeni cemiyetler

⁸³ . A.g.e., s. 145, 147.

⁸⁴ . Şevket Süreyya Aydemir, İnkılap ve Kadro, 3. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.

⁸⁵ . A.g.e., s. 49.

⁸⁶ . A.g.e., s. 83.

⁸⁷ . Aydemir, “Kadro”, Kadro, Sayı 1, II. Kanun 1932, s. 3. Kadro, 1932 Cilt I (Tıpkıbasım), Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1977.

muavazenesi, her bir ayrı ayrı, siyaseten ve iktisaden müstakil, siyasi ve iktisadi cüzü tamlar muvazenesi olacaktır. (...) Biz, büyük istihsal vasıtalarını elinde tutan memleketlerde bu istihsal vasıtaları üstündeki mülkiyet münasebetlerinin değişmesinden ziyade, büyük sanayi memleketleriyle, sanayiden mahrum edilmiş memleketler, yahut, iktisadi müstemlekeler arasındaki iktisadi tabiiyet ve metbuiyetin tasfiyesini istiyoruz.”⁸⁸

İleride daha derinlemesine tartışmaya çalışacağımız “tarihi materyalist” yöntemi kullanılmasıyla Aydemir, sömürgeci ülkeler ile sömürgeler arasında temel çelişkinin yaşandığını savlamıştı. Tarihi materyalist yöntemi milliyetçi bir düzlemde işlemiş, burada herhangi bir sosyalist çıkarım gerçekleştirilmemişti. Aydemir için MKH ve onun öncü Kadrosu sayesinde inkılap tamamlanacak ve imtiyazsız-sınıfsız “milli ülkü” gerçekleştirilecekti. Taner Timur, Kadro’nun tarihi materyalizmi, bilimsel sosyalizmden ayıran tavrını şöyle değerlendiriyor: “Görüldüğü gibi Kadro’nun tezleri, tarihi materyalizm ile ilmi sosyalizm arasında yapılan ayrıma dayanmaktadır. Oysa bu ayrım keyfidir ve Marksizme aykırıdır. Engels’in belirttiği gibi, ütöpik sosyalizm, ancak tarihi materyalizm yönteminin ve ‘artı değer’ teorisinin ortaya konması ile ‘ilmi sosyalizm’ haline gelmiştir. Tarihi materyalizm bir toplumun hukukunun, felsefesinin, sanatının kısaca bütün üstyapı kurumlarının, üretim ilişkilerinin ve üretim güçlerinin meydana getirdiği altyapı ile izahıdır. (...) Kısaca Kadrocular, devlet müdahaleciliğini ve devlet kapitalizmini ekonomiye egemen kılmak ümidiyle Atatürk’e hizmetlerini sunan, orta sınıf kökenli küçük bir ‘kadro’durlar. Sorunları idealist düzeyde ve sınıf kavgasının dışında ele aldıkları için, pek küçümsedikleri sınıf kavgası sonucunda tasfiye olmuşlardır. Gerçekten Şevket Süreyya Aydemir’in anlattığı gibi, ‘İstanbul’daki levantenlerle ve ekalliyat muhitleriyle, ithalatçı çevreleriyle, daha doğrusu iş alemi diyebileceğimiz o günün insanları ile garip bir işbirliği içinde’ olan İş Bankası çevresi hücumu geçmiş ve Kadro dergisinin kapatılmasını sağlamıştır.”⁸⁹

Ocak 1932’de yayın hayatına başlayan Kadro, Aralık 1934’te, 35 ve 36. sayılarının birlikte yayımıyla sona erdi. Kadro’nun kapatılması bizim saptayabildiğimiz biçimiyle iki türlü yorumlanır. İlki yukarıda Timur’un işaret ettiği gibi ve Aydemir’in gerekçelendirmesiyle bir “sınıfsal kavga” neticesinde tasfiye olması biçimindedir. İkinci yorum Tekeli ve İlkin’in açıklamaları doğrultusunda Yakup Kadri’nin anıları üzerine temellenir. Buna göre CHF Genel Sekreteri Recep Peker, başından beri Kadro dergisine karşı ve yayınlarından rahatsızdır, inkılabı ideolojik bakımdan temellendirmenin kendi işi olduğunu düşünüyor, Kadro’yu bu

⁸⁸. Aydemir, “İnkılap Bitti mi?”, Kadro..., Sayı 3, Mart 1932, s.6, 7, 9

⁸⁹. Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, 5. Bas., Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s. 184.

alanı işgal ile suçluyordu. Kadro ile doğrudan polemiğe girmeyen Peker, bu işi Mustafa Kemal'in sofrasında tartışmaya açmış ve Kadro'nun kapatılmasını savunmuştu. Nihayet Peker'in görüşleri yankı bulur ve Gazi derginin kapatılması doğrultusunda onay verir. Derginin sahibi Yakup Kadri'ye Tiran Büyükelçisi olduğunun bildirilmesiyle işaret verilmiş, kısa bir zaman sonra dergi yayımını durdurmuştu.⁹⁰ Peker ile birlikte Mustafa Kemal'in de dergi yayımlarından rahatsız olabileceği ileri sürülebilir. Yine eklemek gerektir ki bir inkılap ideolojisine karşı çıkan, ideolojiyi hareketi “dondurma” tehlikesi olarak gören M. Kemal, kendi işlevi gördüğü fikri konularda bir başka öncü meydana gelmesinden rahatsız olmuş olabilir.⁹¹

⁹⁰. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1967.

⁹¹. Tekeli, İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü ...*, s. 424.

1.6. Kadro Sonrası

Kadro dergisi kapandığında Ankara Ticaret Mektebi Müdürü olan Aydemir, görevini 1936 yılına kadar sürdürür. 1936 – 1937 arasında Ankara Belediyesi İktisat Müdürlüğü yapar. 1937 sonunda İktisat Vekaleti Kontrol İşleri Müdürlüğü'ne atanır. 20 Şubat 1939'da İktisat Vekaleti Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı'na getirilir. İkinci Dünya Savaşı dışında kalan Türkiye'nin ekonomik sorunlarının çözümü için burada İsmail Hüsrev ile çeşitli raporlar hazırlar. 1942'de Ticaret Vekaleti'ne bağlı İaşe Müsteşarı olur, ardından da şu görevlerde bulunur; 1942 Başbakanlık Genel Murakabe Heyeti üyesi, 1946 Ekonomi Bakanlığı Tetkik Kurul Başkanlığı, 1947 Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Üyesi. Bu sonuncu görevini Demokrat Parti iktidarında uzaklaştırılacağı güne kadar sürdürür.⁹² İşinden ayrılmasını şöyle anlatır: “1950 seçimlerinden sonra bir gün, bir vekiller heyeti kararıyle işimden ayrıldım. (...) Vazifem güzel ve ruhu kuvvetlendiriciydi. Memleketi baştanbaşa geziyordum. Dağların delinişini, santrallerin kuruluşunu, pilonların, cereyan hatlarının aşacağı dağları dolaşıyordum.”⁹³ Şevket Süreyya, işsiz kaldığında 53 yaşındaydı, aynı yıl bir zamanlar satın aldığı Kayaş Vadisi'ndeki yarı bataklık toprağına çekildi ve burayı bir çiftlik haline getirmeye çalıştı. Kayaş Süt Fabrikası'nın kurulmasına öncülük etti, yaşam öyküsünü anlattığı Suyu Arayan Adam adlı kitabını burada yazmaya koyuldu ve 1958'de yayımladı.

Demokrat Parti döneminde işini kaybetmesine karşın, iktidar çevresinden tanıdıkları vardı. Onlardan biri olan Dr. Mükerrer Sarol aracılığıyla Menderes ile tanışmış, 1950'li yılların sonlarında bir akşam yemeği yemişti: “Yemekte Menderes, ülkenin temel davalarına konsantre olmuştur... Aydemir'e tüm yapılanların, özellikle yeni çimento ve şeker fabrikalarının isabeti ve gelecekteki tahminlerini sorar... Aydemir de büyük rakamlardan duygulanmıştır... Kocaman sayılardan korkmadan, daha geniş kapsamlı projelerin isabetinden büyük yararlarından övünçle söz eder... Menderes ise, bu sözler karşısında sevinç gözyaşlarını tutamaz. ‘Beni siz anlıyorsunuz’ diyerek takdirlerini belirtir.”⁹⁴ Aydemir, Dr. Sarol'un isteğiyle DP yanlısı Ankara Telgrafı adlı gazetenin başmakalelerini imzasız olarak yazar (1959 – 1961 ?), dahası DP'nin doğrudan gazetesi olacak Hadiseleri Tasvir isimli bir gazetenin başyazarı olacaktı. Ancak 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile bu tasarı gerçekleşmedi.⁹⁵

⁹² A.g.e. ve Göktürk, Bilinmeyen Yönleriyle ..., s. 229.

⁹³ Aydemir, Suyu Arayan ..., s. 471.

⁹⁴ Göktürk, Bilinmeyen Yönleriyle ..., s. 169.

⁹⁵ A.g.e., s. 169-70.

1960’larda Aydemir, yaşamını Ankara Bahçelievler’de sürdürüyor yaşadığı apartmanda iki daire işgal ediyordu. Bunlardan birinde aile hayatı yaşıyor, diğerindeyse Aydemir, her yaştan çok sayıda konuklarını ağırlıyordu. Zaman zaman ise Cumhuriyet gazetesinde ikinci sayfanın üst köşesinde yazılar yazıyordu: “Toplumdan kopmuyor ve toplumu yine etkilemeye çalışıyordu.”⁹⁶ Şevket Süreyya için bu dönemde iki uğraş önemliydi: 1) Birbiri ardına hacimli kitaplar yazmak ve yayınlamak, 2) 27 Mayıs sonrası meydana gelen siyasal hareketleri etkilemek gayreti.⁹⁷ Bu dönemin ilk kitabı Ekmeksiz Köy, 1963’te yayımlandı. Ardından; Tek Adam 3 cilt (1963-65), İkinci Adam 3 cilt (1966-68), Menderes’in Dramı (1969), Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa 3 cilt (1970-72), İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs Devrimi (1973), yayımlanarak 11 ciltlik bir seriyle aşağı yukarı 100 yıllık bir dönem enine boyuna anlatıldı.

“1961 Demokrasisi” olanakları içinde ilk sol hareketlilik Yön dergisinin çıkmasıyla başlamıştı. Derginin ilk sayısı 164 aydının imzaladığı bir bildiriyle birlikte yayımlanmış, daha sonra bu bildiriye 878 aydın daha imza vermişti. Kendisini “haftalık fikir ve sanat gazetesi” olarak tanımlayan Yön 6 kişilik bir kadronun eseri idi; Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüboğlu, Hamdi Avcıoğlu ve derginin imtiyaz sahibi, sorumlu müdürü Doğan Avcıoğlu. Ankara’da hazırlanıp İstanbul’da basılan derginin çıkışı için gereken parayı Eyüboğlu sağlamış, daha sonra dergi satışlarla kendini karşılamış kâr eden bir kuruluş olmuştur. Güncel siyaset üzerinde etkili olmaya çalışan, haftalık bir dergi olan Yön, 77 sayı çıktıktan sonra 5 Haziran 1963’te Bahri Savcı’nın bir yazısı dolayısıyla Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı. Bu dönem tirajı 20-30 bin civarındayken, Eylül 1964’te yeniden yayımlanmasının ardından tirajı 10 bin seviyesine kadar düştü. Dergi, 30 Haziran 1967’de 222. sayısı ile yayın hayatına son verdi.⁹⁸

Yön hareketini Atılgan, “Sosyalizme Eklemlenmiş Bir Kemalizm” olarak adlandırıp temel tezlerini şöyle belirliyor: 1) Yön için temel sorun iktisadi kalkınma sorunudur, siyasal sorunlar, iktisadi sorunların sonucudur. Türkiye hızlı iktisadi kalkınmayı ancak “yeni bir Atatürkçülük” programında sağlayabilir. 2) Yeni Atatürkçü program, Kemalist kadroların kapitalist kalkınma yolunu seçerek yanlış yola saptıklarını tespit etmelidir. 3) Kemalizmin başarıya ulaşması için sosyalist bir yola girmek gerekir, Türkiye’yi ekonomik bir kalkınmaya götürecek yol sosyalizmdir. 4) Kemalist ilkeler; devletçilik, milliyetçilik, halkçılık ve

⁹⁶. Tekeli, İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 465.

⁹⁷. A.g.e., s. 466.

⁹⁸. Gökhan Atılgan, Yön-Devrim Hareketi, İstanbul: TÜSTAV 2002 ve Tekeli, İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 467-68.

inkılapçılık, sosyalizmin dayanağıdır ve sosyalist bir yönelimle bu ilkeler yeniden tanımlanmalıdır: “‘İnkılapçılık’, radikal bir iktisadi ve sosyal düzen değişikliğini ifade etmek üzere ‘devrimcilik’ şeklinde tercüme edildi. ‘Halkçılık’ ‘sınıfsız, zümresiz kaynaşmış kitle’ yerine ‘İşçi ve köylülerden oluşan emekçi kesimler’den yana, toprak ağalarına ve burjuvaziye karşı bir politika olarak anlamlandırıldı. ‘Devletçilik’ halkçı politikanın yolu olarak tarif edildi. ‘Milliyetçilik’ emperyalizme karşı mücadelenin, tam bağımsızlığın ilkesi olarak içeriklendirildi.”⁹⁹

Yön koleksiyonu içinde 41 yazısı olan Aydemir ilk yazısını 24 Ocak 1962’de Yön dergisinin altıncı sayısında yayımlamıştı: “Fikir Atatürkçülüğü ve Kelime Atatürkçülüğü”, burada kısaca Atatürkçülüğün “imtiyazsız ve sınıfsız” bir Türkiye için yön tayin edici olduğunu vurgulamış ve şöyle demişti: “Kelime Atatürkçülüğü, donmuş bir çılgılık halinde kalırken fikir Atatürkçülüğü, bize dün olduğu gibi bugün de, yarın da yön verecek bir doktrindir.”¹⁰⁰ Hemen bir sonraki sayıda yayımlanan yazısında, Yön rüzgarıyla olmalı, Aydemir ilk defa bir Türk Sosyalizmi’nden söz eder. İki tür sosyalizm vardır der, biri “ihtilalci sosyalizm” olan komünizm (Sovyetler); diğeri “ıslahatçı sosyalizm” denilen ve Batı Avrupa’da görülen düzendir. İkincisi sınıf mücadelesine dayanmayan; devletin ekonomik ve toplumsal yaşama müdahalesiyle sınıfsal farklılaşmaları önleyen gelir dağılımını adil bir biçimde kuran bir sistemdir: “Bizim Atatürk devletçiliğimiz batı manasında bir sosyalizmden başka bir şey değildir.”¹⁰¹ Dolayısıyla bir “Türk devletçiliği” ya da “Türk sosyalizmi” hızlı bir kalkınma yoludur.

Daha birçok yazısında Aydemir Türk devletçiliği ya da sosyalizmi sorunlarını tartışır, tüm “azgelişmiş” halklar için geçerli bir model olarak “memleketçi sosyalizm” görüşünü işler. Onun için Türk sosyalizmi veya memleketçi sosyalizm milli kurtuluş hareketinin sürekliliği içinde ele alınmalıdır: “Memleketçi sosyalizm, azgelişmiş memleketlerde, milli kurtuluş hareketlerinin bir devamı niteliğindedir.”¹⁰²

Aydemir, Kadro’da sömürgeci ve sömürge ülkeler çelişkisi bağlamında işlediği tezleri, Yön’de yeniden; fakat bu defa MKH’yi aşan sosyalizme dönüşen bir bağlamda yeniden ortaya koydu. Burada da MKH evrensel boyutta bir hareketti ve devletçi iktisadi görüşleri temeline dayanmıştı; ancak Aydemir, belki de 1930’larda sakındığı sosyalizm söylemini 1960’lı yıllarda artık sakınımsız tartışma olanağı bulmuştu. Öte yandan Aydemir için

⁹⁹. Atılğan , Yön-Devrim ..., s. 48,49.

¹⁰⁰. Şevket Süreyya Aydemir, “Fikir Atatürkçülüğü ve Kelime Atatürkçülüğü”, Yön, Yıl 1, Sayı 6, 24 Ocak 1962, s.9.

¹⁰¹. Şevket Süreyya Aydemir, “Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü”, Yön, Yıl 1, Sayı 7, 31 Ocak 1962, s.7.

¹⁰². Şevket Süreyya Aydemir, “I- Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri”, Yön, Yıl 2, Sayı 59, 23 Ocak 1963, s. 16

görüşlerinin temelinde yer alan devletin egemenliği ve “sınıfların reddi” bu dönem de dahi geçerliliğini korur durumdaydı. Türkiye’de bugün diyecekti, 1960’larda, “işçi sınıfı” geliyor, sendikalar ile örgütleniyor, siyasal yaşama giriyor. Dileğim olası “sınıf çatışmalarının” ileri bir devletçilik ile yumuşatılmasıdır.¹⁰³

Söylediğimiz gibi Yön dergisi kısa bir aranın ardından 25 Eylül 1964’te yeniden yayımlanmaya başlar, ikinci dönemde Aydemir’in yazılarında azalma görülür. Dahası ideolojik yazılardan çok güncel sorunlara değinir. Sözgelimi 1966 dünya güzeli Hindistanlı Fariya’ya açık bir mektup kaleme alacak, senin yerin sarhoş Amerikalıların değil, Asyalıların yanındadır diyecekti.¹⁰⁴ 1967’de Yön dergisi kapatıldığında Aydemir, kitap çalışmaları ve Cumhuriyet’teki yazılarıyla yaşamını sürdürdü. 1960’ların sonunda sol gruplar arasındaki görüş ayrılıklarından büyük rahatsızlıklar duymuş, 70 yaşında olmasına karşılık bir parti kurmaya karar vermiş; ancak çok geçmeden vazgeçmişti.¹⁰⁵ Doğan Avcıoğlu, Yön hareketinin bir tamamlayıcısı gördüğü Devrim dergisini 21 Ekim 1969’da çıkarmaya başlamış, Aydemir, Devrim dergisinin üç sayısında üç yazısıyla görülmüştü.¹⁰⁶ Yazılarında güncel siyasal sorunlarla, MKH’nin ana hatlarını yeniden tartışmış, buradaki son yazısını ise Cevat Dursunoğlu’nun aydın kimliğine ayırmıştı. Devrim dergisinin ardından sadece Cumhuriyet için yazdı ve burada, 22 Mart 1976’da yayımlanan “Doğum Ağrısı mı Tükeniş mi?” başlıklı yazısından birkaç gün sonra 25 Mart 1976’da, 79 yaşında öldü. Şevket Süreyya Aydemir, Ankara Gülveren mezarlığında toprağa verildi.¹⁰⁷

¹⁰³ Şevket Süreyya Aydemir, “II- Emek, İşçi Sınıfı ve Emegın Sosyal Değeri”, Yön, Yıl 2, Sayı 60, 6 Şubat 1963, s.20.

¹⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, “Dünya Güzeline Açık Mektup”, Yön, Yıl 6, Sayı 195, 23 Aralık 1966, s.5.

¹⁰⁵ Tekeli, İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 477.

¹⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, “Komünist Yaratmak”, Devrim, Sayı 2, 28 Ekim 1969, s. 2, “Bir Senatöre Açık Mektup”, Devrim, Sayı 17, 2 aralık 1969, s.3, “Bir Gerçek Aydın”, Devrim, Sayı 15, 27 Ocak 1970, s. 2.

¹⁰⁷ Tekeli, İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 478-79.

2. TARİH ANLAYIŞI

İkinci bölümde Aydemir'in tarihsel yöntemini enine boyuna incelemeye çalışacağız, burada öncelikle yazarın yöntem konusunda söylediklerini görüp ardından diyalektik yöntemin kaynaklarıyla karşılaştıracacağız. Diyalektik yöntem eski çağlardan beri kullanılsa da ona yaygınlık kazandıran Hegel ve Marks olduğundan, bu iki düşünürün yöntem konusundaki temel fikirlerine değinip, işleyiş tarzlarını betimleyecek ardından Aydemir'in söz konusu yöntemi nasıl, hangi somut yönelimlerle veya çağrılarla biçimlendirdiğini işleyeceğiz. İlk altbölüm temel olarak Aydemir'in Marksist yöntemin somut yönelimlerine ters düşen ifadeleriyle son buluyor, burada katı katıya bir yöntem çizgisi üzerinde durulmuyor ve Aydemir'in saptamaları dönemin koşulları bağlamında yorumlanıyor. İkinci altbölüm emperyalizm kavramında Milli Kurtuluş Hareketleri'ni içeriyor. Aydemir ancak emperyalizmin yenilmesiyle bağımsız milli devletlerin varolacağını belirtmiş; ancak Lenin gibi sosyalizm bayrağını dalgalandırmamıştı, ona göre emperyalizmin yıkılışı milli bağımsız devletlerin varolmasıyla son bulacaktı. Üçüncü altbölüm ise kahramanlara ve kadrolara yani milli kurtarıcılarının eylemciliğine ayrıldı, tarihsel gidişatta Batı ile Doğu karşıtlığını belirleyen Aydemir için Doğulu ülkelerde bağımsızlık, kalkınma gibi sorunların çözülmesinde sınıflardan ya da kitlelerden çok kahramanlar ve kadrolar önem kazanıyor. Son altbölümdeyse Aydemir'in Türkiye'de yazılan "resmi" veya "egemen" tarih teziyle yakınlığı ve mesafeleri irdeleniyor.

2. 1. Tarihsel Yöntem: Diyalektik ve/veya Tarihsel Materyalizm

Şevket Süreyya Aydemir, KUTV öğreniminin ardından Türkiye'ye dönmüş, Aydınlık çevresinde siyasal ve yazınsal etkinliklerine başlamıştı. Bu dönemde Sadrettin Celal ile yayımladıkları Lenin ve Leninizm kitabında tarihsel yöntem sorunlarını Marksist bir tavır ile değerlendirdi. Lenin ihtilalciliğini anlayabilmek için Marks'ın diyalektik yöntemini bilmek gerektiği üzerinde duruyor, öncelikle ihtilal kavramının açıklanması gerektiğini belirtiyordu: “Cemiyette ihtilal, içtimai bir hadisedir, bir sıçramadır. Daha doğrusu sınıflı, mülkiyetli cemiyetin inkişafı esnasında tarihi bir zarurettir.” Doğa gibi tabiatın bir parçası olan toplum da değişmez, hareketsiz bir varlık değildir, şimdi diyalektik görüş maddeler halinde şöyle açıklanabilir:: “(1)Yani her şey seyir ve cereyan halindedir, her şey değişir, her şey cereyan eder (...) İşte bu esas diyalektik görüşün de birinci esasıdır. (2) Saniyen hiçbir hadise mücerret ve müstakil olamaz. (3) Salisen bir keyfiyet diğer bir keyfiyete inkılap edebilmek için bir hazırlık, komite-i terakkim devri geçirmek mecburiyetindedir. Yani daima komite-i değişiklikler, keyfiyetlerin de değişmesini davet ederler. (...) (4) Rabian gerek tabiat ve gerekse cemiyette inkişaf daima birbirine zıt kuvvetlerin çarpışması, karşılaşması neticesidir (...) (5) Nihayet diyalektiğin en son ve zaruri bir esası da şudur ki; bir keyfiyetten diğer bir keyfiyete intikal daima sekteler, sıçramalar, inkılaplar şeklinde olur. İçtimai, kimyevi, hekimi¹⁰⁸, biyolojik... hülasa tabiatla ve cemiyette bütün hadisatta bu hal daima tahaddüs eder.”¹⁰⁹

Aydemir, tarihsel yöntem sorununa bizim saptayabildiğimiz kadarıyla ikinci kez İnkılap ve Kadro kitabında değindi. Bu defa yöntem sorununu “tarihi materyalizm” bağlamında irdelemişti. Tarihi materyalizm diyor: “sanıyoruz ki tarihin en doğru bir anlayış tarzıdır.”¹¹⁰ Tarihi materyalizm insanı toplumsal ilişkilerin bir ögesi olarak inceler. Toplumsal bir varlık olan insan doğaya karşı savaşını “teknik” veya diğer bir söyleyişle “üretim araç ve vasıtaları” ile gerçekleştirir. “Teknik gelişmeyi, toplumlaşmayı gerektirir. Teknik toplumun iskeletini teşkil eder. İnsanlar, ancak böyle bir teknik temel üstünde ve tekniğin o andaki gelişme seviyesinin elverdiği nispette karşılıklı bir takım üretim ilişkilerine girerler. Ve bu ilişkiler etrafında diğer sosyal münasebetler doğmaya, belirmeye başlar. (...) Dil, ahlak, din, hukuk, estetik ilişkiler ve toplumun ideolojisi, bu tekniğin gelişmesine evvela tabi ve bağlı

¹⁰⁸. Tıbbi anlamında “hekimi” olmalı.

¹⁰⁹. Celal, Aydemir, Lenin ve... , s. 37,38.

¹¹⁰. Aydemir, İnkılap ve... , s. 33.

kalır.”¹¹¹ Aydemir için kısaca söylemek gerekirse, üretim araç ve vasıtalarına dayanan üretim ilişkileri her zaman toplumun temel ilişkilerini belirler. Temel ilişkiler üzerindeyse, yukarıda sayılan “üst müesseseler” meydana gelir ve ancak temeldeki çelişmeler ve dağılmalar, üst müesseseleri belirler. Aydemir için Avrupa’daki koşullar içinde gelişen Marksizmin, Milli Kurtuluş Hareketlerini hesaba katmayarak, tarihi materyalist yöntem ile, tamamen sınıf mücadelelerine yönelmesi kendi içinde anlaşılabilir; fakat Türkiye gibi temelde sömürgeci-sömürge ülkeler çelişisini yaşayan memleketler için sınıf mücadelesi geçerliliğini yitirir.¹¹²

Kadro yazıları arasında, “Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi”ni inceleyen Aydemir, burada da tarihsel yöntem sorununa eğilmiş, Marksizm başlıklı yazısında, bu kuramın üç ögeden –Felsefi Materyalizm, Diyalektik, Tarihi Materyalizm- meydana geldiğini belirterek, Marksist diyalektiği şöyle açıklamıştı: 1) Bir madde hareketi olan olaylar değişir ve olgunlaşır, 2) niceliksel birikim, niteliksel değişimleri davet eder, 3) niteliksel değişimler sıçramalar olarak yaşanır, 4) ilerleme zıt kuvvetlerin çarpışmasıyla meydana gelir, 5) kanuniyet demek, nedenlerin zincirlemesi demektir.¹¹³

Son olarak yöntem sorununu Aydemir’in son çalışmalarından birinde 1973’te yayımladığı İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali adlı kitabında görelim. Burada yöntem sorunu mantık bağlamında değerlendirilir, “doğru düşünen zihin’in vardığı netice”leri bulgulayan Aristotelesçi klasik mantığa karşı, Aydemir “çelişkiler mantığı” ile tarihsel malzemenin daha doğru değerlendirebileceğini işaret eder ve bu mantık tarzını şöyle tanımlar: “(...) esas, maddenin hareketidir. Tabiat, yahut doğa; tümü ile madde olduğu gibi, toplum ve toplum içinde insan da, maddenin, yani tabiatın, kainatın bir parçasıdır. O halde toplum da, toplum içinde insan da, maddenin hareket kanunlarına tabidir. Bu kanunlar esasında ve yerine göre, hareketin özü olan enerji birikimi, dinamik kudret birikimi, güç birikimi, fikir birikimi, kısacası birikimler yatar.”¹¹⁴ Koşullar tamam olduğunda, nasıl su yüz derecede kaynarsa, toplumdaki hâl ve nitelikler de işte böyle kaçınılmaz bir biçimde değişir. Diyalektik mantık üç hâl veya safhada incelenebilir: 1) Tez; Doğada ya da toplumda bir halin veya niteliğin hareket noktasıdır. 2) Antitez; Çelişkiler, hareket noktası üzerindeki karşıt güçler. 3) Sentez; Tez ve antitez ilişkileri, çatışmaları neticesinde ortaya çıkan yeni hâl ve niteliklere denir. Kısaca söylemek gerekirse, 19. yüzyılda Hegel ile birlikte diyalektik mantık ortaya çıkmış ve gelişmişti: “Böylece, Diyalektik Mantık veya Çelişkiler Mantığı, bir akıl veya zihin terkihi

¹¹¹ . A.g.e., s. 36.

¹¹² . A.g.e., s. 37.

¹¹³ . Aydemir, “Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II. Marksizm”, Kadro, Sayı 18, Haziran 1933, s.10.

¹¹⁴ . Şevket Süreyya Aydemir, İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, 7. Bas. İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 17.

olmayıp, hükümlerini olayların hedef ve gayesine göre değil, objektif şartların ve zaruretlerin, kanuniyetlerine göre veren, determinist bir sistem olarak geliştirdi.”¹¹⁵

Yöntem sorununu öncüler içinde, gerçekleştirebildiğimiz oranda, tartışmaya girmeden önce şunu vurgulamak gerektir ki Aydemir gerek diyalektik gerekse tarihi materyalizm tartışmalarında aşağı yukarı tüm yazılarının ardından Türkiye’de çağdaş burjuva-proletarya sınıf çelişkisinin olmadığını, Türkiye için diyalektik tarihi materyalist yöntem kullanıldığında temel sorunun sömürgeci-sömürge ülkeler çelişkisinde beliren MKH ve sonrası olduğunu belirler. Türkiye’de çağdaş sınıfların olmaması bir bakıma varolan devletin, toplumsal düzenin değerlendirmesinin de önünü kesmiş gibidir. Aslında Aydemir, Kadro yıllarından başlayarak fikirlerini bir kuvvet haline getirmeye çalışmış, en azından kuramsal düzeyde iktidara talip bir kadro meydana getirmek istemiş, dolayısıyla söylem düzeyinde tarihsel materyalist yönetime bağlı olduğunu belirtse de sözgelimi Türkiye’de Kemalist iktidarın sınıfsal yapısını Kadro yıllarını da aşan bir süreçte 1960’larda Tek Adam çalışmasında dahi değerlendirmemiş, Mustafa Kemal’i tüm milletin temsilcisi saymıştı. Öte taraftan yukarıda Timur’un da belirttiği gibi Aydemir için tarihsel materyalizm ile bilimsel sosyalizm birbirinden ayırt edilebilirdi; yani tarihsel materyalist yöntem ile sosyalizme gidiş süreci saptanmaksızın, bağımsız milletler hedefi güdülebilirdi. Dolayısıyla Aydemir’in kaleminde tarihi materyalizm Marks ve Lenin çizgisindeki görünümünden çok coğrafi niteliklerle sömürgeci-sömürge çelişkisiyle somut olarak karşımıza çıkar.

Kökü eski Yunanca’ya dayanan diyalektik kavramı; Yunan altın çağının büyük filozoflarındaki belirlenimleri bir yana genel olarak; tartışma sanatı, akıl yürütme yoluyla araştırma ve doğrulara ulaşma yöntemi olarak belirlenebilir.¹¹⁶ Marksist geleneğin diyalektik tartışmalarda öncüsü Aydemir’in de belirttiği gibi Hegel olmuştu. Alman idealizminin son ve en büyük sistem düşünürü olarak kabul gören filozof, kendisine kadar gelen tüm felsefi karşıtlıkları uzlaştırmak ve birleştirmek istemişti. Hegel için gerçekliği kavramak ancak ve sadece düşünceyle; fakat felsefi bir düşünceyle olasıydı. Felsefi düşünme ise duylardan bağımsız salt ussal bir süreçtir. Filozof öncelikle “evren kavramı”nı düşünür, diğer tüm kavramları bu kavram altında düzenler: “Kavram bilginin upuygun formudur.”¹¹⁷ Gerçekliği kavramak, açıklamak için meydana getirilen sistem, kapsamı en geniş kavramdan başlar ve tamamlanıncaya kadar aşağıya doğru iner. Burada diyalektik yöntem, düşünce ve varlığın gelişme biçimini belirleyen bir genişlikte uygulanır. Varlık da düşünme de karşıtların

¹¹⁵ . A.g.e., s. 21.

¹¹⁶ . Ahmet Cevizci, Paradigma Felsefe Sözlüğü, 5. Bas. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002, s. 294.

¹¹⁷ . Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, 13 Bas. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s. 387.

birliğiyle gerçekleşir: “(...) diyalektik hareket, düşüncenin varlığı bir bütün olarak kavramasına, varlığın da bilincine erişip özgürlüğünü elde etmesine kadar sürüp gider.”¹¹⁸ Diyalektik hareket en tümel kavram ile “salt varlık” ile başlar, salt varlık kendinde hiçbir içerik bulamayarak “yokluk” kavramı ile karşılaşır. Varlığın yokluk olmaktan kurtarılması için bir içerik kazandırılır; “oluş” meydana gelir. İşte bu noktadan başlayan sistem tamamlanıncaya kadar devam eder, kavramların ise birbirinden türemesi zamansal değil mantıksaldır.

Varlık kendisini bir ereğe göre yeryüzünde açılar, Hegel açıklama ilkesine yerine göre ide, söz veya tin (geist) der. Tin üç aşamada kendini açılar: 1) Kendi içinde, kendi kendinde; burada matematik ve mantık yer alır ki insan bilinci bu alanı keşfeder. 2) Doğada gerçekleşir, tabiat nesneleri meydana gelir, tin kendisine yabancılaşır. Burada, nesneler yer, zamana göre belirlenir, neden-etki ilişkisi içindedir. 3) Kültür dünyasında ve bir gidim olarak tarihte; önce bireyler ardından halklar ve devletlerde belirir.¹¹⁹ Hegel için mutlak tin ya da Tanrı tamamıyla gerçekliktir veya gerçekliğin yeryüzünde aşama aşama meydana gelmesinin temel malzemesidir: “Hegel’in felsefesi bir teodisedir. Tanrı’nın yaratıcı etkinliği altında ve belirleyiciliğinde dünya, aynı zamanda tam bir özgürlüğün gerçekleşeceği meydandır.”¹²⁰

Wood, Hegel diyalektiğini organik bir gelişim olarak irdeler, bir kavram zihinsel bir etkinliğin ürünü olarak kazanılır ve eylemsel dünyada somutlaşır. Bir bitki veya herhangi bir canlı ölene değin, bilincinde olmaksızın, yaşamını kendi maddesinin çelişkileriyle sürdürebilir; ancak kendi bilincinde olan insan, bir canlı olarak kendi kendine etki eden bilince sahiptir, içindeki çatışmalar onu yeni bir aşamaya götürür. Değişim ve bireysel gelişim için öngörülen bu model, mutlak tinin yeryüzündeki açılımıyla birlikte değerlendirilebilir. Organik gelişim veya diyalektik, tüm değişimlerin temelidir, en geniş deyişle kültürel değişimler, kavramsal veya geleneksel değişimler burada görülür.

Tinsel varlık, tüm doğası itibarıyla yalın bir organik yapı ya da ide olarak düşünülemez; ancak içsel organik yapılarının belirli aşamaları olarak kavranmalıdır. Varlığın doğasını kavramak için belli başlı iki şey yapılmalıdır: 1) Kendi içsel organik gelişimiyle kavramak, 2) varlığın gelişim sürecini ilerlemeci bir tarzda, bir aşamadan diğer bir aşamaya giden bir tarzda kavramak. Dolayısıyla, öncelikle varlığın içsel yapısı ardından uzun dönemdeki düzeyi anlaşılmalıdır: “Bu Hegel’in diyalektik olarak adlandırdığı, organik

¹¹⁸ A.g.e., s. 388.

¹¹⁹ A.g.e., ve Doğan Özlem, Tarih Felsefesi, 7. bs. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001.

¹²⁰ Allen W. Wood, Karl Marx, New York, London: Routledge, 2004, s. 201.

gelişimin belli bir tarzıdır. Hegel için tinsel canlılık tüm düzeyleri kaldırarak bir sonrakini meydana getirir.”¹²¹

Hegel felsefesinde iki tür diyalektik kavrayış olduğu söylenebilir: 1) Somut-geçici (temporal) diyalektik; Burada değerlendirilen, toplumsal gelenekler, siyasal kurumlar, sanatsal, felsefi etkinlikler bir organik gelişim olarak derece derece meydana gelir, geçici ve somuttur. Öte yandan felsefi bilgi doğrudan doğruya mantıksal bir düzeyde gerçekleşir görüldüğünden yarı-somut (semi temporal) olarak adlandırılabilir. 2) Hiyerarşik diyalektik; burada somut-geçici görünümeler belirlenmez, tinin kendisini dünyada mantıksal bir biçimde gerçekleştirdiği anlatılır. Hegel’in mantık sistemi kavramların belirlenimi, düşüncenin gerçekliği kazanımı olarak açıklanabilir. Kavramsal belirlenim diyalektiktir, kavramlar veya betimlemeler gerçekliği yeterli olarak karşılayamaz; fakat hiyerarşik bir biçimde en zayıf ve boş olandan tam ve belirli bir biçime uzanır: “Açıktır ki Hegel’in diyalektik kuramının değeri, birbiriyle ilişkili ve gelişme içinde görülen eğilimlerin içerilmesine dayanır. Hegel diyalektik aşamaları ve özel parçaları bir bütün olarak birlikte değerlendirebilmiştir.”¹²²

Hegel diyalektiğinin belki de en önemli özelliği her şeyin doğasında karşıtların birliğini kavramış olmasındadır. Filozof spekülative ya da diyalektik olsun şeylerin birliğinde karşıtları ortaya koymuştu: “Hegel, öncesel olarak düşüncede, gerçekliğin çatışmalı görünümelerini kavramıştır. Mantıksal olarak bir üyenin varlığı karşıtların birliğinde görülür veya kavramsal olan bir diğerinin varlığına ihtiyaç duyar.”¹²³

Hegel’in tarih felsefesi tüm sistemiyle birlikte değerlendirilmelidir. Tarih, Tin’in, Tanrı’nın veya İde’nin yeryüzünde doğrudan doğruya, ereksel bir biçimde gerçekleşmesi olarak anlaşılabilir.¹²⁴ Tin’in yeryüzünde diyalektik olarak gerçekleşmesi özgürlüğün olgunluğa ulaşması biçiminde değerlendirilir: “Şunu söyleyebiliriz ki özgürlüğün tecessüm etmesi, ‘Tin’in özgürlük bilinci olan dünyanın, sonul ereği ve özgürlüğün ilk kez tam olarak gerçekleşmesi’ sürecidir.”¹²⁵ Hegel tarih felsefesini, Tarihte Akıl adlı kitabında ortaya koyar. Burada ayrıntılı olarak kitap üzerinde durmayacak, diyalektik bir biçimde ve Tin’in belirleyiciliğinde özgürlüğün gerçekleşme sürecini kısaca görmeye çalışacağız. Hegel için tarih söylendiği gibi Tanrısal veya Tinsel ve her nasıl söylersek söyleyelim somut görünümeler kazanan gizemli bir süreçti: “Dünya tarihi yalnızca bu tek usun görünüşüdür; kendisini açıkladığı tikel oluşumlardan biri, kendisini tikel bir öge olarak, halklarda sergileyen bir

¹²¹ A.g.e., s. 204.

¹²² A.g.e., s. 207.

¹²³ A.g.e., s. 209.

¹²⁴ Charles Taylor, Hegel, Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1977, s. 389.

¹²⁵ A.g.e., s. 389.

modelin kopyası.”¹²⁶ Halk tını kendisini somut olarak din, bilim, sanatlar gibi etkinliklerle gösterir.

Tin, dünyada gerçekleşmek için insan etkinliğine gereksinim duyar, böylece genel, tikel üzerinden gerçekleşir. Tarihteki “büyük adamlar” veya “kahramanlar” Tin’in gerçeklik kazanmasında önemli araçlar olur: “Tarihteki büyük adamlar böyledir: dünya tininin istencini oluşturan töz, onların kişisel ereklindedir. Bu içerik onların asıl gücüdür, yine de insanların genel ve bilinçsiz içgüdüsünde yaşanır (...) Halklar daha çok o kişinin bayrağı çevresinde toplanırlar.”¹²⁷

Dünya tarihi a priori bir bakışla, ilkesel olarak değerlendirildiğinde tarihin ölçüsü olarak alınan özgürlüğün gelişimi veya Tinsel gelişimi belli başlı aşamalardan geçer: 1. Çocukluk: Doğu dünyasında belirlenen tin ve doğanın birlikteliğiyle görülür, burada sadece tek kişinin, despotun özgürlüğü vardır. 2.1. Delikanlılık: Despota boyun eğmekten çıkılan; fakat özgürlüğün henüz kısmi olarak yaşandığı eski Yunan çağı. 2.2. Olgunlaşma: Bireysel gelişmenin devlet hizmetinde uygulandığı genel olan ile tikel olanın karşılaştığı Roma çağı. 3. Cermenik-Hristiyan Çağ: Öznel veya bireysel tinlerin nesnel ya da Tanrı ile karşılaşmaları ve Tanrı’yı tinsel olanı kavrayarak özgürlüğe eriştikleri dönem.

Marks’ın, özellikle tarihsel kavrayışında Hegel felsefesinin derinlemesine etkilerini görmek mümkün. Bryan Magee, Marks’ın Hegel’den edindiği mirası beş başlıkta topluyor: 1) Gerçeklik tarihsel bir süreçtir, 2) tarihsel süreç diyalektik bir biçimde değişir, 3) diyalektik değişimlerin belirli bir amacı vardır, 4) amaç çelişkilerden arınmış bir toplum fikridir, 5) amaca ulaşınca kadar insanlar yabancılaşmayı şu veya bu biçimde yaşarlar. İki düşünür arasındaki temel fark ise Hegel yukarıda anlatılan süreci temelde zihinsel ya da tinsel olarak değerlendirmişken Marks, maddi bir gerçeklik üzerine dayandırmıştı.¹²⁸

Marks, Hegel felsefesini olumlu ve olumsuz taraflarıyla değerlendirmiş, ilk elde Hegel’in gizemli taraflarından arındırılması, tinsel olanın yerine maddi olanın geçirilmesiyle diyalektik yöntemin ayakları üzerine bastırılması gerekliliğini belirlemiştir. Marks için gerçekliğin anlaşılması tamamıyla diyalektik bir yöntem ile işlenmeli, dünyanın karmaşık maddi gerçekliğinin olguları belirlenmelidir. Burada öncesel bir Tanrı, Tin veya İde fikrinin yeri yoktur. Marks, Hegel diyalektiğinin “gizemli kabağı” içindeki “ussal özünü” benimsemiştir: “Hegel diyalektiğinin ‘ussal özü’ onun organik bir bütünlük içinde ve gelişim

¹²⁶ G. W. F. Hegel, Tarihte Akıl, Çev. Önay Sözer, 2. Bas., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003, s. 35.

¹²⁷ A.g.e., s. 93.

¹²⁸ Bryan Magee, Büyük Filozoflar, Türkçesi Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001, s. 211.

yönünde belirlediği tarihsel kalıtı değerlendirdiği gerçeklik görüşüdür. ‘Gizemli kabuk’ Hegel mantığının panteistik metafiziğidir, burada gerçekliğin diyalektik yapısı düşüncenin bir sonucu olarak, Tin’in yaratıcı etkinliği olarak (yeryüzünde) yeniden görünüm kazanır.”¹²⁹ Marks bu durumu Kapital’in önsözünde şöyle anlatır: “ Benim diyalektik yöntemim, Hegelci yöntemden, yalnızca farklı değil, onun tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam süreci, yani düşünce süreci – Hegel bunu ‘Fikir’ (‘İdea’) adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür – gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca, ‘Fikir’in dışsal ve görüngüsel (phenomenal) biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımastan ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir.”

“ (...) Hegel’in elinde diyalektiğin mistisizmle bozulması, ayrıntılı ve bilinçli bir biçimde diyalektiğin genel işleyiş biçimini, ilk kez onun sunmuş olduğu gerçeğini örtemez. Hegel’de diyalektik baş aşağı duruyor. Mistik kabuk içindeki usa uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir.”¹³⁰

Marks’ın tarihsel materyalizmi belirli toplumsal bir diyalektik kuramdır. Burada, ekonomik ilişkiler organik bir bütünlük olarak, bir toplumsal düzen meydana getirir. Tarihsel materyalizm, tarihsel gelişimin belirli aşamalarını ve temel ekonomik eğilimin belirlediği değişimleri işaret eder. Temel dinamik eğilimler, temel ekonomik ilişkilerin ortaya çıkardığı sınıflar arasındaki karşıtlık olarak anlaşılır ve bir toplumu meydana getirir. Tarihsel materyalizm, her ne kadar Hegelci temel tinsel belirlenimleri reddetse de, Hegel’in felsefi görüşünün – Magee’nin de işaret ettiği gibi - yoğun etkisini taşır.¹³¹ Marks ve Engels tarihsel materyalist görüşün maddi yaşama vurgusunu ise şöyle anlatır: “Bu tarih anlayışı, demek ki, gerçek üretim sürecinin, yaşamın dolaysız maddi üretiminden başlayarak açıklanmasına ve bu üretim tarzına bağlı ve onun tarafından yaratılmış karşılıklı ilişki biçimlerinin, yani değişik aşamalarındaki sivil toplumun, bütün tarihin temeli olarak kavranmasına; ve onun Devlet halindeki eylemi içinde gösterilmesine (...) din, felsefe, etik v.b. biçimlerin açıklanmasına (...) olanak verir.”¹³²

Hegel diyalektik yöntemin somut yönelimlerinde tarihsel akımın kısa bir Doğu başlangıcı veya durağının ardından Yunanlılar ve Romalılar aracılığıyla Batı’da seyrettiğini söyler. Tin’in tarih içindeki gelişiminin, onun dönemindeki durağı Cermen dünyası olmuş ve Tin olgun bir aşamaya ulaşmıştı. Marks ve Engels, fikri düzeydeki bu değerlendirmeleri

¹²⁹ Wood, Karl Marx ..., s. 217.

¹³⁰ Karl Marx, Kapital, cilt 1, Çev. Alaattin Bilgi, 7. Bas., Ankara: Sol Yayınları, 2004, s. 27-28.

¹³¹ Wood, Karl Marx ..., s. 222.

¹³² Karl Marx, Friedrich Engels, Alman İdeolojisi (Feurbach) Çev: Sevim Belli, 5. Bas., Ankara: Sol Yayınları, 2004, s. 68.

reddeder ve tamamen olgusal durumun ekonomik ilişkilerde değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durur. Aydemir diyalektik veya tarihsel materyalizm tartışmalarında Marksist bir biçimde ekonomik ilişkileri temel aldığını varsaysa da Türkiye’deki sınıfsal çelişkileri çağdaş sınıfsal çelişkilerin burjuva-proletarya sınıflarının tam anlamıyla olmadığını öne sürerek tarihsel sorunu Batı - Doğu veya sömürgeci-sömürge çekişmesinde benimsemişti. Elbette bu tavrında Lenin’in emperyalizm kavrayışı etkiliydi; ancak Lenin’in şu sözleri unutulmamalıdır: “Tek bir bütünün parçalanması ve onun çelişkili parçalarının kavranması diyalektiğin özüdür.”¹³³ Oysa Aydemir bir bütünü Doğu-Batı biçiminde iki parçaya ayırmış, parçalar içinde Türkiye’de yaşanan sınıfsal ilişkileri görmemiş veya görmezden gelmişti. Türkiye içindeki sınıfsal sürtüşmeleri veya dayanışmaları, belki de Kemalizmin sınıfları reddi paradigması içinde 1930’larda iktidarda “kadrosuna” bir yer edinebilmek amacıyla görmezden gelmiş, tarihsel gelişimin sonul amacını MKH ile ve sonrasında bir Kadro önderliğinde devletçi planlı-iktisadi yönelimle gerçekleştirilecek bir kalkınmada görmüştü, amaç sosyalist bir ülkü veya Hegelci bir tarzda Tinsel özgürlüğe ulaşmak değil, bağımsız milli bir devlettir. İlginçtir ki Aydemir aşağıda ve tarihsel çalışmalarını incelerken göreceğimiz gibi 1960’larda sınıflar ilişkisinin-mücadelesinin alabildiğine tartışıldığı bir ortamda dahi tarihi materyalizm doğrultusunda derinlemesine sınıfsal çözümlemelere girmemiş, sosyalizmi ancak söylem düzeyinde benimsemiş, Türk Sosyalizmi diyerek bu kavrama milli veya “özgün” bir hava vermişti. Dolayısıyla Aydemir’in 1930’larda kullandığı yöntemin sonuçları 1930’lar ortamı içinde haklı olarak değerlendirilebilse de 1960’larda da biçimsel yanı bir tarafa içerikte hemen aynı sonuçları vermiş, sosyalizmden ziyade milli bağımsız devlet hedefi somut düzeyde güdülmüştü.

¹³³. V. İ. Lenin, Marks, Engels, Marksizim, Çev. V. Erdoğan, 3. Bas., Ankara: Sol Yayınları, 1997, s. 319.

2. 2. Emperyalizm ve Tarihsel Bir Erek Olarak Milli Kurtuluş Hareketleri

Lenin’de olgunluğuna kavuşacak emperyalizm kuramı, Marks’ta temel ilkeler bakımından ortaya konmuştu. Emperyalizm kavramı Marks için şu içeriklerde anlam kazanmıştı: 1) 18. Brumier adlı tarihsel çalışmasında tek kişinin egemenliği anlamında, 2) kapitalizmin uluslararası veya uluslarüstü bir düzen olduğu anlamında, 3) Marks azalan kâr haddi kanununun sadece bir eğilimi belirttiğini söylemiş; kâr haddindeki azalışı önleyen etkenler arasında dış ticareti saymıştı, dolayısıyla kapitalizmin yayılma eğilimini göstermiş, kapitalizmin ömrünü uzatma eğilimlerine dolaylı olarak işaret etmişti, 4) kolonyalizm yoluyla dünya pazarlarındaki büyüme anlamında da bu kavramı kullandı.¹³⁴

Marks’tan sonra da üzerinde durulan kavramı söylediğimiz gibi Lenin, 1916’da yazdığı kısaca Emperyalizm adıyla anılan kitabıyla sistemli bir biçimde temellendirdi. Lenin için emperyalizm kapitalizmin en yüksek ve tekelci aşamasıdır. Tekeller dünya pazarlarını kendi aralarında bölüşüyor, fiyatları belirliyor, rekabetçi aşama artık kapanıyordu. Kapitalist düzen tekellilik ile birlikte üretimin tam bir toplumsallaşmasını da beraberinde getirir. Burada bankaların özel bir önemi vardır. Temel işlevi ödeme aracı olan kuruluşlar her çeşit para gelirini toplayıp kapitalist sınıfın emrine sunar. Zamanla bankalar aracı kurumlar olmaktan çıkar; genel iktisadi durum olumluyken kârlarını arttırır, bozulduğundaysa haciz gibi yöntemlerle büyür, holdingleşirler: “Bankalarla sanayi arasındaki şahsi birliği, her ikisi ile hükümet arasındaki şahsi birlik tamamlar.”¹³⁵ Emperyalizm bankaların özgün işlevleriyle mali oligarşinin egemenliğine dönüşür ve az sayıda “kudretli” devlet, diğerlerinin arasından sıyrılarak yükselir. Mali sermayenin büyük bir kısmına hükmeden bu devletler dünyanın geri kalan kısmını kendilerine bağımlı, borçlu kılar, onlardan haraç keser. Lenin için emperyalizmin belli başlı nitelikleri şöyleydi: “1. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması öyle yüksek bir safhaya gelmiştir ki, ekonomik hayatta tayin edici bir rol oynayan, tekelleri yaratmıştır, 2. Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin birleşip kaynaşması ve bu mâli sermaye temeli üzerinde bir mâli oligarşinin yaratılması, 3. Emtia ihracından ayrı olarak sermaye ihracının istisnai bir önem kazanması, 4. Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası tekelci kapitalist birliklerin kurulması, 5. En büyük kapitalist devletler arasında bütün dünyanın toprak bakımından paylaşılması tamamlanmıştır.”¹³⁶

¹³⁴ Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, 2. Bas., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, s. 389-391.

¹³⁵ Lenin, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm, Çeviren Erdoğan Başar, Ankara: Sol Yayınları, 1965, s. 47.

¹³⁶ A.g.e., 118.

Lenin genel bir biçimde ilkelerini belirlediği emperyalist kuramdan ise şu sonuçları çıkarıyor: 1) Emperyalist ülkelerde – sömürge ülkeler kaynağı dolayısıyla – burjuvaziyle işbirliği yapan bir işçi aristokrasisi meydana gelir, 2) emperyalist ülkeler arasında sömürgecilik mücadelesi dolayısıyla çatışmalar kaçınılmazdır ve 3) dünya emperyalistler ve sömürülenler olarak ikiye ayrılıyor, ezilen ülkelerin kitleleri yeni bir proleter sınıf meydana getiriyor. Dolayısıyla sömürülen ülkeler devrimci bir kaynak durumuna gelir; ancak buralarda doğrudan doğruya bir proleter devrimi olması gerekmez, daha sonraki aşama bir proleter devrimi olabilir.¹³⁷ Lenin, Aydemir için yön gösterecek şu sözleri yine Emperyalizm adlı eserinde söylüyor: “Emperyalizm yalnız yeni açılmış ülkelerde değil eskilerde de ilhaka, artan milli baskıya ve bunun sonucu olarak artan direnmeye götürür.”¹³⁸

Aynı dönemde emperyalizm kuramından hareket eden Sultan Galiyev farklı sonuçlara varmıştı. Yakın dönemlerde Kadro hareketini de etkilemiş olabileceği varsayılan Sultan Galiyev, 1923’e kadar Çarlık Rusya ve Batı’nın Asya üzerindeki hakimiyetine son veren Bolşevik devrimi desteklemiş, 1918 yılından itibaren Müslüman toplumlarda sınıflararası farklılığın henüz keskinleşmediğini ve sınıfsal çatışmalara dönüşmediğini söyleyerek bu toplumların tekil ve mazlum birimler olduğunu ileri sürmüştü. 1923’ten itibaren Galiyev için Müslüman toplumlarda burjuvazinin üst kanadı-toprak ağaları-aşiret reisleri bir tarafa mazlumlardan oluşturulan bir cephe kurulmalıydı. Galiyev için asıl çatışma sanayileşmiş metropoller ile sanayileşmemiş uluslar arasındaydı.¹³⁹ Galiyev bundan böyle sosyalist bir devrimin dahi uluslararası alanda sömürgeleştirilmiş halklarla sanayi metropolleri arasındaki çelişkiyi çözemeyeceğini söylüyor, artık “tek ve bölünmez” Rusya’yı meydana getirmek uğraşına giren Rus Bolşeviklerden de bir şey beklenemeyeceğini belirtiyordu. Galiyev için yapılacak şey sömürge halkların “Sömürgeler Enternasyonalı”nda birleşmeleri ve bu birleşmenin ilk halkası olarak Rusya’da büyük bir Turan Cumhuriyeti kurulmasıydı. Kurulacak cumhuriyet sosyalist bir nitelikte olacak, Turan’ın ve Sömürgeler Enternasyonalı’nın idaresi otoriter ve merkezi bir tek partiye verilecekti. Bu parti işçilerin, köylülerin yer aldığı bir kitle partisi olurken ulusal sanayi burjuvazisiyle geçici bir ittifak kurabilirdi.¹⁴⁰

Aydemir, Lenin ve Leninizm isimli çalışmasında Lenin’in ölümünü de anarak öncelikle Lenin ve hareketi ile Türkiye arasındaki bağı vurgulamıştı: “Türkiye Lenin’in

¹³⁷ Kazgan, İktisadi Düşünce ..., s. 396-402.

¹³⁸ Lenin, Emperyalizm ..., s. 166.

¹³⁹ Türkeş, Kadro Hareketi..., s.107,108.

¹⁴⁰ Alexandre Bennigsen, Chantal Quelquejay, Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları, Tercüme: Nezih Uzel, İstanbul: Elips Kitap, 2005, s. 203-207.

şahsında nasıl bir dost kaybettiğini hissediyor ve gittikçe daha iyi hissedecektir.” Ardından Lenin’in Rusya’daki ihtilal hareketinde başarılı olduğunu söylemiş, onun önderliğindeki Üçüncü Enternasyonal’in, Şark Milli Hareketlerinin önemini ve meşruluğunu gün yüzüne çıkardığını belirtmişti: “Lenin beynelmilel proletaryanın olduğu kadar, Türkiye’mizin Türkiye’nin milli istiklâl hareketinin en yakın en samimi ve en hayır hah dostu idi.”¹⁴¹

Gerçekten de Türkiye Kurtuluş Savaşı, Sovyetlerin önemli desteğiyle başarıya ulaşmış, Bakû Doğu Halkları Kurultayı, emperyalizme karşı savaşıyan Türkiye’ye sevgilerini iletmiş; ancak emekçilerin kendi örgütlerinde birleşmelerini tavsiye etmişti. Aydemir ise söz konusu çalışmasında Türkiye’nin kalkınma sorunlarını “disiplinli ve müteşekkil bir cumhuriyet partisi” ile çözebileceğini vurgulamıştı. Şefik Hüsnü yönetimindeki Aydınlık dergisi cumhuriyetin ilanını halk iradesinden kopuş, bir burjuva hareketi olarak görürken Aydemir, Türkiye’de çağdaş sınıfsal mücadele için gerekir toplumsal yapının olmadığını ileri sürmüştü.

Aydemir, Kadro yazıları arasında emperyalizm sorununu işler. Emperyalizm onun için, kapitalizmin istilacılık niteliğinin ifadesidir ki olguyu iki dönemde inceleyebiliriz: 1) 15. yüzyıldan 18. yüzyılın son yarısına kadar, emperyalizm, vahşi bir korsan avcılığı veya esir avcılığı vasıtasıyla ticaret sermayesini meydana getirir. 2) 18. yüzyılın son çeyreğinde makinelerin icadıyla başlayan emperyalizmin gençlik çağı, iktisadi ve siyasi sistem haline gelir. Makineler ile üretimini arttıran emperyalizm, doğuya yayılır, küçük atölyeler ile el işçiliğinin çökmesine yol açar. “Yarı müstemlekeler” dünyası meydana getirilir. Şimdi dünya:

“1) Makinalı memleket ve müstemlekeli memleket”

“2) Makinadan mahrum memleket ve müstemleke memleket” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Müstemlekeleri tasfiye mücadelesinin adınaysa Milli Kurtuluş Nizamı ismi verilir.¹⁴²

İlerleyen sayılarda Türk Nasyonalizmini tartışan Aydemir, Türk Milliyetçiliği ile Marksizm arasındaki farkları belirler. Aydemir için, Marksizm için temel vurgu “cihanşümullük” fikridir. Marks, kapitalizmin ve sınıf mücadelesinin evrensel boyutlara ulaşacağı fikrindeydi. Avrupa’da bir sınıf mücadelesinin olduğu şüphesizdir; fakat sanayi memleketlerindeki işçiler ile müstemleke halkı arasında bir “hayat farkı” olduğu reddedilemez: “(...) bu suretle, Marx’ın sınıf mücadelesini kendisinin izah ettiği gibi

¹⁴¹. Celal, Aydemir, Lenin ve ... , s. 32, 43 ve 44.

¹⁴². Aydemir, “Emperyalizm Şahlanıyor mu?”, Kadro, C. 2, Sayı 16, Nisan 1933, s. 7-8.

cihanşümulleştirememek zarureti vardır.”¹⁴³ Çağdaş Avrupa’da meydana gelecek sosyalist bir zaferin sömürgeci memleketler ile sömürge memleketler arasındaki “farklılık tezaadını” tasfiye edememesi büyük ihtimaldir. O halde: “(...) memleketlerle memleketler arasındaki tezaadın bütün tezaadların başına geçerek, milli kurtuluş hareketlerimizin alemşümul inkılabı yaratması beşerin tarihi bir kaderi olacaktır.”¹⁴⁴

Aydemir’e göre her fikir sistemi bir tarihsel üründür, dolayısıyla Türk Milliyetçiliği ile ihtilalci sosyalizm arasında önemli ayrılıklar vardır; ihtilalci sosyalizm, yüksek teknik ve sermayenin hakim bir sınıfın elinde toplandığı memleketlerde meydan alan sınıf mücadelelerine dayanır. Türkiye’de de görülen MKH ise Avrupa emperyalizmine karşı çıkarak oluşmuştur. MKH siyasal alanda; bağımsız sanayileşmiş özel bir sınıf meydana getirmeden, büyük birikimlerin millet yararına devlet elinde toplanacağı, “tezatsız ve müstakil” bir millet meydana getirmeyi hedefler. Marksizm için tarihsel bir aşamayı oluşturan “millet”, MKH için; “(...) cemiyetin asli bünyesidir (...) Bizim milliyetçiliğimizde millet bünyesi siyaseten masun (yani müstakil) ve iktisaden, yüksek tekniğin millet hesabına kurulması sayesinde her türlü tezaatlardan tasfiye edilmiş mütecanis bir varlık olarak telakki olunmaktadır.”¹⁴⁵

Aydemir için Marksizm Batı’ya özgü bir siyasal toplumsal kuramdır. Her ne kadar Lenin, Marksizmi Doğu sorunu bağlamında derinleştirmiş, proleter devrim yolunda milli denebilir kimi safhaların geçilmesi gerektiğini söylemişse de Aydemir tarihsel bir ereğ olarak Türkiye’nin başını çektiği MKH sürecini değerlendirir. Lenin için önünde sonunda sosyalist bir idare kaçınılmazken veya en azından hedefken Aydemir milli duygular veya milli devletler aşılamayacaktır diyerek sonul hedefi bağımsız milli birlikler olarak belirler. Diyalektik yöntemin kurucusu Hegel de bu konuda bir yandan tarihin sonul amacını Tin’in yeryüzünde tamamiyla gerçekleşmesi biçiminde, insanın Tinsel olanın tamamiyla farkına vararak Tin ile özdeşlik kurması dolayısıyla özgürleşmesi biçiminde, gizemli bir tarzda açıklamış; öte yandan ise insanların modern devlette evrensel bir yurttaşlık için gerekir temeli bulamayacağını söylemişti; çünkü; 1) Farklı ülkeler ve farklı zümreleri tek bir anayasa altında toplamak mümkün değildir ve 2) dolayısıyla her bir ülke için farklı hükümet biçimleri gereklidir.¹⁴⁶ Marks ve Engels ise diyalektik-tarihsel materyalist yöntemin farklı toplumlara uygulandığında farklı sonuçlar verebileceklerini belirtse de tarihsel bir ilerleyiş olarak

¹⁴³ Aydemir, “Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II. Marksizm”, Kadro C. 2, Sayı 19, Temmuz 1933, s. 15.

¹⁴⁴ A.g.m., s. 16.

¹⁴⁵ Aydemir, “Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi III. Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, Kadro, C. 2, Sayı 21, Eylül 1933, s. 8-10.

¹⁴⁶ Taylor, Hegel ..., s. 408.

devletin sönümleneceği komünist aşamayı sonul aşama olarak görmüşlerdi. Söylendiği gibi Lenin de emperyalizmin ardından, ona karşı çıkan ülkelerde doğrudan doğruya bir proletarya devrimi yaşanmasa da sonul olarak sosyalist bir düzenin kurulacağına inanmıştı.

Aydemir için, Türkiye Lenin’de görüldüğü gibi çeşitli aşamaların ardından bir proleter devrim yaşayacak değildi, “milli ülkü” Türkiye’nin önderlik yaptığı tarihsel bir erek olarak gerçekleştirilecek, Avrupa’da sosyalist rejimler kurulsun veya kurulmasın, mülkiyet ilişkileri değişsin ya da değişmesin, evrensel tezatları MKH çözümleyecekti: “Biz büyük istihlal vasıtalarını elinde tutan memleketlerde bu istihlal vasıtaları üstündeki mülkiyet münasebetlerinin değişmesinden ziyade, büyük sanayi memleketleriyle, sanayiden mahrum edilmiş memleketler, yahut, iktisadi müstemlekeler arasındaki iktisadi tabiiyet ve metbuiyetin tasfiyesini istiyoruz.”¹⁴⁷

Diğer taraftan Aydemir ile Sultan Galiyev arasında ilişki kurmak da hayli güç görünüyor. Sultan Galiyev dinsel-milli ve sınıfsal ilişkiler temelinde Rus Bolşeviklerin eleştirisi üzerinde siyasal yönelimini belirlemiş, Sömürgeler Enternasyonalı ile evrensel boyutlarda bir Doğu Sosyalizmi tasarısı işlemişti. Aydemir ise özellikle 1930’larda sınıfsal paradigmayı reddetmiş, Türkiye bağlamında ve belki en önemlisi dinsel herhangi bir atıfta bulunmaksızın görüşlerini işlemiş, Turancı bir yayılmacı ölküye sırtını dönmüş, milli bağımsız devletler çekirdeğinde görüşlerini ortaya koymuştu. Aydemir Galiyev’in fikirlerini biliyor ihtimali olsa da yaşamının sonuna kadar görebildiğimiz hiçbir makalesinde-kitabında Galiyev’i anmamış, ona atıf yapmamıştı.¹⁴⁸

Aydemir, Yön yazılarında yeniden MKH bağlamında milli kalkınma sorununu işlemiş; ancak bu defa 1960’ların yükselen sol dalgası ve Avcıoğlu’nun etkisiyle olmalı MKH’yi “Türk Sosyalizmi” olarak adlandırmış, sınıfsal ilişkilerin gelişmesini bir tehdit olarak algılamış, yeniden devlet vurgusu yapmıştı. MKH ile Türk Sosyalizmi (Memleketçi Sosyalizm) bağını şöyle kurar: “Memleketçi sosyalizm, az gelişmiş memleketlerde, milli kurtuluş hareketinin ilerici bir devamıdır.”¹⁴⁹ Aydemir, sosyalizmi iki biçimde değerlendirir; bunlardan biri der, “ihtilalci sosyalizm” olan komünizm, diğeri ise “ıslahatçı sosyalizm” denilen ve Batı Avrupa’da görülen sosyalizmdir. İkincisi sınıflar kavgasına dayanmaz, burada devlet iktisadi ve toplumsal yaşama müdahale ederek sınıf farklılaşmalarını önler, gelir dağılımını adaletli bir biçimde kurar: “Bizim Atatürk devletçiliğimiz, batı manasında bir

¹⁴⁷. Aydemir, “İnkılabın İdeolojisi”, Kadro, C: 1, Sayı: 2, Şubat 1932, s. 9.

¹⁴⁸. Türkeş de Galiyev ile Aydemir’in ayrı kategorilerde değerlendirilmesi gerektiğini, KUTV’da ders veren, bu yıllarda dergilerde yazan Galiyev’den Aydemir’in büyük ihtimalle haberdar olabileceğini söylüyor. Türkeş, Kadro Hareketi..., s. 106-109.

¹⁴⁹. Aydemir, “I. Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri”, Yön, Yıl: 2, Sayı: 59, 23 Ocak 1963, s. 16.

sosyalizmden başka bir şey değildir.” Ardından Türk devletçiliğinin kendine has özellikler gösterdiğini ve Türk Sosyalizminin, Türkiye’yi çağdaş gelişme hızına yaklaştıracı olduğunu belirtir.¹⁵⁰ Aydemir için Türkiye’de “bugün işçi sınıfı” geliyor, sendikalar aracılığıyla örgütleniyor ve siyasal yaşama katılıyor, dolayısıyla korkulu, olası “sınıf çatışmalarının” önüne geçmek için ileri bir devletçilik politikasının uygulanması zorunlu hâle geliyordu.¹⁵¹

Milliyetçiliğin bir töz olarak inançlı savunucusu olan Aydemir için anlaşılan sınıfsal ilişkilerin veya mücadelenin kabulü, dolayısıyla böylesi bir bakış açısıyla siyasal tavır alınması milli birliği zedeleyeceği gerekçesiyle kabul edilir değildi. Dolayısıyla “Türk Sosyalizmi” görüşünde dahi devlet öncülüğünde sınıfsal mücadeleyi önlemeyi veya en azından ılımlı bir hale getirmeyi, dolayısıyla “milli bütünlüğü” sağlamayı amaçlamıştı. Öte yandan Yön yıllarında, Kadro sürecinde işlenen 1930’ların otarşik havasıyla olmalı tarihsel bir erek olarak MKH gözden düşmüş, Aydemir sosyalizm anlayışını Batı dünyası içinde temellendirme ihtiyacı duymuştu. Tarihsel bir erek olarak MKH değerlendirmesi ileride tartışacağımız gibi dönemin resmi tarih anlayışı veya “biz bize benzeriz” görüşüyle örtüşüyor, dolayısıyla 1960’larda artık bir erek olarak MKH’nin devri kapanıyor, belki de daha doğrusu dönemin geçerli söylemi içinde sosyalizm kavramı altında yeniden ortaya çıkıyordu. Öyle ya da böyle Aydemir bir Türk sosyalizminden söz ediyor; ancak devletçi milli birlik söylemini sınıfsal çatışmalardan korumak istiyordu. Marks veya Lenin için sınıf mücadelesi daha yaşanır bir dünyanın kurulması olarak görünürken Aydemir sınıf mücadelesini yıkıcı görüyor, sınıflarüstü veya sınıflararası gördüğü devletin hakemliğinden yana bir tavır alıyordu.

¹⁵⁰. Aydemir, “Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü”, Yön, Yıl: 2, Sayı: 7, 31 Ocak 1962, s. 7.

¹⁵¹. Aydemir, “II. Emek, İşçi Sınıfı ve Emegın sosyal Değeri”, Yön, Yıl: 2, Sayı: 60, 6 Şubat 1963, s. 20.

2. 3. Tarihsel Ereğin Eylemcileri Olarak Kahraman ve Kadro

Aydemir, tarihsel bir erek olarak gördüğü MKH'nin eylemcileri olarak Marksist gelenek, belki de Plehenov'dan yararlanarak belirlediği kahraman ile olgusal durumdan kalkarak belirlediği ve Lenin'den belli oranda esinlenen bir kadro hareketini kaçınılmaz görmüştü. Marksist geleneğin “tarihte birey” sorununu yine Hegel'den devraldığı ve sorunu “gizemli kabuğu”ndan sıyrarak işlediği söylenebilir.

Hegel, Tin'in yeryüzünde özgürlük veya kendine kavuşma doğrultusunda ilerleyişinde bir takım araçlara gereksinim duyduğunu belirtir. Tin genel, soyut bir şeydir ve dünyada gerçeklik kazanabilmek için insan etkinliğine gereksinim duyar. Hegel'in adlandırmasıyla “tarihteki büyük insanlar” ya da “kahramanlar” tutkuları- iradeleri kanalıyla genel olan ile, Tin ile dolaylı bir birliktelik gerçekleştirir: “Tarihteki büyük insanlar böyledir: dünya tininin istencini oluşturan töz, onların kişisel ereklerindedir. Bu içerik onların asıl gücüdür, yine de insanların genel ve bilinçsiz içgüdüsünde yaşanır (...) Halklar daha çok o kişinin bayrağı çevresinde toplanırlar.”¹⁵² Dünya tarihindeki “büyük adamlar” Tin'in istencine uygun daha büyük erekları gerçekleştirir ve onlara “kahramanlar” denilir, onlar: “(...) zorunlu bir şeyi istemiş ve meydana getirmiş, içlerine doğan şeyin zamanı gelmiş ve zorunlu bir şey olduğunu bilen kişilerdir.”¹⁵³ Kahramanlar toplumu dönüştürmek adına gerekirse şiddet kullanabilir. Tin'in kahramanlar aracılığıyla gerçekleşmesi “usun hilesi” olarak adlandırılır, varoluşun ve geçiciliğin bedelini Tin değil bireyler öder.

Hegel'in oldukça gizemli ve peygamberce beliren kavrayışını Marks, materyalist bir tutumla eleştirir ve tarihsel akımın belirleyicisi olarak iktisadi ilişkilerde açığa çıkan sınıfları ortaya koyar. Özgür ile köle, patrisyen ile pleb der: “(...) şimdiye kadar ki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir.”¹⁵⁴ Çağımızdaysa toplum, karşı karşıya gelen iki büyük sınıfın, burjuva ve proletarya çelişkisini yaşıyor, tarihin temel belirleyicisi veya taşıyıcısı sınıflar olarak belirleniyordu.

Rus Marksist geleneği içinde öncü bir konumu olan Plehenov kahraman olarak görünen “tarihte birey” sorununu yine materyalist bir tavır ile işlemiş, Hegel'in peygamberce kişiler olarak Tin'in taşıyıcıları olarak belirlediği kahramanların, tarihsel kişilerin zorunlulukların-koşulların içinde belirlenmesi gerektiğini söylemişti. Sorusu şöyleydi:

¹⁵² Hegel, Tarihte Akıl ... , s. 93.

¹⁵³ A.g.e., s. 101.

¹⁵⁴ K. Marx, F. Engels, Komünist Parti Manifestosu, Siyasi Yazılar , Çev.Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 2004, s. 22.

“Benim aksiyonum zaruri hadiseler zincirinde zaruri bir halka mıdır?”¹⁵⁵ Tarihte bireylerin rolünü sıfıra indirgeyenler olduğu gibi, tarihi bireylerin eylemi olarak görenler de vardı. Plehenov içinse doğrusu bir senteze varmak olacaktı: “Fertler karakterlerinin özellikleri sayesinde cemiyetin kaderi üzerinde tesirli olabilirler (...) ama böyle bir tesirin gerek imkanı, gerekse yaygınlığı cemiyetin organizasyonu tarafından, sosyal kuvvetlerin nispeti tarafından tespit edilir.”

“Kabiliyetli insanlar bizzat kendileri ancak bu genel istikamet sayesinde vardılar; ve bu olmadan onlar hiçbir zaman mümkün’ü gerçek’ten ayıran eşiği aşamazlar.” Onlar olmasaydı eğer belki de başkaları ortaya çıkabilirdi, belki de onlar daha kudretli başkalarının önünü kestiler. Her ne olursa olsun “büyük adam” bir öncüdür, başkalarından daha uzağı görür, daha güçlü arzular: “O bir kahramandır (...) eşyanın zaruri ve şuursuz akışının hür ve şuurulu ifadesi olduğu için.”¹⁵⁶

Marks örgüt veya belki bir kadro olarak adlandırılabilir komünistlerin teşkilat sorununa ise özel bir ilgi göstermemiş, bazı yayınlarında değinmişti. Ona göre komünistler işçi sınıfı partilerine karşı ayrı bir parti oluşturmamalı, temel görevleri ise şöyle olmalıydı: 1) Sınıf mücadelesini evrensel boyutlara taşımak, 2) proleter hareketin yürüyüş çizgisini kavramak ve anlatmak.¹⁵⁷ Marks devrim koşullarını temel olarak altyapı ilişkilerinde görmüş, koşulların devrimci ivmeyi harekete geçireceğine inanmıştı. Lenin ise Marks’ın da vurgu yaptığı “egemen ideoloji” karşısında işçilerin ancak ekonomik çıkarlar için sendikalizm doğrultusunda bir araya geleceklerini saptamış, onların sosyalizm mücadelesi için profesyonel devrimcilerden kurulu bir partiyi zorunlu görmüştü: “Bu bilinç onlara dışarıdan getirilmeliydi.”¹⁵⁸ Kısaca Marks ile Lenin arasındaki örgüt konusundaki temel farkı Zafer Doğan şöyle saptıyor: “Marx işçi örgütünü politik bir sürecin biraz da kendiliğinden yarattığı bir siyasal varlık olarak tanımlarken; Lenin örgüt fikrini işçi sınıfının hareketi içinde ama onun üzerinde örgütsel bir varlık olarak tanımlamıştır.”¹⁵⁹

Marks ve Lenin’de örgütlenme sorunu doğrudan doğruya devrim hedefine yönelik iken sonrası devlet sorunu bağlamında işlenmiş, Marks işçi sınıfını temsil eden komünistlerden söz ederken Lenin profesyonel devrimcilerden devrimin motoru olmasını istemişti. Aydemir için ise sorun varolan bir devrimi MKH ve sonrasını biçimlendirmek

¹⁵⁵ . G.V.Plehenov, Marksist Düşüncenin Temel Meseleleri, Çevirenler S. Hilav, E. Buri, N. Burhan, S.Mimoğlu, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1964, s. 214.

¹⁵⁶ . A.g.e., s. 297, 307, 314.

¹⁵⁷ . A.g.e., s.37-38.

¹⁵⁸ . V.İ. Lenin, “Ne Yapmalı ? ” Marks Engels Marksizm, Çeviren: Vahap Erdoğan, Ankara: Sol Yay., 1997, s. 144.

¹⁵⁹ . Zafer Doğan, Türkiyeli Bir Sosyalist: Mehmet Ali Aybar, İstanbul: Belge Yay., 2005, s. 47.

olduğundan hedef iktidarı ele geçirmek değil; ona yön vermek, içeriğini sağlamaktı. Aydemir bu konuyu felsefi veya siyasi bir biçimde işlemese, Hegel'e, Marks'a veya Plehanov'a atıflar yapmasa da doğrudan doğruya bu tartışmanın içinde görülebilir. Aydemir için kahramanlar kurtuluş devrinin kişileri, kadro ise devrim sonrasında devrime içerik kazandıracak-yön verecek kimselerdi.

Aydemir kahraman ve kadro tartışmasından önce tarihsel süreç üzerinde durmuş ve bunu şöyle anlatmıştı Başlangıçta ürettiği tükettiğine yeten “ilkel toplumlar” vardı. Zamanla “üretim vasıtaları” gelişti ve toplum “üretim fazlası” vermeye başladı. İlkel toplumların eşitliği- birliği bozuldu. Tabakalı bir toplum yapısı meydana aldı, tabakalı toplum yapısını düzenleyecek “üst tabaka” insanları ortaya çıktı. Şehir ve devlet ilişkileri oluştu, sınıflar belirdi. Öncelikle köleliğe dayalı kurulan sitelerin yerini zamanla feodal ilişkiler aldı. Bu toplumlarda “esirler”, “esir sahipleri” serfler ve senyörler gibi sınıflara bölündü ve nihayet çağdaş kapitalist aşama gerçekleşti: “Tarih içinde üretim vasıta ve usullerinin en ileri olduğu toplum ise, elbette ki çağdaş toplumdur (...) Yani üretim âlet ve vasıtalarını elinde tutanlarla, bunlardan mahrum olanlar arasında, bu sanayi ülkelerindeki ayrılık, bu ülkelerdeki keskin sınıf farkları, sınıf kavgaları şeklinde kendini göstermiştir.”¹⁶⁰ Büyük sanayi ülkelerindeki iç durum zamanla diğer ülkeleri esareti altına alacağı emperyalist bir gelişme meydana getirdi ve işte burada MKH ortaya çıktı. MKH'nin önderliğini ise milli kalkınma için bir önder ve onun çevresinde bir kadro devralacaktı: “Hûlasa milli kurtuluş hareketi içinde yaşayan bir memlekette, inkılabın siyasi otoritesi, prensiplerini inkılabın menfaatinden ve gelişme istikametlerinden alan ve prensipleri kendine ahlak edinen bir ‘kadro’ olabilir.”

“Böyle bir topluluk, elbette ki bir şef ve bir parti sistemidir. İnkılapçı bir şef ve inkılapçı bir parti...”¹⁶¹ Kadro şöyle tarif edilir: “(...) teşkilat çevresi dar, disiplinli ve şuurlu bir yöneticiler ve kurucular zümresi (...) Kadro bir yığın değildir.”¹⁶² Kadro'nun misyonu: İnkılabı ilkeler koyarak açıklamak, bir fikir sitemine dayanır bir ideoloji meydana getirmek ve kurumlar oluşturmak biçiminde saptanabilir. Aydemir için Kadro, sömürgeci-sömürge ülkeler çelişkisini yaşayan dönemin tarihsel ereğini belirleyen MKH için uygulayıcı bir güçtür. Tarihsel seyri Marksist bir tutumla değerlendiren Aydemir, sonul çelişkinin aşılmasında Kadro hareketini, toplumsal yaşamın baştan sona değiştirilmesinin öncüleri olarak değerlendirmiştir. Kadro ve bu kadroya önderlik yapacak bir şef devlet organları vasıtasıyla toplumun refahının sağlamalıydı. Aydemir için şef ve kadro düzeni sadece 1930'ların kendine

¹⁶⁰ . Aydemir, İnkılap ve Kadro ... , s. 217.

¹⁶¹ . A.g.e., s. 219.

¹⁶² . A.g.e., s. 226.

kapalı toplumlarında düşünülmemelidir, demokrasi sürecinde de bir şef ve kadrodan söz edilebilir, nitekim 1963'te yayımladığı bir roman olarak değil belki ama siyasal bir metin olarak değerlendirilebilecek Toprak Uyanırsa adlı kitabında bu sorunu enine boyuna işleyecekti.

Roman “kahramanı” emekli bir köy öğretmenidir. Öğretmen emekliliğe alışamaz ve yeniden görev alır. Görev yeri bir zamanlar bağlık bahçelik olan; ancak şimdi ne ormanı ne de ekini bulunan kurak bir köydür: Keltepe. Öğretmen baştan yadırgasa da zamanla alışır, köylülerin iyi niyetli ancak öndersiz olduğunu fark eder, şöyle düşünür: “Onlar emir ve kumanda bekleyen insanlardır.”¹⁶³ Zamanla köy yakınında bulunan Polatlı ilçesinden ve Ankara’dan tanıdıklar edinir, onlardan köy için yardımlar alır. Artık Keltepe’nin kalkındırılması için aralarında kaymakamların, albayların, vali muavinlerinin, kısaca asker-sivil bürokrasiden oluşan bir Kadro meydana getirilmiştir. Köylülerin de el vermesiyle Keltepe kısa zamanda bayındır kılınır, bataklığı temizlenir, yeni tarım sahaları kazanılır, çeşitli ürünler yetiştirilir. Çok geçmeden Keltepe, Türkiye’nin köy kalkınması bakımından önde gelen merkezlerinden biri durumuna gelir.

Romanda, Aydemir siyasal görüşlerinde merkezinde yer alan şef ve kadro anlayışını köy ekseninde işlemiştir, köye gelen ve şef diyebileceğimiz öğretmen kısa zamanda çevresinde bir kadro meydana getirmiş, köyün eğitim sorunlarından iktisadi sorunlarına hızlı bir kalkınma gerçekleştirmişti. Aydemir, kahramanları ise şöyle anlatmıştı: “Kahramanlar, toplumun ulularıdır. Kahramanların şahsında toplum; kendi inancalarıyla, kendi ideallerine şekil verir.”¹⁶⁴ Bir başka makalesindeyse şöyle diyor: “Demokrasi bir kahramanlar rejimi değildir. Kahramanları, ihtilâl ve devrim devirleri verir.”¹⁶⁵ Öte yandan Aydemir için Mustafa Kemal’in ölümüyle Türkiye için kahramanlar devri kapanmış; ancak Türkiye henüz kalkınma sorununu çözümleyecek çağdaş liderler yetiştirememişti.

¹⁶³ . Şevket Süreyya Aydemir, Toprak Uyanırsa, 8. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s. 2.

¹⁶⁴ . Şevket Süreyya Aydemir, “Kahramanlar Doğmalıydı”, Kahramanlar Doğmalıydı, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1974, s. 7.

¹⁶⁵ . Aydemir, “Kahraman, Lider ve Devlet Adamı”, A.g.e., s. 29.

2. 4. Türk Tarih Tezi veya “Resmi Tarih” ve Aydemir

“(…) bir devrim sadece egemen konumdaki bir toplumsal sınıfın ayrıcalıklarına son vermekten ibaret değildir. Onun bu ayrıcalıklarını meşru kılan dünya görüşünü ve sosyal mekanizmalarını da yok etmeyi zorunlu kılar (...) Bugün birçok tarihçinin alay ettiği dil ve tarih tezlerinin Kemalist rejimin yeni bir dönüşümüyle, yeni ‘kuruluş efsaneler’ arama ihtiyacıyla yorumlanmaya çalışılması daha doğru bir yaklaşım olmayacak mıdır ?”¹⁶⁶

Uzun 19. yüzyılda Avrupalılar Türkleri barbarlıkla suçlamış ve “Şark Meselesi” bağlamında paylaşım tasarılarıyla onları geldikleri yere Asya’ya sürmek istemişlerdi. I. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşen Ermeni Tehciri, Avrupalıların geleneksel Doğu politikalarını sürdürmede onlara yeni bir koz verecek, Yunan işgalleri ise eylem gücünü meydana getirecekti. Türk Tarih Tezi bu koşul ve birikimlerle biçimlenmiş, kendini genel olarak Avrupalıların dışlayıcı tavırlarına ve özelde Ermeni ve Yunanlıların Anadolu’nun meskun halkı biziz tezlerine karşı, yerleşik bir medeniyet olarak meşrulaştırmaya ve doğrulamaya gayret ederken, yeni bir ulus meydana getirmenin ideolojik güvenini oluşturma çabasına girmiş, yeni “kuruluş efsaneleri” meydana getirmek istemişti.

19. yüzyılda Mustafa Celalettin Paşa ve Leon Cahun’un çalışmaları Türklere eğilmiş, onlara ayrıca tarihsel bir yer vermeye başlamıştı. Bu tarihçilere göre Türkler çok eski ve yerleşik bir medeniyetin devamıydılar ve Türkçe, Avrupalı dillerin kökeninde yer alıyordu.¹⁶⁷ 1890’larda Orhun Yazıtlarının çözülmesi ardından Cahun, 1896’da Asya Tarihine Giriş adlı kitabını yazmış, burada Türk Tarih Tezi’nin kökenlerini oluşturan; adalet duygusu, kadın erkek eşitliği, örgütlenme, disiplin, ulusal duygu vs. belli başlı temalarını işlemişti. Daha sonraki süreçte bu mirası devralanları resmi tarih söylemini oluşturanlar için Copeaux, üç büyük isimden söz etmek gerektiğini söylüyor:

1) Yusuf Akçura (ö. 1935); Akçura 1904’te yayımlanan Üç Tarzı Siyaset makalesiyle Turancı boyutlara ulaşabilecek bir Türkçülüğe eğilim gösterdi. Yaşamının büyük bir kesiminde tarihsel araştırmalar ile uğraşmış, çeşitli kurumlarda tarih dersleri vermişti. Akçura öncelikle Osmanlı vakanüvisliğine sıkı eleştiriler getirmiş, şöyle demişti: “Bir memleketin ahval-i iktisadiye ve içtimaiyesi malum olmazsa, vekayi-i tarihiyesi katiyen anlaşılamaz.”¹⁶⁸ Akçura için Osmanlı vakanüvisleri günlük olayların ardını değerlendiremez, olaylara idealist yaklaşır, siyasal yaşamın ahlakçı bir tavır ile yürüyeceğini sanırlardı. Oysa tarihsel malzeme

¹⁶⁶. Taner Timur, Türk Devrimi ve ..., s. 307.

¹⁶⁷. Etienne Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993), Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

¹⁶⁸. François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin ..., s. 75.

olayların üzerinde belli başlı “kanunlar” ile değerlendirilmeliydi: “İlm-i tarih nev-i hadiseler hakim kavanini arar.” Akçura’ya göre idealizme karşı sınırlı bir materyalizm tarihsel araştırmalarda kullanılabilir bir yöntemdir, materyalizm ile maddi ve ekonomik unsurlar açığa çıkarılabilir.

Ona göre tarihin akışı milliyetçilik ve demokrasi cereyanları doğrultusundadır; ancak Türklerin tarihi yeniden değerlendirilmeli, İslami veya Batılı tarihsel dönemlemeler bir tarafa bırakılmalı, yerine Türklerin milli kimliklerini oluşturmaları doğrultusunda değerlendirilen şu dönemleme yapılmalıdır: “1-Eski Dönem: Moğol istilasına kadar eski Türk uygarlıkları. 2-Orta Dönem: Türk halklarının Cengiz Han ve ardıllarının kurduğu imparatorluğun bayrağı altında birleşmesi. 3- Yeni Dönem: Cengiz Han İmparatorluğu’nun dağılmasından doğan devletler. 4-Çağdaş Dönem: Türklerin çağdaş dönemdeki ulusal uyanışları.”¹⁶⁹ Görüldüğü gibi Akçura, Osmanlı vakanüvislerinin temel vurgusu İslam kimliğini bir yana bırakmış, Leon Cahun’un “milli kahraman” saydığı Cengiz Han’ı Türk Tarihi bölümlemesi için bir dönüm noktası kabul etmişti. Böylesi bir dönemleme iki bakımdan önem kazanır: 1) Cengiz Han ile Türk ve Tatar halkları birleşmiş, ilk defa bir Türk birliği sağlanmış, 2) Osmanlı-İslam geçmişi yerine milli bir geçmiş konulabilmiştir.¹⁷⁰ Akçura, dönüm noktaları ve merkez olarak Türk tarihine eğilince, sorunlara “bizim taraftan” bakılması gerektiğini söyleyecek ve şöyle diyecekti: “(...) vakıalara bizim taraftan, Şark’tan bakılırsa, bir ‘Şark Meselesi’ değil bir ‘Garp Meselesi’ vardır.”¹⁷¹

2) Ziya Gökalp (ö. 1924); Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak ve Türkçülüğün Esasları kitaplarıyla “sürekli” bir Türk tarihi fikrinin oluşumuna önemli katkılarda bulunurken Turancı mefkureleri (yayılmacı ülküleri) ve “Türkleşme” ile “İslamlaşma”yı birlikte değerlendirmesi, dahası “hars” ve “medeniyet” ayırımına dayanan temel görüşü Türk Devrimi üzerinde vurgulandığı kadar etkili olmamış; dolayısıyla Türk Tarih Tezi üzerinde etkisi sınırlanmıştı.

3) Zeki Velidi Togan (ö. 1970); Umumi Türk Tarihine Giriş (1928) adlı kitabında Togan, Türk “ırkının” brekisefal özellikler taşıdığını ve Türklerin “medeniyet” taşıyan göçlerini işlemiştir.

Yukarıda da söylendiği gibi Türk Tarih söylemi, Yunan ve Ermeni tezlerine karşı yerleşik Anadolu Türkleri işlerken; diğer taraftan İslam-Osmanlı kökeni zayıflatmak için

¹⁶⁹ . A.g.e., s. 81.

¹⁷⁰ . A.g.e., s. 82.

¹⁷¹ . A.g.e., s. 84.

Asyalı kimliği vurgulamıştı. Türk Tarih Tezi'ne önemli dayanak noktaları oluşturan, Eguene Pittard bu dönemde Irklar ve Türler isimli bir kitap yazmış, antropolojiye önemli bir yaygınlık kazandırmak uğraşına girmişti. Türk Tarih Yazımının önemli kalemlerinden Afet İnan, 1928 yılı içinde bir gün, Fransızca bir coğrafya kitabında Türklerin “sarı ırka” mensup olduklarını ve Avrupa zihniyetine göre ikinci tür bir insan tipi olduğunu okudu. Bu satırları Mustafa Kemal'e gösterir ve şu yanıtı alır: “Hayır, olmaz, bunun üzerinde meşgul olalım, sen çalış”¹⁷² İnan, bu olayın ardından tarih ile yakından ilgilenmeye koyulur. Pittard ile çalışır, onun teşvikiyle brekisefal ölçümlere girer. 1931'de Sağlık Bakanlığı'nın yardımıyla tezi için 40 binin üzerinde kadın erkek iskeletinin üzerinde çalışılır. Cenevre Üniversitesi'ne sunduğu tez “Türk Halkının ve Tarihinin Antropolojik Özellikleri” ismini taşır, amacı Anadolu'nun antikitedenberi Türk yurdu olduğunu fiziki antropolojik veriler ile kanıtlanmaktadır.¹⁷³

Copeaux, bu dönem Türk Tarih Yazımını, İnan'ın Pittard ile çalışmalarını da göz önünde tutarak, şöyle değerlendirecektir: “(Türk Tarih Tezi'ne) gelişiminin tüm aşamalarında , Batı oryantalizmi sadece belirleyici itkiyi vermekle kalmamış, Türk tarih söyleminin en azından 1950'lere kadar dayandığı otoriteyi de sağlamıştır.”¹⁷⁴

Dönemin tarih ders kitapları ve tarih kongreleri üzerinde durmak bizi “Resmi Söylem”e daha da yakınlaştıracaktır, öncelikle ders kitapları üzerinde duralım:

1) Türkiye Tarihi (TT): 1924-29 arasında ortaokullar 3. sınıfında kullanılan ders kitabını Hamit ve Muhsin Beyler yazar. Yazarlar hikayeci bir üsluptan sıyrılarak hadiseleri neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendireceklerini söylemişler, kitapta Osmanlı Tarihi, Avrupa Tarihi ile karşılaştırmalı bir biçimde anlatılmıştı. Ersanlı kitabı genel olarak şöyle değerlendirir: “(...) kitabın eğitim ve öğrenim amacıyla Türklüğü vurgulamak için ırksal ve etnik bir birlik ve bütünlük aramadığını, bu tür bir homojenlik yaratmanın asıl amacı teşkil etmediğini görüyoruz.”¹⁷⁵

2) Türk Tarihinin Anahatları (TTA): Kitabın yazımı Mustafa Kemal'in isteğiyle 1929'da başlamış 1930'da Türk Ocağı bünyesinde kurulan Türk Tarih Heyeti'nde sürmüş, nihayet 1931'de aralarında Afet İnan, Akçura Yusuf, Samih Rifat'ın da bulunduğu Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti üyelerince yazılmıştı. Kitabın sonuna L. Cahun'un “Fransada Ari Dillere Tekaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turani Menşei” adlı bir konferans çevirisi verilmiştir.

¹⁷². Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında ..., s. 36.

¹⁷³. Özgür Sevgi Göral, “Afet İnan”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünceler, C. 2 Kemalizm, Editör: Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002. s. 222

¹⁷⁴. Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında ..., 52.

¹⁷⁵. Büşra Ersanlı, İktidar ve Tarih: Türkiye'de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937), 2. Bas., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Mustafa Kemal'in pek tutmadığı kitap 100 kopya olarak basılır, TTA Türk Tarih Tezi yazılmasına ilişkin ilk kitaptır, kitapta Ortaçağ ve Yeniçağ Avrupası anlatılmamış, daha çok Asya ve Anadolu tarihi Türkler ile ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir.

Kitabın yazılma gerekçesini yazarlar şöyle belirtir: “Türkün hususiyet ve kuvvetini kendine göstermek ve milli inkişafımızın derin ırki köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz.”¹⁷⁶ Çalışmanın amacı ise şöyle ifade edilir: “(...) asırlarca çok haksız iftiralara uğratılmış, ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmet ve emekleri inkar olunmuş Büyük Türk Milletine, tarihi hakikatlere dayanan şerefli mazisini hatırlatmaktır”¹⁷⁷ TTA bir süre sonra 30 bin adet basılarak TTA Methal adıyla orta dereceli okullara gönderilir. Osmanlı Tarihi'ne yer verilmeyen kitapta , çoğunlukla eski Türklerin kökenleri, anavatanları ve göçleri üzerinde durulur.

3) Tarih (T, dört cilt), Orta Mektep İçin Tarih (OT, üç cilt): Liseler için hazırlanan T, TTA'dan yararlanarak 1932'de yazılmış, OT ise T'nin basitleştirilmesiyle meydana gelmiş ve 1933'te yayımlanmıştır: “Bu kitaplar Türkleri bir ‘ırk’ olarak yüceltiler ve büyük bir uygarlık kurmuş olduklarını vurguladılar ve diğer büyük uygarlıklar üzerindeki etkilerinin altlarını çizdiler.”¹⁷⁸ OT'de “ırk” aynı “kandan” gelen ve fizik yapıları benzer kişiler olarak tanımlanır, ikinci bölüm şöyle başlar: “Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan Türk ırkı, benliğini en çok korumuş olan bir ırktır.”¹⁷⁹

Şimdi de kısaca ilk Türk Tarih Kongresine değinelim; I. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Tezi'ni tanıtmak amacıyla Mustafa Kemal'in girişimiyle Temmuz 1932'de Ankara Halkevi binasında toplandı. Katılımcıların arasında 198 lise ve ortaokul öğretmeni, 18 profesör, 25 TTK üyesi vardı. 10 gün süren Kongre'nin önde gelen katılımcıları Afet İnan, Fuat Köprülü, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu oldular. Kongre dört konuya odaklanmıştı: 1) Tarih öncesi dönemler ve Türkler. 2) Türk dilleri, kaynakları ve etkileri. 3) Orta Asya'dan yoğun göçlere yol açan coğrafi ve doğal değişimler. 4) Ders kitapları üzerine tartışma.

A. İnan, tarih çalışmalarına Fransızca bir kitapta okuduğu, Türklerin ikinci sınıf bir insan tipi olduğu savı üzerine ve Mustafa Kemal'in yönlendirmesiyle başlamıştı. İşte şimdi Kongre'deki konuşmasında bir bakıma Avrupalılara yanıtlar veriyordu: “Türkün anayurdu Orta Asya yaylasıdır!... (...) Türkler bu beşikte, en az milattan 9000 yıl evvel, kültür sahibi bir ırk olmuş bulunuyordu (...) Türk çocukları biliyor ve bileceklerdir ki, onlar, 400 çadırı bir

¹⁷⁶ . A.g.e., 122.

¹⁷⁷ . Türk Tarihinin Ana Hatları: Methal Kısmı, Maarif Vekaleti, İstanbul Devlet Matbaası 1931, s. 73.

¹⁷⁸ . Ersanlı, İktidar ve ...,126.

¹⁷⁹ . Aktaran: A.g.e., s. 127.

aşiretten değil, on binlerce yıllık, Ari, medeni, yüksek bir ırktan gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir.”¹⁸⁰

F. Köprülü, bilimsel ağırlığını Ersanlı’nın deyişiyle utangaç bir biçimde sergilemiş, sözgeli mi Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşunda din veya ırk kavramlarını tek başına ele alamayız biçiminde konuşmuştu. Samih Rifat; Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin de bir süre başkanlığını yapan yazar burada, Türkçe’nin Avrupalı dillerin kökeninde olduğunu iddia etti. Kongre Başkanı Akçura ise sözlerini şöyle noktalıyordu: “(...) tarih, milletlerin, kavimlerin varlıklarını, muhafaza etmek, kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir.”¹⁸¹

Kısaca Kurultay İslam ve Osmanlı kaynakların ötesine geçerek Asyalı ve Anadolu lu giderek tüm uygarlıkların temelinde bir Türk kimliğini vurgulamıştı. Kurultaya başkanlık yapan Yusuf Akçura, Şubat 1933’te Ülkü dergisinde Kongre bağlamında yeniden Türk tarihçiliğini değerlendirdi. Öncelikle Osmanlı tarihçilerini sadece hükümdarların hayatlarıyla ilgilenmeleri, Türk kavimleri hakkında hiçbir şey söylemedikleri için eleştirir. Halbuki milli bir tarih anlayışı olmadan milletler yaşayamaz. Dil ve tarih, bir milletin varlığının iki temel unsurudur. Osmanlı tarihçileri bir yandan padişah yaşamlarıyla ilgilenmiş öte taraftan İslam vahdeti nazarıyla tarihe yaklaşmıştı: “Türklerin ırki birlikleri asla gösterilmezdi.”¹⁸² Ancak “Ulu Gazi” ile milli gayeye yönelik çalışmalar başlamış ve Türk Tarih Kongresi toplanmıştır, Kongre’nin davası ise şöyle açıklanabilir: “Türklerin eski ve orta kurunlarda ancak göçebe ve müstevli olarak yaşıyan ve yüksek medeniyet seviyesine erişemiyen ikinci derecede insanlardan olmayıp, beşer tarihinde ilk medeniyeti kuran ve ta en eski zamanlardanberi muhtelif devirlerde medeniyet meşalesini ellerinde taşıyan insanlar olduğu davasıdır.”¹⁸³

Türk Tarih Tezi’nin antropolojik boyutları ise şöyle açıklanabilir: 1) Asya ve Avrupa’da eneolitik (neolitik ve bunu takip eden maden çağı) uygarlığı meydana getirenler beyaz ırktan brekisefallerdir, 2) brekisefal ırkın anayurdu Orta Asya’dır, 3) Türkler sarı ırktan değil, beyaz ırktandır ve anayurtları Orta Asya’dır, 4) Sümerler v.s... Orta Asya’dan gelmiş, dil ve ırksal özellikleriyle Türkler ile akraba oldukları anlaşılmıştır.¹⁸⁴ Kısaca Türk Tarih Tezi, Türklerin “ikinci dereceden” bir “ırka” değil, Avrupa medeniyetinin kökenlerini meydana getirmiş “beyaz ırk”tan bir topluluk olduğu tezini benimsedi. Dolayısıyla Türkiye’yi

¹⁸⁰ . A.g.e., s. 151-2.

¹⁸¹ . A.g.e., s. 180.

¹⁸² . Yusuf Akçura, “Birinci Türk Tarih Kongresi”, Ülkü, Şubat 1933, Ülkü Seçmeler (1933-1941) Yay.Haz: Zerrin Bayraktar, Cem Alpar, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1982, s. 27.

¹⁸³ . Akçura, “Birinci Türk Tarih...”, s. 28.

¹⁸⁴ . Suavi Aydın, “Cumhuriyet’in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler, C. 2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002., s. 357.

Avrupa'dan dışlanamaz, tersine ancak kurucuları arasından yer alabilir bir ülke konumuna getirdi. Antropolojik eğilim Türkiye'de özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından kayboldu.

Türk Tarih Tezi'nin meydana getirildiği süreçte Aydemir, Kadro dergisinde ve İnkılap ve Kadro adlı kitabında bu sorunu kimi yakınlıklarla beraber önemli farklarla işlemiştir. Sözelimi Kadro'da Avrupamerkezci (Europacenterisme) tarihçilik üzerine bir yazısında, Avrupa tarihinin dünya tarihinin mihranı ve merkezi sayılması dolayısıyla Asyalı halkları dışarıda bıraktığını belirterek “bugünlere” geliyor, ancak “şimdi” dünya tarihinde Avrupalı olmayan milletlerin etkilerinin görüldüğünü söylüyordu. Türkler bu etkileri meydana getiren milletlerin başında yer alan bir millettir: “Türk tarihi, cihan tarihinin başı ve Türk İnkılabı Avrupa tarihinin yirminci asırda inkişafını bulmuş bir tarihi reaksiyonu olmak itibarıyla, biz o mazi ile bu halin birbirine bağlanışında geniş bir milli heyecanın bütün unsurlarını buluyoruz.”¹⁸⁵ Aydemir burada kısaca Türklerin “medeniyet kurucu” özelliklerini çağrıştırır biçimde MKH'yi dünya tarihinin bir dönüm noktası olarak değerlendirmiş ve Türklerin “biricikliği”ne dair göndermeler yapmıştır.

Öte taraftan Türk Tarih Tezinin antropolojiye verdiği ağırlığa sırtını dönmüş, kültürel ve iktisadi birlikteliği vurgulamıştır. İnkılap ve Kadro'da kaleme aldığı “Millet Kavramı Hakkında” adlı bölümde özellikle antropolojik özellikler ile toplumsal bir mesele olan “millet kavramına” belirli mesafeler koyarak, şu yaklaşımı getirdi: 19. yüzyıldan önce millet kavramı pek kullanılmaz veya bu bir ırk birliği olarak görülürdü; ancak ırk millet kavramı konusunda açıklayıcı değildi: “Çünkü dil, din, milliyet gibi değerler, sosyal ve kültürel realitelerdir. Kanın değil, kültürün verasetine bağlıdır.”¹⁸⁶ Irk ancak bir millet oluşumunun temellerini gösteriyorsa anlam kazanır, elbette Türkler için de “ırki ve kavmi” asıllarını tanımak, dünya medeniyetinin gelişimindeki olumlu etkilerini bulmak ve benimsemek “milli şuurun” olağan gereğidir. Diğer yanda millet değişmeden gelen bir olgu değildir, millet tarihi gelişmelerin bir ürünüdür; yani tarih içinde milletin olmadığı zamanlarda vardı. Bugünkü Avrupa milletleri 19. yüzyılın ürünüdürler, özellikle sanayi ve ticaretin gelişmesiyle ortaçağ usullerine dayanan işbölümü parçalanmış, kırsal alandaki feodal hukuk ve ilişkiler ortadan kaldırılmış, böylece: “Aralarında gelenek ve lehçe farkları olan aynı ırktan veya yakın ırktan insan toplulukları, müşterek birtakım görüşler ve yaşayış tarzları üzerinde birleştiler.”¹⁸⁷ Doğu'da ise böyle bir gelişme görülmedi, milleti oluşturacak şartlar, özellikle sanayi ve ticaret, MKH ile meydana gelebilirdi.

¹⁸⁵. Aydemir, “Europacenterisme'in Tasfiyesi”, Kadro..., Sayı: 7, Temmuz 1932, s. 10.

¹⁸⁶. Aydemir, İnkılap ve ..., s. 155.

¹⁸⁷. A.g.e., s. 159.

Batı’da milli gelişme sınıf kavgaları dolayısıyla tamamlanamadı. İç çelişmelerin yanısıra dışarıya doğru yayılan bir gelişme de yaşandı: Emperyalizm: “Bu dağınık ve çelişmeli menfaatler üstünde bir işbirliği ve mukadderat birliği kurulamamıştır. Yani, milletin millet oluşu Batı ülkelerinde, hiçbir surette tamamlanamamıştır...”¹⁸⁸ Yeni Türkiye ise “sosyal milliyetçilik” nizamını savunur: “Milli sınırlar mikyasında bir işbirliğine ve merkezi bir murakabe altında işleyen bir milli iktisat bütünlüğüne dayanmayan bir milli devletin, milli vasfı münakaşa götürür (...) Türk milliyetçiliği, reel, çağdaş kavramını ve hayatiyetini Türk Devletçiliği ile tamamlayacaktır”

“Hulâsa, bir Türk milli kurtuluş hareketinin yoğurduğu ve şekilleştirdiği Türk milliyetçiliği, kendini hazırlayan ve olgunlaştıran tarihi şartların tabîî icabı olarak:”

“a)Dışarıya karşı anti-emperyalist”

“ b) İçeriye karşı da anti-kapitalisttir.”¹⁸⁹

Türk Tarih Tezi meydana getirilirken Aydemir, Tez ile bazı yakınlıklar, Türklerin “medeniyet kurucu” vasıfları, ırk anlayışının belli ölçülerde işlenmesi gibi bazı yakınlıklar kursa da antropolojik unsurları dışlayıcı bir tavır alarak milletin bir tarihsel ürün olduğu temel vurgusu üzerinde iktisadi yapıyı öne çıkarmıştır. Tam bir millet oluşumu için ise milli bir iktisat, sınıfsal ilişkileri, sınıfsal mücadeleleri önleyecek milli bir iktisat gerekliydi. Dolayısıyla Türk Milliyetçiliği Aydemir için ancak bir dahaki bölümde araştıracağımız Türk Devletçiliği ile anlam kazanabilirdi.

Aydemir, 1930’larda Kadrocu görüşleriyle Türk Tarihçiliğini siyasal alanda yönlendirmek isterken 1960’larda yazdığı Tek Adam adlı kitabında tarih ve dil tezlerine yeniden eğilmiş, bu çabaları bir başka boyutuyla “insanlığın kaynaklarına yöneliş” biçiminde değerlendirmiştir. Ona göre Osmanlılar devrinde Atatürk neslinin tarih anlayışı iki hatalı görüş ile yüklüydü. Birincisi resmi kitaplara göre Türk tarihi yoktu veya Osmanlı tarihinden ibaretti, ikincisi ise tarihte bir Türk uygarlığı yoktu, bir Türk soyu da yoktu. Tanzimat’tan beri inanılan ise medeniyetin kaynağının hep Batı olduğuydu, işte bu birikimler nedeniyle aydınlar arasında yaygın ve yerleşmiş bir “aşağılık” duygusu hakimdi. 1930 sonlarında yazılan Türk Tarihinin Ana Hatları bir bakıma bu duyguyla mücadeleleydi: “Öyle denebilir ki bu kitapla Gazi, çocukluk ve gençlik çağında kendi kuşağına verilen tarih anlayışıyla, bu anlayışın o zaman bütün aydın nesli saran aşağılık duygusuna karşı, bir isyan bayrağı açmıştır.”¹⁹⁰ Kısaca

¹⁸⁸ . A.g.e., s. 162.

¹⁸⁹ . A.g.e., s. 165, 166.

¹⁹⁰ . Aydemir, Tek Adam..., C. III, s. 409.

söylersek Aydemir için Türk dil ve tarih tezleri belli oranda “hayal terkibi” olsa da Türkleri yadsıyan bir anlayıştan kurtulmanın ve “bütün insanlığı bir ve kardeş köke bağlamak” çabasının bir ürünüydü.

3. TARİHİN SİYASAL DEĞERİ: AYDEMİR'İN DEVLET ANLAYIŞI

Yukarıda yaşamını ve tarih anlayışını anlatırken yer yer değindiğimiz Aydemir'in devlet konusundaki görüşleri üzerinde burada daha derli toplu bir biçimde duracağız. Öncelikle 1930'ların başında işlediği “Milli Kurtuluş Hareketi ve Devletçilik” tezini, ardından 1960 ve 1970'lerde önce “Türk Sosyalizmi” sonrasında “Demokrasi” tezlerini dönemin koşullarını saptayarak değerlendireceğiz.

1930'ların başında, CHP iktidarı dünyayı, dolayısıyla Türkiye'yi etkileyen bir “iktisadi buhran” ile karşı karşıya kaldı. Buhranın üstesinden gelmek için demokrasi açılımı gerçekleştirmek ya da tek parti iktidarını belirli ideolojik aygıtlarla kurmak zorundaydı. Birinci yol Serbest Fırka tecrübesiyle denense de kısa zamanda dönüldü ve baskıcı politikalara gidildi. Ancak her nasıl olursa olsun 1930'ların başı CHP kadroları için arayışlar dönemi idi. İşte bu ortamda Şevket Süreyya Ankara'da CHP çevrelerinde İnkılab'ı etkilemek, ona bir temel kazandırmak uğraşındaydı. Kadro çevresi bu doğrultuda meydana geldi; ardından da Kadro yayınlarıyla “ideoloji” oluşturuldu ve bu yolla CHP kadroları etkilenmek istendi. 1932'de yayınlanan İnkılap ve Kadro kitabı Aydemir ve Kadro çevresinin görüşlerini özlü bir biçimde anlattı. Eser Mustafa Kemal'e sunuldu ve takdir gördü; ancak “iktidar çekişmeleri” Kadro ve çevresinin ömrünü kısa kıldı. İşte burada ilk olarak yapmak istediğimiz, 1930'ların atmosferinde İnkılap ve Kadro kitabını incelemek, devlet görüşünün temel tezlerini saptamaktır.

Üçüncü altbölüm olarak ise Aydemir'in Yön çevresindeki girişimlerini ve döneme kendini uyarlamasını inceleyeceğiz. Türkiye 1960 ve 1970'lerde dünyadaki gelişmelere paralel ve 1961 Anayasasının ivmesiyle yükselen bir sol dalgaya sahne oldu. “1961 Demokrasisi”nin olanakları içinde önce Yön dergisi, ardından da Türkiye İşçi Partisi, işçi örgütlenmeleri ve CHP'nin “ortanın solu” anlayışı siyasete damgasını vurdu. Bu koşullarda Aydemir öncelikle Yön dergisi çevresinde yerini aldı. Yazıları ve “beş çaylarıyla”, dahası yeni bir sol parti kurma hayaliyle siyasette etkili olmak ve görüşlerini dönemin havasıyla birlikte yeniden öne çıkarmak çabasına girdi. Dönem CHP'nin dahi kendisini solda konumlamak gereği duyduğu, ilk “meşru” sol partinin mecliste yer bulabildiği bir dönemdi ve yükselen çizgi “sosyalizm” doğrultusundaydı. İşte bu koşullarda Aydemir “MKH ve Devletçilik” söylemini “Türk Sosyalizmi” söylemine dönüştürdü. 12 Mart 1971 rejiminin

ardından da - 1961 anayasasını, işçi örgütlenmelerini kısaca demokratik organları korumak kaygısıyla olmalı - “Demokrasi” söylemini benimsemiş ve Türk Devrimi’ni demokrasi hedefiyle değerlendirmeye başlamıştı. İşte biz burada son olarak 1960 ve 1970’lerin koşulları içinde Aydemir’in önce Türk Sosyalizmi ve ardından Demokrasi tezlerini inceleyeceğiz.

3. 1. 1930’larda Türkiye: Demokrasi Deneyiminden Baskıcı Politikalara

Şevket Süreyya, 1928 yılı başında Ankara’ya gitmeyi, burada bir ilkokul öğretmenliği almayı düşünürken Ahmet Cevat Emre aracılığıyla “Yüksek ve Teknik Öğretim Umum Müdürü”ne muavin oldu. Bakanlık Müsteşarı Kemal Zaim Sunel’in söylediği şu sözler Aydemir’i oldukça etkilemişti: “Eğer maksat proletarya davası ise, biz milletçe proleteriz. Hangi memleket çocuklarına bizimki kadar muhtaçtır? Hangi millet bizimki kadar fakirdir? Öyle bir işin içindeyiz ki, herkes dağarcığında ne varsa ortaya dökmelidir.”¹⁹¹

Aydemir, Ankara’ya beraberinde, Türk Parasının Periyodik Dalgalanma Karakteri adlı bir çalışma ile gelmiş ve bu araştırmayı ilgili yerlere sunmasının neticesinde İktisat Meclis-i Alisi umumi katip muavinliğine getirilmişti. Öte taraftan Ankara Ticaret Mektebi müdürlüğünü, okulu örnek bir eğitim kurumu haline getirmek amacıyla kabul etti.¹⁹² Şevket Süreyya, 1931 yılında Cihan İktisadiyatında Türkiye adlı çalışmasını, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti aracılığıyla yayınladı.

Kitap, Lozan anlaşmasını bir milat olarak kabul ederek Türkiye’nin çeşitli alanlardaki istatistik çalışmalarını toplarlar, diğer ülkelerle karşılaştırmalı bir biçimde tablolar halinde sunar. 16 bölüme ayrılan araştırmanın bölüm başlıkları şöyledir: 1. Diğer Memleketler Arasında Türkiye’nin Toprak Genişliği ve Nüfus Serveti, 2. Köy İktisadiyatı, 3. Tütün, 4. Pamuk, 5. Afyon, 6. Susam, 7. İhracat Meyveciliği, 8. Hayvan Yetiştirme İşleri, 9. Ormancılık, 10. Sanayi, 11. Dağ Sanayi, 12. Harici Ticaret, 13. Beynelmilel Sermaye Hareketleri, 14. Türkiye’de Para İşleri, 15. Transport, 16. Devlet Maliyeciliği.

Çalışmanın temel sorunu, dün sömürge olan doğu ülkelerinin, bugün nasıl siyasal ve iktisadi alanda bağımsız birlikler olabilecekleriydi. Aydemir için yarı sömürge durumundan çıkan ve Lozan anlaşmasıyla kurulan Türkiye’de bugün yapılması gereken dünya ekonomisinde dengeli bir biçimde yerini almaktır: “Memleketimizin cihan iktisadiyatına tabiiyeti ve cihan iktisadiyatının bilmukabele ve o nisbette memleketimize tâbi kılınmasıdır.”¹⁹³ Siyasal ve iktisadi bağımsızlıktan ödün vermeksizin dünya ticaretinde saygın bir yer arayan Türkiye bir “Milli İktisat Mücadelesi” içindedir. Mücadeleciler ise üretici, nakliyeciler, ihracatçı, iktisat mühendisleri kısaca çalışan her vatandaşdır. Çalışmanın ereğini Aydemir şöyle ortaya koyar: “Hülasa davamız, memleketimiz halkının iktisadi mücadelede

¹⁹¹. Aydemir, Suyu Arayan ..., s. 414.

¹⁹². Tekeli, İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 125.

¹⁹³. Şevket Süreyya Aydemir, Cihan İktisadiyatında Türkiye, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931, s. 3.

şuurlanması ve mücehhez olmasıdır. Milli kurtuluş hareketimizin nihai mukadderatı bu mücadelenin seyrine tâbidir.”¹⁹⁴

Aydemir bu dönemde inkılabı bir içerik kazandırmak, kuramsal bir zemin meydana getirmek için çalışmalarını yoğunlaştırıyor, 15 Ocak 1931’de Türk Ocağı genel merkezinde “İnkılap ve Kadro” adlı bir seminer veriyordu. Seminerin daha derli toplu bir örneği, ilgili kişilerle beraber Mustafa Kemal’e de sunulmuş, takdir edilmiş ve İnkılap ve Kadro kitabı 1932’de yayımlanmıştı.

Aydemir, devrime bir temel kazandırmak uğraşı içindeyken Türkiye 1929 Dünya Büyük İktisadi Buhranı’nın sancılarını yaşıyor ve iktisadi alanda devletçi politikalara ağırlık veriyordu. 1929 Dünya Büyük Ekonomik Buhranı kısa sürede Türkiye’yi de etkisine almıştı. Büyük Buhran, 1920’lerin sonundan itibaren hissedilmeye başlanmış, derinleşmiş ve 1930’ların ikinci yarısında hafiflemeye başlasa dahi Eric Hobsbawm’a göre İkinci Dünya Savaşı’na yol açan en önemli etken olmuştu.

I. Dünya savaşı sonrasında 1919-1921 döneminde genellikle hızlı bir iktisadi gelişme dönemi görülmüş, 1921’de savaş sonrasında ilk ekonomik sıkıntıları hissedilmişti. 1922-1925 yılları aralığında canlanan ekonomik yaşam bazı ülkelerde zaman zaman duraklamalar gösterse de 1929 yılına kadar gelişimini sürdürmüştü. 1929 yılında patlak veren Büyük Buhran 1932 yılına kadar yoğunlaşarak devam etti. Buhranın geleneksel iktisadi politikalarla çözülemeyeceği anlaşıncı 1933’ten sonra çeşitli ülkeler çözümü siyasal niteliği ağır basan kararlarda aradı, dünya ekonomisi ise ancak 1936’dan sonra toparlanmaya başladı. Buhranı uluslararası düzeyde çözmek isteyen ABD, İngiltere, Fransa gibi “merkez” ülkeler, bu arayışlar sonuç vermeyince içe dönük önlemlerle sorunun üstesinden gelmek yoluna girdiler. Böylece dünya ekonomisi üzerinde karar alıp uygulayacak baskın bir güç kalmamış, dolayısıyla “çevre” ülkeler, özellikle Türkiye gibi siyasal bağımsızlığını kazanmış olanlar, bir süre için dünya egemen ekonomik sisteminin dışında kalarak otonom bir gelişme çabasına girmişti.¹⁹⁵

Öncelikle ABD’de ortaya çıkan ve buradan dünyaya yayılan buhranın nedenlerine dair şunlar söylenebilir. 1928’den sonra ABD’de düşük faiz hadlerinin etkisiyle menkul değerler piyasasında spekülasyon hızlanmış, günlük 5 milyon hisse senedi el değiştirir olmuştu. Artık hisse senetleri getirdikleri gelirlerden dolayı değil, değer yükselişi için alınıyordu; ancak bu

¹⁹⁴ . A.g.e., s. 4.

¹⁹⁵ . İ. Tekeli, S. İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara: ODTÜ Yay., 1977, s. 3-6.

yükseliş yeni spekülâtorlerin girişiyle olanaklıydı ve bir gün duracaktı. O gün çok gecikmedi: 24 Ekim 1929 günü New York borsasında 16 milyon hisse senedi değerinden %50-90 kaybederek satıldı. Durumun bir felaket olmasını engellemek için devreye giren büyük bankalar hisse senedi almış, bu ise durumu düzeltmek bir tarafa bu bankaların iflasıyla sonuçlanmıştı. Buhran, bir yanda ABD ekonomisinin küçük ve çok sayıdaki bankaya dayanan yapısı dolayısıyla ülke içinde; öte yandaysa Avrupa ülkelerinin ABD'den borç alarak dengelerini sağlamaları dolayısıyla önce Avrupa ardından dünyaya hızla yayıldı. Dünya iktisadi buhranını açıklamak için bir başka buhrana daha dikkat etmek gerekir: Tarım buhranı. 1931 yılında zirveye çıkan bu buhranın temelinde aşırı üretim görülür. 1928-1929'da buğday üretimi geçmiş dört senenin üzerine çıkmış, buğdayı diğer tarım ürünleri takip etmiş, fiyatlar düşmüş ve burada da bir buhran meydana gelmişti.¹⁹⁶

J. Kenneth Galbraith, Büyük Buhran ile ilgili çalışmasında çeşitli açıklamalar üzerinde dursa da aşırı üretim-yetersiz tüketim tezini vurgular. 1919-1929 aralığında seyreden aşağı yukarı tüm alanlardaki üretim artışı, 1929'da yetersiz tüketim nedeniyle duraklamış, stok pazarındaki çöküşü Wall Street takip etmişti. Buhranın özellikle Amerika'da hızla yaygınlaşmasıysa beş zayıflıktan kaynaklandı: 1) Gelir dağılımdaki adaletsizlik nedeniyle nüfusun en yüksek gelire sahip yüzde 5'i, 1929'da tüm kişisel gelirlerin aşağı yukarı üçte birine sahip olmuştu. 2) ve 3) Şirketlerin, bankaların yapısal bozuklukları. 4) Amerikan dış ilişkilerinin kaygı verici durumu: Birinci Dünya Savaşı boyunca ABD uluslararası alanda kredi verici bir ülke durumuna gelmiş, ilerleyen yıllarda dışsatımı dışalımının üzerine çıkmıştı. Amerikan borçları ve malları alan ülkeler sattıklarından ziyade satın aldılar ve nihayet bir darboğaza gelindi. Bu ülkelerin Amerika'ya mal satmaları gerekiyordu; aksi durumda borçlarını ödemeleri mümkün değildi. İşte bu çıkmazda birincisi mümkün olmayınca ikincisi gerçekleşmiş, bu durum Amerika mallarının dışsatımının sınırlandırılmasına yol açarak özellikle çiftçiler üzerinde ağır bir yük meydana getirmişti. 5) Ekonomik bilgi birikiminin zayıflığı.¹⁹⁷

Hobsbawm da buhranın temel nedenini “aşırı üretim” olarak saptamıştı. Ona göre ABD, savaş sonrasında üretimini aşırı bir biçimde arttırmış; fakat yeterli talep görememişti. Avrupa çeşitli sıkıntıları dolayısıyla talep oluşturmazken Versailles Anlaşması ile bağlanan Almanya “pazar” dışında kalmıştı. Buhran, Wall Street Borsası'nın çöküşüyle 1929'da patlak vermiş, stoklarını eritemeyen şirketler borsadaki hisselerini satarak borçlarını karşılamayı

¹⁹⁶. Age., s. 12-14.

¹⁹⁷. John Kenneth Galbraith, The Great Crash, 6. Bas., Boston: Houghton Mifflin Company, 1988, s. 173-182.

düşünmüş, fakat borsaya hakim olan panik dolayısıyla hisseler değer yitirmiş, borsa çökmüş, iflaslar yaşanmıştı. Özellikle tarımsal hammadde fiyatlarında büyük düşüşler yaşanmış, krizi engellemek için gerçekleştirilen fazla üretimler ise krizi daha da derinleştirmişti. Çöküşün faturası emekçilere yansıyor ve akla gelmeyecek boyutlarda işsizlik yaşanıyordu. İşçi sınıfının, sözgelimi, ABD’de % 17’si, Almanya’da % 44’ü işsiz kaldı: “Emekçilerin hayatında bu kadar büyük bir ekonomik felaket daha önce görülmemişti.”¹⁹⁸ İşsizlikle en büyük mücadeleyi ise 1933-38 arasında faşizmin giderek ağırlık kazandığı Almanya gerçekleştirecekti.

Dünya ticaretinin dört yıl içinde (1929-1932) % 60 oranında azaldığı bir ortamda devletler ulusal piyasalarını korumak için sıkı önlemler aldı, İngiltere dahi serbest ticareti kaldırdı. İngiltere ile birlikte Fransa, Almanya, İtalya, Avustralya, İspanya, Kanada, Amerika ulusalcı politikalara yöneldi, gümrük duvarları yükseltildi: “ Buhran o zamana kadar ABD’de düşünülemeyecek ölçüde devletin ekonomik hayatı düzenleme yetkilerini ele geçirmesine imkan verdi.”¹⁹⁹ Krizden etkilenmeyen tek ülke kapitalist sistemin dışına çıkmış olan SSCB olmuş, 1929-40 arasında sanayi üretimini 3 kat arttırmıştı. Sovyetler 1929 yılında yürürlüğü konan ilk beş yıllık plan ile “otarşik” (kendi kendine yeterli) bir gelişme modeli ortaya koymuştu.

Büyük Depresyon siyasal olarak liberal demokrasileri, anayasalı, meclisli, özgürlükçü anlayışı çöktürken faşizmin yükselmesine yol açtı: “Japonya (1931) ve Almanya’da (1933) ulusalcı, savaş yanlısı ve fiilen saldırgan rejimlerin neredeyse eşzamanlı olarak zafer kazanması Büyük Depresyon’un en uzun vadeli ve uğursuz siyasal sonucunu oluşturdu. İkinci Dünya Savaşı’nın kapıları 1931’de açıldı. (...) Faşizm büyük bir coşkuyla liberalizme karşı çıktı. İnsanların dünyaya dair saçma sapan inançları ile çağdaş yüksek teknolojiye tam bir hakimiyeti zorluk çekmeden birleştirebileceklerini de kanıtladı.”²⁰⁰

Dünya kapitalist düzeni içinde yerini almış bir Türkiye için bu buhrandan sakınmak olanaksızdı, dolayısıyla 1930’dan itibaren yaşananlar büyük buhran ile yakından ilgilidir. Türk dış ticareti genellikle tarımsal ürünlere ve hammadde dışsatımına dayanıyordu. Buhran tarımsal ürünlerde büyük düşüşler meydana getirdiği için Türkiye’nin dış ticaret hacmi daraldı. 1928’de Lozan’da halledilemeyen dış borç sorununun 1929’da Milletler Cemiyeti

¹⁹⁸ Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı, Türkçesi: Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996, s.122

¹⁹⁹ İ. Tekeli, S. İlkin, 1929 Dünya Buhranında...s. 19.

²⁰⁰ Age., 126 ve 145.

aracılığıyla çözülmesi ve Türkiye'nin bu yıl ödemelere başlaması ayrıca bir yük meydana getirdi. İşte bu koşullarda Türkiye devletçilik politikalarına yönelecekti.²⁰¹

1912 yılından başlayarak Anadolu on yılı aşkın bir süre boyunca birbirini izleyen savaşlardan dolayı büyük yıkımlara uğramış, Balkan Savaşlarını, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi takip etmişti. 1913 yılında Türkiye sınırları içinde nüfus 17-18 milyon civarındayken 1924'te yüzde 25 oranda bir azalmayla 13 milyon dolayına gerilemiş, 1914-1924 döneminde tarımda toplam üretim yüzde 50 civarında aşağıya düşmüştü. İşte Ankara'daki yeni önder kadro böyle bir mirası devralıyor, hedef olarak ise ulusal bir ekonomi kurmak fikrini benimsiyordu: "Sanayileşme ve bir Türk burjuvazisinin yaratılması, onlara göre, ulusal iktisadi kalkınmanın temel unsurlarıydı."²⁰²

Türkiye Lozan Anlaşması ile Avrupalı güçlerle ilişkilerini saptayacak üç temel noktayı belirledi: 1) Kapitülasyonlar kaldırıldı, dolayısıyla başta demiryolları olmak üzere yabancıların elinde olan kimi işletmelerin millileştirilmesinin önü açıldı. 2) Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası borçların pay edilmesiyle Türkiye bunların yüzde 67'sini üstlendi. 3) Serbest dış ticaret anlaşmalarına son verildi; ancak 1929 yılına kadar düşük gümrük tarifelerine ve kota sınırlamalarına dayanan yapı sürecekti.

1929 yılına kadar bir Türk burjuvazisi yaratma çabaları sürüyor, kibrit, alkollü içecek üretimi, gaz yağı ithali, limanların devlet tekeline işlenmesi gibi alanlardaki devlet tekelleri CHF aracılığıyla özel şirketlere devrediliyordu. Diğer taraftan Kemalist rejim 1927'de yürürlüğe konan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sermayeyi teşvik ediyor, yabancı sermaye yatırımlarıysa azımsanmayacak bir oranda -1920'li yıllarda 200'ü aşkın anonim şirketin 30'undan fazlasının ortakları arasında yabancılar vardı – görülüyordu.²⁰³ Bu yıla kadar tarımsal üretim de savaşların sona ermesi, aşarın kaldırılması gibi nedenlerle nerdeyse iki kat artmıştı; ancak 1929'da patlayan Büyük Buhran Türkiye'yi etkisi altına almakta gecikmedi.

Büyük Buhran Türk ekonomisini özellikle tarım ürünleri fiyatlarında görülen ani ve önemli miktardaki düşüşlerle etkiledi. En önemli ürün olan buğday ve diğer tahılların fiyatlarında 1928/29 ve 1932/33 arasında yüzde 60 civarında bir düşüş meydana geldi. Tarımsal ürünlere dayanan Türkiye'nin dış ticareti 1929-39 döneminde yüzde 21 dolayında geriledi. Tarıma ve ticarete yaşanan bozulma hükümeti ekonomi politikalarında önemli bir değişikliğe sevk etti.

²⁰¹. Timur, Türk Devrimi ..., s. 133-34.

²⁰². Roger Owen, Şevket Pamuk, 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, Çeviri: Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yay., 2002, s. 23.

²⁰³. Age., s. 25.

1929-1939 arasını kapsayan dönemde kısaca dışa kapalı devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girildiği söylenebilir. Dönem bir önceki dönemden, devlet eliyle burjuva meydana getirme politikası izlenen 1920’li yıllardan belirgin çizgilerle kopuşu da ifade ediyordu. 1929 Büyük Buhranı hammadde fiyatlarını sanayi malları fiyatlarından daha aşağıya çekmişti. Zorunlu tüketim malları, örneğin şeker, un ve kumaş ithalinin düşmesi ülkede ciddi krizlere yol açabilirdi. Bu ürünleri meydana getirecek yabancı sermaye yatırımlarının yoksunluğu ise dışa kapalı ve içerde temel maddeleri üretici, ithal ikameci, korumacı-devletçi uygulamaları zorunlu kıldı. Öte taraftan bu dönem içinde Türkiye’de devletçiliğin kapitalist gelişmenin bir parçası olduğu önemle belirtilmelidir. Öyle ki sanayi lehine fiyat tespitleri özel sanayi için de geçerli oluyor, ayrıca, artan kamu yatırımları çevredeki küçük sanayi ve tüccara kazanç imkanları sunuyordu.

1930’lu yıllarda Osmanlı kalıntısı yabancı yatırımların önemli bir bölümü millileştirildi. Yine bu dönemde bankacılık, deniz yolları, belediye hizmetleri, enerji sektöründe devlet egemenliği sağlandı, devlet ekonomik etkinlikleri 1934 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı içinde belirlendi. Dönemin sanayi büyüme hızı ortalama % 10 olarak saptandı. Dönem sonunda Türkiye un, şeker ve kumaş üretiminde kendine yeterli, demir-çelik, kağıt, kimya sanayi kollarında ilk modern tesislerini kurmuş bir ülke durumuna kavuştu. Tüm bu gelişmelerin ekonominin öz güçleriyle sağlanmış olmasıysa önemli bir başarıydı. Dönemin sınıflar tablosundaki ilişkileri ise genel olarak şöyle saptanabilir: En kazançlı grup devlet ihaleleri üzerinde yükselen müteahhitler olmuş, Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan özel sanayi gelirini arttırmıştı. 1932-39 aralığında özel sanayi milli gelir içindeki kâr payını ortalama % 3’ten % 6’ya çıkarıyor, öncelikle köylüler ve işçi sınıfı ise sanayileşme yükünü sırtlanıyordu.²⁰⁴

Dünya Buhranı, dış ticaret kanalıyla Türkiye’deki iktidar koalisyonunun ortakları arasında yer alan ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin durumunu sarsmış bürokratik ağırlığı arttırmıştı; ancak Takrir-i Sükun Kanunu’ndan itibaren siyasal yaşamın kısıtlanması ve iktisadi sıkıntıların yoksul kitlelere yüklenmesi dolayısıyla bürokratların halk nazarındaki itibarları da azalmıştı. Bu nedenlerle buhran patladığı sırada Türkiye’de iktidarın izleyeceği iki yol vardı. Birincisi demokratik hak ve hürriyetlerin geri verilmesiyle rejimi yumuşatmak, ikincisi daha da katı bir hale getirmek. Birinci yol Serbest Fırka denemesiyle uygulanmak istendi.²⁰⁵

²⁰⁴. Boratav, Türkiye İktisat..., s. 75.

²⁰⁵. Timur, Türk Devrimi ..., s.163-64.

Dünya büyük bir krize hızla girerken, M. Kemal ülkenin iktisadi ve toplumsal sorunlarının ivedilikle çözülemediğinin nedeninin muhalefet eksikliği olduğunu düşünüyor; öte yandan da yeni bir muhalefet oluşumuyla toplumsal huzursuzluğun yatıştırılmasını ve CHF karşıtlarının gücünü görmek istiyordu. Bu doğrultuda M. Kemal'in arzusu ve onayıyla Fethi Okyar, 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu ve SCF'ye Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan M. Kemal'in belirlediği 15 vekil katıldı. M. Kemal bir yandan CHF politikalarına karşıt kişileri bir parti oluşumuna teşvik ediyor; diğer yandan onları denetim altında tutuyordu.

SCF, programında, özel teşebbüsün esas kılınmasını, yabancı sermayenin teşvikini, tekellerin kaldırılmasını, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vs.. getirilmesini savunuyordu. SCF kısa zamanda ticaret burjuvazisinden büyük toprak sahiplerine, yoksul köylülerden, işçilere toplumsal bir destek sağladı. Ne var ki yeni parti CHF çevrelerinde kimi zaman “sağcı” kimi zaman “solcu” olarak eleştiriliyordu. SCF'nin yoğun bir ilgi görmesi ve iktidara alternatif bir hale gelmesi sonunda M. Kemal'i de rahatsız etti ve Fırka üç buçuk aylık ömrünü 17 Kasım 1930'da tamamladı. Taner Timur için SCF, çıkarları emperyalizm ile en çok uyuşan sınıfların bir siyasal hareketiydi, devlet kapitalizmi yerine özel kapitalizmi savunması CHF ile aralarındaki en önemli farktı.²⁰⁶

Aydemir, İnkılap ve Kadro adlı eserini yayıma hazırladığı sırada, İsmet İnönü 30 Ağustos 1930'da Ankara-Sivas demiryolu hattının açılışında yaptığı konuşmada milletin her şeyi merkezden beklemek doğal eğilimi dolayısıyla kendilerinin “ılımlı devletçilik” yanlısı olduklarını ilk kez açıklamıştı. Kasım ayı içinde SCF kapatılmış, 23 Aralık 1930'da Giritli Mehmet kendisinin mehdi olduğunu ileri sürerek Menemen'de ayaklanmış, topluluğu dağıtmak isteyen Asteğmen Kubilay öldürülmüş, soruşturmaların ardından da 35 kişi asılmıştı. Şimdi ikinci yola giriliyor tek parti iktidarı daha sert bir biçimde kuruluyordu. 1930'ların başında dil ve tarih tezleri, halkevlerinin hızla açılması ve yaygınlaşmasıyla bir taraftan somut düzeyde çözilemeyen sorunlar ideolojik bir düzeyde çözülmeye çalışılıyor; öte taraftan topluma “ulus bilinci” kazandırılmak isteniyordu.

Gazi, SCF'nin kapatılmasının ardından ülkenin sorunlarını tanımlamak, yeni bir atılım gerçekleştirebilmek için 3 aylık yurt gezisine çıkmıştı. Geziye “iktisat müşaviri” olarak katılan Ahmet Hamdi Başar, tren yolculukları sırasında 1931'de CHF'nin ana vasıfları olarak ortaya konan program ve prensip meselelerinin Gazi'nin huzurunda bir veya iki defa konuşulduğunu ve tarihsel deneyimlerden de yararlanılarak “altı vasfın” meydana getirildiğini

²⁰⁶ . A.g.e., s. 178.

söyler.²⁰⁷ Gezi neticesinde hazırlanacak raporu yazmak görevi Recep Peker’e verilmişti. Peker aynı zamanda 10 Mart 1931’de CHF’nin genel sekreterliğine getirildi: “Ondan CHF’ye yeni işlevler kazandırması ve onu aktif hale getirmesi beklenmektedir.”²⁰⁸

Gazi, 20 Nisan 1931’de “Millete Umumi Beyanname”yi yayımlar, 10-18 Mayıs arasında CHF 3. Kurultayı toplanır. Parti programında ilk kez, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın “ana vasıfları” olarak Altı İlke yer alır. CHF Kurultayı’nın açılışında Gazi: “Birbirimizi irşad ve haklı tenkit etmekte fayda vardır. Bundan asla zarar gelmez. Fakat aksinden çok fazla zarar geleceği tecrübelerle sabittir” diyordu. Bu sırada Falih Rıfkı da Milliyet’te 4 Temmuz 1931’de: “Halk fırkası hiçbir zaman müdafaa değil, her zaman taarruz yapacak, yalnız kendi saflarında sükun gördüğü zaman ırkilecektir” diye yazıyordu.²⁰⁹

Aslında söylediğimiz gibi ilkeler bir anda ortaya çıkmış değildi. Daha 1923’te Mustafa Kemal bir fırka kurulacağını duyurduğu Dokuz Umde Beyannamesi’nde milliyetçilik ve halkçılık ilkelerini benzer anlamlarda kullanıyor, yeni bir devletin belirlediğini ortaya koyuyordu.: “Memleketi ve milleti inhilal ve izmihlal felaketinden kurtarmak için”, diyordu M. Kemal Paşa, “milletin aldığı salahiyet-i mutlaka ile içtima eden (Türkiye Büyük Millet Meclisi) hâkimiyet-i milliye esasına müsteniden bir halk devleti ile hükümet teşekkül etti.”²¹⁰ İki ilke, milliyetçilik ve halkçılık, saltanatın kaldırılmasının ardından hilafete de göz dağı vermiş, çok geçmeden milli egemenliğe dayanan bir devlet rejimi cumhuriyet yönetimi şeklinde düzenlenmişti. 1923 Beyannamesi’nin, 1. umdesi daha açık bir biçimde milliyetçilik-halkçılık ilkesini ortaya koyuyordu: “Hakimiyet bila kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletın hakiki ve yegane mümessili (Türkiye Büyük Millet Meclisi) dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin haricinde hiçbir fert, hiçbir kuvvet ve hiçbir makam mukadderat-ı milliyeye hakim olamaz.”

Aynı yıl kabul edilen Halk Fırkası Nizamnamesi, halk kavramını herhangi bir sınıfa dayandırmaksızın, kanunlar önündeki eşitlik biçiminde belirlemişti: “Halk fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavâtı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vâz’etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir.”²¹¹

²⁰⁷ Ahmet Hamdi Başar, Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye, Ankara: AİTİA, 1981.

²⁰⁸ . Tekeli, İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 133.

²⁰⁹ . Aktaran: Tekeli, İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 135.

²¹⁰ . Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi 1923-1931, TVYY, İstanbul 2005, s. 366.

²¹¹ . A.g.e., s. 375.

1927 yılında CHF Nizamnamesi isimlendirmeksizin dört ilkeyi derli toplu bir biçimde, sırayla Cumhuriyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Milliyetçilik olarak belirledi. 1931 CHF Programı ise Altı Ok ilkelerini oluşturuyor, programın girişinde şöyle deniyordu: “Cumhuriyet Halk Fırkasının programına temel olan ana fikirler, inkılabımızın başlangıcından bugüne kadarki fiiliyat ve tatbikatta aşikardır.” Ardından da CHF’nin ana vasıfları olarak şöyle sıralanıyordu:

1.Cumhuriyetçilik: “Fırka, Cumhuriyetin, milli hakimiyet mefkuresini en iyi ve en emin surette temsil ve tatbik eder devlet şekli olduğuna kanidir. Fırka, bu sarsılmaz kanaatle Cumhuriyeti tehlikeye karşı her vasıta ile müdafaa eder.”

2. Milliyetçilik: “Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.”

3. Halkçılık: “İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir. Bu irade ve hakimiyetin, devletin vatandaşa ve vatandaşın devlete karşılıklı vazifelerinin hakkiyle ifasını tanzim yolunda kullanılması Fırkaca büyük esastır.”

“Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.”

4.Devletçilik: “Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mâmuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde - bilhassa iktisadi sahada – Devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.”

5. Laiklik: “Fırka, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip olarak kabul etmiştir.”

“Din telakkisi vicdani olduğundan, Fırka, din fikirlerini, Devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür.”

6. İnkılapçılık: “Fırka, milletimizin birçok fedakarlıklarla yaptığı inkılaplardan doğan ve inkişaf eden prensiplere sadık kalmayı ve onları müdafaa etmeyi esas tutar.”²¹²

²¹². Aktaran: Age., s. 475-76.

Şevket Süreyya, Eylül 1931'den itibaren CHF'nin yayın organı Hakimiyet-i Milliye'de, "İnkılabın İdeolojisi" üst başlığı ile kuramsal yazılar yazar; böylece, Kadro'nun görüşleri daha dergi yayımlanmadan duyulmaya, tartışılmaya başlayacaktır.

1930'ların başında dil ve tarih tezleri Türkleri insanlık tarihinin medeniyet kurucu ve taşıyıcısı olan bir "millet" olarak konumlandırırken, Türkçe'yi yeryüzünün tüm dillerinin kökeninde görüyor, diğer yandan da 1931'de Türk Ocaklarının kaldırılmasıyla CHF'ye bağlı Halkevleri ve kırsal alanda Halkodaları kuruluyordu. Amacı "milli birliği" sağlamak olan bu kuruluşlar 1932-50 arasında 478 Halkevi ve 4322 Halkodası halinde teşkilatlanmıştı. 1932-46 yılları arasında Halkevlerinde 23.750 konferans verilmiş, kitaplıklarından yararlananların sayısı 2.5 milyonun üzerine çıkmıştı.²¹³ Halkevlerinin merkez yayın organı olan Ülkü dergisi dönemin otoriter siyasal yaklaşımını yansıtır. Nisan 1933'teki sayısında CHF Genel Sekreteri Recep Peker, "hürriyet" kavrayışı üzerine bir makalesinde otoriter bir disiplini vurgular: "(...) Disiplinli Hürriyet! Bu Cumhuriyet Halk Fırkası Evlatlarına, Halkevlerinde her gün biraz daha gelişip açılan memleket çocuklarına ve bütün vatandaşlara 'Mot d'ordre' (parola) olmalıdır."²¹⁴

Kadro'nun yayımına soğuk yaklaşan ve Yakup Kadri'ye devrimi temellendirmek gerekirse kendilerinin bunu yapacağını söyleyen Peker, Kadro'nun yayımı sırasında da mesafesini korumuş, dergiyi Halkevlerine tavsiye etmemişti. Kadro karşısında Ülkü de inkılabın ideolojisini oluşturmak gayretindeydi. Peker şöyle diyordu: "'Ülkü'de büyük davaya inananların, bunu Türk cemiyetine inandırmak, toplu ve heyecanlı bir millet kütlesi yaratmak hizmetinde vazife ve hisse almak isteyenlerin yazıları çıkacaktır."²¹⁵ Peker burada herhangi bir sınıfsal ayrıma dayanmayan halkçılık ilkesi doğrultusunda tüm ulusal güçlerin ülke yararına seferber edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Kadro özel sektörü dar bir alanda tutarken, Ülkü, ülke çıkarları doğrultusunda ve tek partinin denetiminde özel sektöre daha geniş bir alandan söz ediyordu.²¹⁶

Peker, 1933'te İstanbul Üniversitesi'nde verdiği İnkılap Dersleri'nde, Kadrocuların özellikle iktisadi alanda sağlanacak birlikteliğin meydana getireceği milliyetçi görüşüne karşın antropolojik eğilimlerini ortaya koyar. 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu çöküşe

²¹³ Neşe G. Yeşilkaya, "Halkevleri", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 115.

²¹⁴ Aktaran: Tevfik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 240.

²¹⁵ Recep Peker, "Ülkü Niçin Çıkıyor ? ", Ülkü, Şubat 1933, s. 1.

²¹⁶ Hakkı Uyar, "Resmi İdeoloji... Ülkü ve Kadro..." Toplum ve Bilim 74, Güz 1997, 185

geçmişken, diyordu Peker, “ Türk kanı, bütün bu gürültüler içinde temiz kalmıştı.”²¹⁷ Burada totaliter eğilimleri görülen Peker, Türk inkılabını halktan başlamış biçiminde değerlendirir; ancak der: “otoriteden halka doğru devam etmiştir.”²¹⁸ Onun için liberal bir iktisat politikası istismara dayanır, istismarın önüne geçmenin tek yoluysa ulusal partinin varlığı ve devletin müdahaleciliğidir. Türk inkılabı istismarcı olmamak şartıyla sermaye serbestisini tanımıştır. Peker 1930’larda parti ile devletin birlikteliğini savunuyor, ulusun sorunlarını parti çatışmalarına izin vermeyecek devlet ile özdeşleşmiş bir partinin çözebileceğini söyleyerek totaliter eğilimlerini ortaya koyuyordu.

²¹⁷. M. E. Bozkurt, Y. K. Tengirşenk, R. Peker, 1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları, Haz: Oktay Aslanapa, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997.

²¹⁸. A.g.e., s. 213.

3. 2. İnkılap ve Kadro: “Devletçi” Bir Siyasal Metin

Yukarıda anlatılan koşullarda yayım hayatına başlayan Kadro, iki yılı aşkın bir süre yaşamını sürdürecektir ardından Peker’in muhalefeti veya İş Bankası çevresinin devletçi söylemden rahatsız olması, yani sınıfsal çıkarların ağır basmasıyla kapanacaktı.. Kadro dergisinin ideolojik temellerini oluşturan Aydemir, derginin genel görüşlerini 1932’de yayımladığı İnkılap ve Kadro adlı kitabında ortaya koyar.

Aydemir kitabın ereğini 1968’de ikinci basımına yazdığı önsözde, “İnkılabımızın İdeolojisi”ni belirli bir görüş açısından değerlendirmek, Milli Kurtuluş Hareketi’nin ilkelerini araştırmak, ortaya koymak biçiminde açıklar.²¹⁹ Çalışmanın birinci kısmı 1931’de Türk Ocağı’nda verilen bir konferansın genişletilmiş biçimi, ikinci kısmı olan Kadro ise CHP merkez teşkilatına sunulmuş bir “muhtıra”dır. Dolayısıyla, yukarıda Kadro dergisinin yayımlanmasında da değindiğimiz gibi, Aydemir doğrudan doğruya iktidar çevrelerini hedeflemiş, 1930’larda başlayan ideolojik arayışları temellendirmek, “inkılabın ideolojisini” belirlemek istemişti. Bunu yaparken Kemalist kadroların hassasiyetlerini gözetmiş, sözgelimi halkçılık ilkesine paralel olarak, tarihi maddecilik yöntemini kullansa da ısrarla Türkiye’de sınıfsal ayrımların dolayısıyla sınıfsal çatışmaların olmadığını, olası sınıfsal ayrımların ise devletçi politikalarla önlenebileceğini belirtmiştir.

Kitabına yöntem sorunuyla başlayan Aydemir şu tezleri ileri sürer. Tarihi materyalizm açısından dünyaya bakıldığında bir yanda sanayileşmiş, diğer yandaysa sanayileşmemiş sömürge veya yarı sömürge ülkeler görülür. Bu durum iki çelişkinin ortaya çıkmasına yol açar: (1) Bir yanda sanayileşmiş ülkeler kendi içinde sınıf savaşları yaşarken, (2) öte taraftan sanayici sömürgeci ülkeler ile sömürge ülkeler arasında Milli Kurtuluş savaşları meydana gelir. Sanayileşmiş ülkeler kalkınmalarını, sömürge kıldıkları memleketlere borçludur. Böylece elde ettiği zenginliği kendi ülkesinde belli oranda bölüştürerek içerideki sınıf savaşımını belirli sürelerle bir sınıf uzlaşmasına dönüştürebilir; ancak çatışmalar er veya geç yaşanır.

Her iki tezadın tamamen ortadan kalkması için ise MKH başarılı olmalı, devletçi politikalarıyla kurucu, inşacı, planlı uygulamaları sayesinde dünyada bir denge meydana getirmelidir. Türkiye Milli Kurtuluş mücadelesini sağlamlaştırmak için devlet eliyle yapılandıracağı bir sanayi kurmalı, sınıfsız bir millet meydana getirmelidir: “Biz inanıyoruz

²¹⁹. Aydemir, İnkılap ve..., s.13.

ki, Türk inkılabının idealist nesli, dünya tarihindeki bu yeni fonksiyonunu kolay benimseyecektir.”²²⁰

Aydemir, İnkılap ve Kadro kitabında devlet sorununa ayrı bir bölümde “Devlet Kavramını Anlayış Tarzı Hakkında” adlı bölümde yoğunlaşır. Bölüm şu ön sözlerle başlar: “Milli Birlik, bir devlet yapısında kemâlini bulur. Özgür devlet; Milli Birliğin dışarıya karşı kalesidir. Millet yapısına gelince; Millet yapısında devlet; milletin hem eseri hem de müessiridir. Yani millet, devlet denilen gücü, hem kendi yaratır, hem sonra da onun emrinde ve hizmetinde olur.”²²¹ Ancak devletin millet emrinde olmak vasfı bir takım dış güçlerin veya iç çıkar zümrelerinin menfaatleri doğrultusunda gerçekleşirse o zaman devlet vasfını ve varlığının hikmetini kaybeder.²²²

XIX. yüzyılın meydana getirdiği ve “ideal” olarak adlandırılan Avrupalı, demokratik, liberal devletlerin uyumlu yapısı görünüşten ibarettir. Bu ideal devlet görünümü bir taraftan müsrif bir oligarşiyi zorla yaratmanın, onu kendi toplumu içinde sınıfların en üstüne koymanın âleti ve eylemcisi, öte yandan da dünyanın Avrupalı sömürgecilerin çıkarları doğrultusunda köleleştirilmesinin aracıdır: “XIX. yüzyılın yarattığı bu liberal–insaniyetçi denilen Batı demokrasileri ve demokratik denilen devlet müesseseleri, kendi içinde sermaye düzenleri, kendi dışında silah gücü, kapitülasyonlar, diplomatik ittifaklar ve entrikalar, borçlandırma yolları, işgaller, taksimler ve yağmalarla yürütülen korkunç bir kapitalizm–emperyalizm sisteminin, maskeli ifadesinden başka bir şey değildir.”²²³

Türk inkılabı demokrasi ilkelerinden çok disipline, hızlı bir kalkınma hamlesine gereksinim duyar. Demokrasi XIX. yüzyılda kurumsallaşmaya başlamış kendinden öncekilere göre ileri bir aşamadır; ancak dünya savaşı sonrası demokrasi düzeninin yetersizliği açığa çıkmış, toplumlara verecek bir şeyi kalmamıştır. Türk inkılabının görevi “hür millet içinde ferde iş ve vazife vermektir (bu aynı zamanda) hürriyetin ta kendisidir.”²²⁴ Fransız ihtilali bir burjuva ihtilalidir; Napolyon, ihtilalin hemen ardından dünyayı Fransa’nın sömürgesi kılmaya girişmişti. Türk inkılabı Fransız inkılabından ilham alamaz, inkılap bir sınıf hakimiyetine dönüşürse inkılap olmaktan çıkmış demektir.

1929-32 arasında yaşanan iktisat buhranı, milyonlarca kişiyi işsiz bırakırken, köylüleri büyük sıkıntılar içine soktu. Aydemir için klasik anlamıyla “iktisat buhranı” denetimsiz ileri

²²⁰ . A.g.e., s. 49.

²²¹ . A.g.e., s. 169.

²²² . A.g.e., s. 172-73.

²²³ . A.g.e., s. 174.

²²⁴ . A.g.e., s. 145.

liberal toplumlarda üretim ve tüketim arasındaki orantısızlıktan kaynaklanan periyodik bir haldir. İleri memleketlerde ortaya çıkan buhran ardından geri ülkelere de sıçrar ve büyük tahribatlar meydana getirir. Geri ülkeler ancak devletçi bir sanayileşme ile iktisadi buhrandan kendilerini koruyabilir. Şimdi Türkiye bu koşullar altında kendi yolunu bulmalı , devletçi politikalarla, özgün üretimiyle dünya ticaretine katılabilmelidir. Türkiye tüm sömürge halklara örnek olmalı, önderlik etmelidir. MKH'yi sınıfsal çatışmalara meydan vermeyecek devletçi politikalarla tamamlamalıdır.

MKH'nin getirdiği devlet düzeni bir takım dersler çıkarmalı, Batılı ülkelerde görülen millet içindeki sınıfsal çatışmalar ve milletlerarası çelişme çatışma unsurları MKH Devlet Nizamı'nda yer almamalıdır. Türkiye planlı bir devlet düzenini, “devletçiliği” benimsemelidir. Devletçilik hem bu tekniksiz ülkede tekniği meydana getirecek hem de demokrasinin sorunlarını toplumsal yaşamdan uzak tutacaktır: “Devletin kanunu, buna göre düzenlenecektir. Yani, milletin içinden gelen, fakat milli ekonominin akışını fiilen istikametlendirecek, sermaye birikmelerini toplum yararına işletecek, sevk ve idare edecek bir iktisat devleti olacaktır (...) Milli kurtuluş hareketinin devlet müessesesi, milletin milletleşme hadisesinin bir ifadesidir.”²²⁵

İhtilalin ardından gerçekleşecek inkılap için bilinçli bir kadro gerektir. Kadro kendisine inkılap ilkeleri edinir ve bunlar doğrultusunda politikalarını biçimlendirir. İnkılabın yerleşmesi Kadro bilincinin yaygınlaştırılmasıyla olasıdır, dolayısıyla inkılap için eğitim ve basın seferber edilmelidir. Türk inkılabı kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde şu ilkeleri meydana getirmiştir: 1. İmtiyazsız, sınıfsız bir millet, 2. Planlı devletçi ekonomik düzen, 3. Bağımsız milletler düzeni; bu ilkesiyle Türk inkılabı “hakim ve mahkum milletler, hakim ve mahkum sınıflar tezaadını” çözümlmeye yürüyen bir inkılaptır. Kadro, milli sermayenin büyük ağırlığını elinde tutan ve bunu halk yararına kullanan kimselerden oluşmalıdır, kısaca şöyle tanımlanabilir: “Kadro'yu teşkilat çevresi dar, disiplinli ve şuurulu bir yöneticiler ve kurucular zümresi olarak ifade edebiliriz.”²²⁶

Aydemir için bir toplumun millet olabilmesi de iktisadi ilişkilerde ortaya çıkar; sözgelimi Avrupalı halklar kendi ülkelerinde sınıf savaşımalarını ortadan kaldıramamış, dolayısıyla “(...) milletin millet oluşu Batı ülkelerinde, hiçbir surette tamamlanamamıştır.”²²⁷ Millet ırksal özelliklerle ilgili değil; başta sınıfsal ayrımlar olmamasına daha sonra vatan, tarih, dil, kültür birliği gibi unsurlara dayanır. Türk milliyetçiliği çağdaş anlamını Türk

²²⁵ . A.g.e., s. 177, 178.

²²⁶ . A.g.e., s. 226.

²²⁷ . A.g.e., s. 162.

devletçiliği ile tamamlamalı ve şu iki ilkeyi benimsemeliydi: “a. Dışarıya karşı anti-emperyalist; b. İçeriye karşı da anti-kapitalist.”

Aydemir, 1931’de yayımlanan Cihan İktisadiyatında Türkiye adlı kitabında yine Türkiye’nin dünya ticaretinde bağımsız bir biçimde yer alması gerektiğini savunurken, devleti öne çıkarmamış, milli iktisat mücadelesi için üreticilerden, nakliyecilere tüm vatandaşların sorumluluğu üzerinde durmuştu. Ağustos 1930’da İsmet İnönü’nün “ılımlı devletçilik” açıklaması ve ardından devletçiliğin CHF kurultayında bir ilke olarak benimsenmesiyle Aydemir, Kadro dergisi yayınlarında ve incelediğimiz kitabında devletçilik görüşünü enine boyuna açıklamış, halkçılık ilkesini de anımsatırcasına devletçiliğin sınıfsal çatışmalara meydan vermeyecek bir biçimde uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Halbuki Türkiye’de 1930’larda uygulanan devletçilik her ne kadar devlet yatırımlarına dayansa da sınıfsal çatışmaları önlemek veya kapitalizme karşı olmak bir yana “devlet kapitalizmi” biçiminde uygulanacaktı.1930’da Gazi’nin yurt gezisine katılan A. Hamdi Başar, şöyle diyordu: “Sovyetlerde Devlet sosyalizmi var; biz ise Devlet kapitalizmi yapıyoruz.”²²⁸

Öte taraftan CHF’nin halkçılık anlayışı iktisadi eşitlik veya sınıfsal çatışmalardan kaçınmaktan değil; kanunlar önündeki bir eşitlikten söz ediyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında emperyalizm karşıtı bir bilinçlenmeyi ifade eden halkçılık ve milliyetçilik, savaşın ardından “sınıfsız-imtiyazsız bir kitle” şiarıyla “toplumsal düzeni” savunur olmuştu. Ortaçağ kurumlarının tasfiyesinin ardından Kemalizm kendisine meşru bir dayanak olarak “tüm halkı” konumlandırmak istiyordu: “(...) egemenliğin meşru kaynağının bir hanedan ya da dinsel bir simgede olmadığı durumlarda, millete ve halka dayanan bir anlayış haliyle tek ve bölünmez, içerisinde tezatların, sınıfların, farklılıkların minimuma indirgendiği bir halk ve millet kavramına da ihtiyaç duyar. İşte cumhuriyet ile gündeme gelen ‘sınıfsız, kaynaşmış kitleyiz’ şiarını bu anlamda tarihsel bağlamına oturtmak gerekir.”²²⁹

Kısaca Aydemir, İnkılap ve Kadro adlı kitabını güncel siyasal gelişmeleri etkilemek, oluşturulacak bir “kadro”nun siyasal programını meydana getirmek için yazıyor; ancak, önce Kadro dergisinin kapanması, ardından da somut düzeydeki uygulamalar Aydemir’in tezlerini, “inkılabın ideolojisi”ni dışarıda bırakıyordu.

Cem Eroğul, devletin ya da siyasetin üç işlevinden söz edilebileceğini söylüyor. Yazara göre devlet aynı zamanda siyaset demektir ki şöyle tanımlanabilir: “Siyaset, belli bir

²²⁸ Başar, Atatürk’le..., s. 37.

²²⁹ M. Asım Karaömelioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 277.

üretim biçiminin varlığı ve gelişimi için gerekli olan koşulları toplumsal çapta sağlama uğraşdır.”²³⁰ Devletin veya siyasetin üç işlevini ise kısaca şöyle belirtebiliriz: 1) Toplumun Ortak Çıkarlarına Hizmet: Üretim araçlarının ve üreticilerin korunması için koşulların sağlanması, daha açık söylemek gerekirse, toplumun ortak çıkarlarının kollanması ki bu işlev kapitalist bir düzende eğitim ve toplumsal güvenliğin geliştirilmesiyle, sosyalist bir düzende ise daha ileri boyutlarda sağlanabilir. 2) Egemen Sınıfın Çıkarına Hizmet; sınıfsal ayrımlı toplumlarda “zorunlu olarak üst sınıfların hizmetindedir ve alt sınıflara cephe almıştır.”²³¹ 3) Devletin Kendi Çıkarına Hizmet: Sınıflaşan toplumlarda özellikle ikinci işlevin devamı için devlet meydana gelmiş, devletin görevlileri ortaya çıkmış, bürokrasi oluşmuştur. Bürokrasi kendi çıkarlarını “devlet çıkarları”nı korumak amacıyla hareket eder, kendisi egemen sınıftan çıkar ve onun bir parçasıdır; ancak kendisini de egemen sınıftan ayırt eder, onlardan dahi vergi alır, çıkarlarını kollar.

Elbette yukarıda sayılan devletin işlevleri her zaman apaçık görülmebilir, çelişkili katışık bir biçimde karşımıza çıkabilir, genel olarak söylemek gerekirse Aydemir, İnkılap ve Kadro’da devlet ile milleti organik bir tarzda birlikte değerlendirir; bu tavrıyla klasik tarihsel materyalist yöntemin sonuçlarından uzaklaşmış, devleti birinci işleviyle, sınıfsal oluşumlardan-etkilerden bağımsız bir biçimde değerlendirmişti. Denebilir ki Hegelci idealist bir anlayışa kaymıştı, filozof şöyle diyordu: “Tinsel birey olarak halk, kendi içinde üyelere ayrılarak organik bir bütün oluşturduğu ölçüde devlet olur.”²³² Hegel için bir toplum mesleklere dayalı zümrelere ayrılır ki bunlar şöyle sıralanabilir: 1) Köylüler, 2) Toprak sahipleri, 3) İşverenler (Burjuvazi), 4) Yöneticiler, 5) Proletarya. Zümreler arasında çekişmeler, çıkar çatışmaları vardır ve ancak devlet adamları veya bürokrasi ile bu çatışmaların önüne geçilebilir: “Tüm insanlar kendilerini toplumsal yaşama adayamaz (...) Burjuva sınıfı, kendi özel çıkarlarını korur; dolayısıyla kendi içlerinden (devlet yönetimi için) temsilciler çıkarmaktan memnurluk duyarlar. Fakat diğer topluluklar vardır (...) aristokrasi (...) sonra bürokrasi ya da evrensel sınıf ki devlet yönetimi tamamıyla kendilerine verilir.”²³³ Bürokrasi, zümreler arasında denge sağlamalı, toplumsal yaşamda isyancı bir duruma gelebilecek olan proletaryanın gereksinimlerini belli ölçülerde, gerekirse denizaşırı pazarlar bularak veya kolonileştirmelerle, gidermelidir. Kısaca Hegel için idealist bir biçimde ortaya konulan Tin’in yeryüzünde insanlar aracılığıyla gerçekleşmesi ve özgürlüğe doğru

²³⁰. Cem Eroğul, Devlet Nedir ?, 3. Bas., Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s. 45.

²³¹. Eroğul, Devlet..., s. 50.

²³². Hegel, Tarihte Akıl ..., s. 117.

²³³. Taylor, Hegel ..., s. 409.

atılan bir adım olarak konumlanan devlet, içindeki çatışmalardan bürokrasi aracılığıyla sıyrılabilir, organik bütünlüğünü koruyabilecektir.

Hegel'in ardından Marks, Hegelci idealist yönelimleri temizler ve tarihin üretim ilişkilerinde belirlenen bir sınıflar savaşımı olduğunu söyler. Burada devlet, en geniş anlamıyla, egemen sınıfın iktidar aracıdır: "Modern devletin yürütme organı, bütün burjuvazinin ortak işlerini idare eden bir komiteden başka bir şey değildir."²³⁴ Hegel için bürokrasiyi meydana getiren memurlar, kültür ve devlet bilincini taşır ve temsil ederler. Devlet ve hükümdar genel yararı gözetirken, sivil toplumu oluşturan, üretim ve ticareti gerçekleştiren zümre ile "genel yarar" arasındaki sorunları devlet aracılığıyla bürokrasi giderir. Marks ise, burjuvazinin meydana getirdiği "sivil toplum" ile bürokrasinin, aralarında sürtüşmeler de, kendilerine karşı iktidarı sarsabilecek bir toplumsal kalkışmada birleşeceklerini söyler. Bürokrasi bir formalizm oluşturarak devleti kudretli kılmaya gayret eder.²³⁵ Marks için sınıf farklılığı siyasal yaşamın oluşmasında belirleyici bir etki oluştururken; Hegel için mülkiyet ilişkileri siyasal alanda birbirini dengeleyici bir özellik gösterir.²³⁶

Marks, Gotha Programının Eleştirisi'nde ardından Lenin, Devlet ve Devrim adlı çalışmasında burjuva devletlerin önünde sonunda yıkılacağını söylemiş, dahası devletin ortadan kalkacağı bir gelecek tasarısı ortaya koymuşlardı. Devlet ve Devrim'de Marks'ın çizgisini sürdüren Lenin oldukça katı bir tutumla şöyle diyordu: "Burjuva devletler biçim olarak çok değişiktir ama özde aynıdırlar: Biçimleri ne olursa olsun bütün bu devletler, son tahlilde kaçınılmaz olarak burjuva diktatörlüğüdür."²³⁷ Marks ve Lenin için sınıflı toplumların yıkılması sınıfsız bir topluma evrim ancak bir proleter devrim ile olasıydı, gerçekleşecek bir devrim komünizme geçiş için önce devrimci proleter diktatörlük kuracak ardından sınıfsız-sömürsüz toplum meydana getirilecekti. İşte bu durumda Lenin için devlet sönmülenecekti.²³⁸

Aydemir, bu dönemde Batılı demokrasileri değerlendirirken, içindeki sınıfsal çatışmalara ve Lenin'in etkileriyle emperyalizme dikkat çeker; dolayısıyla Türkiye modern sınıfsal çatışmaların önüne geçmesi gereken ve emperyalizm karşıtı bir politika uygulaması uygun görülen bir devlet anlayışına dayandırılır. Öte yanda Aydemir için Türkiye Hegelci bir

²³⁴ K. Marx, F. Engels, Komünist Parti Manifestosu, Siyasi Yazılar, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 2004, s. 25.

²³⁵ Henri Lefebvre, Marx'ın Sosyolojisi, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1968.

²³⁶ Shlomo Avineri, The Social and Political Thought of Karl Marx, London, New York: Cambridge University Press, 1968, s. 25.

²³⁷ Lenin, "Devlet ve Devrim", Marks..., s. 377.

²³⁸ Marks, Gotha Programının Eleştirisi, Siyasi ..., s. 186-187 ve Lenin "Devlet ve..." Marks..., s. 391.

biçimde, Toprak Uyanırsa adlı romanında ortaya koyduğu gibi vatansever bürokratlar eliyle gerçekleşen bir Kadro önderliğinde, sınıfsal çatışmaların önüne geçebilir ve organik bir birliktelik sağlayarak toplu bir kalkınma gerçekleştirebilir. Aydemir için devrim gerçekleştirilmiş, ona yön vermek ihtiyacı söz konusu olmuştu. Gerçekleştirilen Milli Kurtuluş Hareketi, Batı-Doğu çelişkisinde ortaya çıkmış, sınıfsız-sömürsüz bir dünyanın düzenin sağlanması ise bağımsız milli devletlerin hakim olacağı yine yanı çelişkinin giderilmesine bağlanmıştı, burada bir proletarya diktatörlüğü değil; ancak tek parti-şef ve kadro düzeni hakim olabilirdi.

Öte taraftan Aydemir'in devletçi görüşlerini, daha 1933'te İnkılap ve Kadro kitabını değerlendirmesinin ardından yayımladığı Devlet ve Fert isimli kitabıyla liberal bir anlayışla Ahmet Ağaoğlu şiddetli bir biçimde eleştirmişti. Ağaoğlu için 1930'larda İtalya ve Almanya'da diktatörlükler sınırları aşarak Kadro dergisi aracılığıyla Türkiye'ye kadar gelmiş Kadrocular aracılığıyla temsilcilerini bulmuştur. Ağaoğlu Kadroculara eleştirilerini şu başlıklarda toplar: Birinci olarak Kadrocular tartışma üslubundan uzak, peygamberce bir üslup benimsemişler, olayları açıklamaktan uzak kalmışlardır. İkinci olarak Kadro ve diğerleri, yani yöneticiler ve yönetilenler biçiminde bir ayrım Ağaoğlu için yanlıştır. Kadrocular “diğerleri” söylemiyle insanları dışlayıcı bir tavır almışlardır.²³⁹ Şevket Süreyya, Türk inkılabını, anayasaları, kanunları, devlet teşkilatını araştırmamış; kendi fikirlerini inkılaba yüklemiştir. Ağaoğlu için Kadrocuların sınıfların gelişmediği bir ülkede devletçi politikalar uygulanmalıdır biçimindeki görüşleri tutarsızdır. Bir taraftan ferdiyeti inkar etmiyor; ancak ferdin, devletin planlı ve iradeli yönetimine alınmasını istiyorlar.²⁴⁰

Ağaoğlu için Kadrocular demokrasiyi yanlış örnekler vererek karalıyor, “fert hürriyeti” yerine laf oyunları ile devleti öne çıkarıyor, millet fertlerine ödevler vermek istiyorlar. Halbuki Ağaoğlu için “milli vahdet” ancak ferdi hürriyet ile meydana gelebilir. Kadrocular dünyayı keskin biçimde ikiye ayırdıkları gibi – sömürenler ve sömürgeler - Batılıların nasıl geliştikleri üzerinde durmuyor. Ağaoğlu için Batılıların gelişimi ferdi hürriyet ile tedricen gerçekleşmiştir. Tarihsel gelişime bakıldığında, bir yandan ferdi hürriyet artarken onu devlet sorumluluğu izlemiştir. Toplumsal düzenin sağlanması fert ile devlet dengesinin sağlanmasıyla mümkündür. Fertler uygun ortam bulduklarında çeşitli hünelerleriyle toplumlarını geliştirirler; sözgelimi Mustafa Kemal: “(...) zuhur ederken Türk muhitinde

²³⁹ . Ahmet Ağaoğlu, Devlet ve Fert, İstanbul: Sanayiinefise Matbaası, 1933, s.1-11.

²⁴⁰ . A.g.e.,s.20.

kurtuluş cereyanı vardı, fakat cereyana bildiğimiz istikamet ve mahiyeti veren Mustafa Kemal'dir.”²⁴¹

Ağaoğlu için Kadrocular sürekli millet deseler de devletçilik görüşleri millet yerine geçer ve onu silikleştirir. Yazara göre fertlere demokrasi düzeni içinde imkanlar sunulmalı, toplumlar geliştikçe devlet; adalet, sağlık, eğitim, bayındırlık gibi konularda tezatları çözümleyici görevler üstlenmelidir; fakat burada asıl olan ferdi girişimcilik ve demokrasidir. Kadrocuların öne sürdükleri devletçilik Türkiye gibi donanımlı insan gücü zayıf olan ülkelerde geçersizdir; insan gelişimi ancak demokrasi ile meydana gelebilir.²⁴²

²⁴¹. A.g.e., s.35.

²⁴². A.g.e., s.38.

3. 3. 1961 Demokrasisi: 1960’lardan 1970’lere Türkiye

Aydemir’in çalışmalarını yayımladığı 1960’lar ve 1970’ler, 1971 “Ara Rejimi” bir tarafa, Hikmet Özdemir’in söylediği gibi “1961 Demokrasisi” olarak adlandırılabilir. Dönemin kapısını açan 27 Mayıs askeri darbesi siyasal iktidarın bir sınıftan diğerine geçmesi anlamında bir “devrim” değildi; ancak bu darbe ardından meydana gelen 1961 Anayasası ile toplumun demokratikleşmesine etkide bulunduğu 1971 ve 1980 müdahalelerinden ayrılmalıdır.²⁴³ 1961 Anayasası ile liberal siyasete geçiş yapılmış ilk kez yönetici sınıfların çıkarlarıyla çatışan bir partiye Türkiye İşçi Partisi’ne izin verilmişti.²⁴⁴

Darbeyi yapan genç subaylar açıkladıkları bildirilerinde memleketin içinde bulunduğu buhrandan sıyrılmayı sağlamak için bir müdahaleyi gerekli gördüklerini bildirmiş ve Birleşmiş Milletlere, NATO’ya bağlı olduklarını özenle belirtmişlerdi. Aslında darbeyi gerçekleştiren ve Milli Birlik Komitesi’ni (MBK) meydana getiren grup kendi içinde türdeş değildi. Bir yanda ülkeyi askeri rejim ile yönetmek isteyen “aşırılar”, diğer yanda ise CHP lideri İnönü’nün etkisinde olan, darbenin ardından yapılacak hukuksal ve siyasal düzenlemelerle iktidarın meclise terk edilmesini isteyen “ılımlılar” vardı. MBK içindeki çatışma ılımlıların önderliğe getirdiği Orgeneral Cemal Gürsel’den aldıkları güç ile aşırıları (14 subay) tasfiye etmeleriyle sonuçlandı. 27 Mayıs 1960-25 Ekim 1961 aralığında yaşanan MBK iktidarında çoğunluğu sivillerden oluşan bir bakanlar kurulu meydana getirilmiş; anayasa profesörlerinden oluşan bir bilim kurulu yeni bir anayasa hazırlamıştı. 6 Ocak 1961-25 Ekim 1961 aralığında Kurucu Meclis açılarak burada MBK ve Temsilciler Meclisi birlikte çalıştı.

25 Ekim 1961’de yapılan genel seçimlere kadar MBK, DP’lilerin yargılanması, ordu ve üniversite tasfiyeleri gibi eylemler gerçekleştirdi. DP’lilerin yargılanması neticesinde MBK’nin onayıyla Menderes, Zorlu ve Polatkan idam edilmiş, “tembel, yeteneksiz, reform düşmanı” oldukları iddiasıyla üniversiteden çıkarılan öğretim üyeleri (147’ler Olayı) ise aşağı yukarı bir yıl sonra yeniden işlerine dönmüştü.

1961 Demokrasisi döneminde Ordu, OYAK ile iktisadi alanda, MGK ile de siyasal alanda önemli bir mevki edinmişti. Artık alt rütbeli subaylarla alay edilmiyor, onlar en iyi semtlerde oturmaya başlıyordu. Emekli subaylar bürokrasinin üst kademelerinde, özel veya

²⁴³. Hikmet Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye, Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları, 2002, s. 239-40.

²⁴⁴. Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Türkçesi: Ahmet Fethi, 2.Bas., İstanbul: Hil Yay., 1996, s.187.

devlet sektöründe çalışıyor, generaller büyükelçilikler alıyordu. Öte taraftan zamanla güçlendirilen hiyerarşik düzenle de bir daha subaylar darbesi yaşanmasının önüne geçilmişti. Sonraki darbelerin önderleri generaller olacaktı. 27 Mayıs darbesi bir takım olumlu kazançlarıyla beraber çok partili siyasal yaşamı kesintiye uğratan darbeci geleneğin de önünü açmıştı.

Yeni anayasa 1950-60 döneminde yaşananlara bir tepki olarak meydana gelmişti. Demokratikleşmenin önünü açan 1961 Anayasası egemenlik kavrayışına yepyeni bir yaklaşım getirdi. 1924 Anayasası egemenlik tanımını şöyle belirlemişti: “Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olup, millet namına hakkı hakimiyeti istimal eder.” Buna karşılık 61 Anayasası’nın en önemli özelliği egemenlik kavrayışını şöyle ifade etmesiydi: “millet egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır.” Dolayısıyla TBMM, tek organ olmak durumundan çıkarılmış, diğer organlardan biri olarak tanımlanmıştı.²⁴⁵ 1961 Anayasası öncelikle anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesini ve bunları sağlayacak organları meydana getirmişti, yani TBMM’nin çıkardığı yasalar Anayasa Mahkemesi’ne götürülebilirdi. Bu özelliğiyle 1961 Anayasası bir ilk konumundaydı: “(...) Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Artık üstünlük şu ya da bu organda değil doğrudan doğruya anayasanın kendisindedir. Bu, 1961 Anayasasının en önemli özelliğidir.”²⁴⁶

Yeni anayasa ile yürütme ve yasama yumuşak bir biçimde birbirinden ayrılmış; yargı ise Yüksek Hakimler Kurulu’nun meydana getirilmesi ve idarenin uygulamalarının Danıştay’ın denetimine tabi kılınmasıyla siyasal yaşamı denetleme imkanı kazanmıştı. 1961 Anayasası’na göre “hak ve özgürlükler” devletin temel nitelik ve görevlerindendi, devletin özgürleştirici bir vasfı vardı: “demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak” (başlangıç paragraf 5). Özgürlüklerin sınırlanması anayasanın özgürlükçü ruhuna uygun olmalı ve kanun yoluyla, idari bir işlemle değil, yapılmalıdır. Özgürlüklerin korunması 1) Anayasa Mahkemesi ve Danıştay’ın denetimleri altına alınmış, 2) Anayasa ile getirilen teminatlarla toplumun örgütlü güçler oluşturması ve kendini korumasının hukuksal olanaklarının meydana getirilmesi sağlanmıştı. 4.5 ayda hazırlanan anayasa % 60 oranındaki evet oyuyla kabul edildi ve yürürlüğe girdi.

1961 Genel Seçimleri neticesinde CHP yüzde 36, DP’nin mirasçılarından AP yüzde 34, YTP yüzde 14, CKMP yüzde 13 oy almış, DP’nin mirasçılarına verilen oylar “Menderes’in zaferi” olarak değerlendirilmişti. 1961 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimini

²⁴⁵ Özdemir, “Siyasal Tarih...”, s. 239-40.

²⁴⁶ Bülent Tanör, İki Anayasa 1961-1981, İstanbul: Beta Yayınları, 1994, s. 21.

MBK'nin adayı Cemal Gürsel ittifak ile kazandı. 1961-1965 yılları ise İnönü'nün başını çektiği “geçiş dönemi” koalisyonlarıyla tamamlanır. Bu dönemde AP sert çıkışlar yapmaksızın askeri darbe ardından gerçekleşen “geçiş dönemi”nin İnönü başkanlığında yaşanmasını kabullenmişti.

10 Ekim 1965 Genel Seçimlerinde AP, Süleyman Demirel liderliğinde oyların yüzde 53'ünü alarak tek başına iktidara geliyor; CHP yüzde 28 oy alırken seçim sisteminin getirdiği avantajlarla TİP yüzde 3 oy alsa da Meclis'te 15 vekille temsil olanağı buluyordu. Özdemir'e göre CHP'nin oy kaybının nedeni olarak “ortanın soluna” kayması ve henüz politikasını anlatacak ya da yerleştirecek zaman bulamayışı görülebilir. Buna 1961-65 döneminde iktidarda bulunan CHP'nin yıpranmış olması da eklenmeli.

1965-71 döneminde tek parti olarak koalisyonlar dönemine son vererek iktidarı kazanan Adalet Partisi, 1961'de emekli general Ragıp Gümüşpala'nın önderliğinde kurulmuştu. Ordu şerefli bir mensubunun parti kurucusu olmasından memnundu.²⁴⁷ Ancak partide Demokrat Parti geleneğine bağlı kimseler vardı ve Gümüşpala 1964'te öldüğünde Süleyman Demirel onların desteğini sağlayarak beklenmedik bir biçimde parti genel başkanı seçildi. Demirel, İslamköy'de dünyaya gelmiş, mühendislik eğitimiyle statüsünü değiştirmiş, devlet ve özel sektörde çalışarak geniş bir çevre edinmiş, Menderes ile yakın ilişkiler kurmuştu. Siyasal yaşamında askerlerle iyi bir biçimde geçinecek, “halkın arasından” gelen biri olarak AP'yi iktidara taşıyacaktı: “‘Sıradan Türk'ün, özellikle kırsal alandan gelip, yeni biten kentlerden birine yerleşen hırslı göçmenlerin, kendi kendini yetiştiren adam açısından kendilerini özdeşleştirebildikleri bir liderdi. Seçimlerde bunun büyük bir değeri olduğu ortaya çıktı...’”²⁴⁸

Demirel siyasal yaşama girer girmez kendisini “komünizmin düşmanı” ilan etmiş, özellikle TİP'e karşı saldırgan politikalar uygulamıştı. 1960'ların ortalarında ve iktidar yıllarında yükselen sola karşı iki yüzlü bir politika izlemişti. “(...) AP hükümetleri öğrenci ve işçilerin gösterilerine hoşgörü ile bakıyormuş gibi gözüküyorlarsa da, gelişmelerini görmezlikten gelerek el altından destekledikleri sağcı milisleri güvenlik kuvvetlerinin yardımcısı (!) durumuna yükseltenleri kollamışlar ve onları öğrenci ve işçi topluluklarının üstüne salmışlardır.”²⁴⁹

²⁴⁷ . Ahmad, Demokrasi..., s. 228.

²⁴⁸ . A.g.e., s. 230.

²⁴⁹ . Özdemir, “Siyasal Tarih...”, s. 253.

1960'ların ortalarından itibaren CHP'de başlayan “sola açılım” Bülent Ecevit'in genel başkan oluşuyla daha da ivme kazandı. “Ortanın solu” sloganını 1965 seçimlerinden kısa bir süre önce İnönü ortaya atmış, Anayasa'nın da ortanın solunda yer aldığını söylemişti. Aslında bu söylem CHP'nin yeniden toparlanma çabasını gösteriyordu. Kurucu Meclis'te CHP hakim olmuş 27 Mayıs hareketine yön vermişti; ancak ihtilalden kısa bir zaman sonra koalisyon hükümetleri biçiminde iktidar olması, vaatlerini tamamıyla yerine getirememesi, CHP'yi yıpratmış 1965 seçimlerinde ciddi bir yenilgi almıştı. Yenilginin hemen öncesinde İnönü, aydınların ve gençlerin TİP'e kaymasını önlemek, yükselen sol dalgaya öncülük yapabilmek ve “komünizm tehlikesi”ne bir set oluşturabilmek için “ortanın solu” anlayışına sarılmış; fakat seçimde bir yankı uyandıramamıştı.

1972'de İnönü, aslında değişimin yoğunlaştığı bir süreçte, CHP'nin ortanın solunda yer alan bir parti olduğunu yineliyordu: “CHP bünyesi itibariyle devletçi bir partidir. Bu sıfatla elbette ortanın solu bir anlayıştadır. 1923'teki harap ülkede devletçilik nasıl tek, eşi ve yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresi idiye, bugün de ekonomik hayatımızın temel bir unsurudur.”²⁵⁰ İnönü'nün sözleri AP tarafından suistimal edilmiş ve “ortanın solu Moskova yolu” biçiminde sloganlaştırılmıştı.

Ecevit 1966'da genel sekreteri olmuş, İnönü'nün belirlediği “ortanın solu” söylemini sahiplenmişti; fakat İnönü yeni politikayı komünizme karşı aşılmaz bir duvar olarak sunarken Ecevit liderinin görüşünü paylaşıyor; ancak toplumsal barış için radikal reformlardan, mevcut düzenin dönüştürülmesinden söz ediyordu.²⁵¹ 1971 müdahalesinde İnönü'nün Erim hükümetini desteklemesi üzerine İnönü-Ecevit birlikteliği bozulmuş, Ecevit genel sekreterlikten istifa ederek liderlik çalışmalarına başlamıştı. 1972'de genel başkanlığı kazanmış ve ortanın solu söylemini yaygınlaştırmıştı. Bu dönemde Ecevit neokemalist bir sol doktrin ortaya koymuş, Altı Ok ilkelerini benimsemiş; ancak daha çok iktisadi sorunlar üzerinde durmuş, köylü ve işçilerin yanında yer almak istemişti. “Güneydoğu Sorunu”nu, feodalizmin devamı biçiminde değerlendirmiş, Türk milletinin egemenliğinde kültürel bütünleşmeyi savunmuştu. Bu dönemde yazdığı kitaplarda görüşlerini anlatır: Ortanın Solu (1966), Bu Düzen Değişmelidir (1968), Atatürk Ve Devrimcilik (1970).

Ecevit, “insanın eğilim ve yeteneğine göre”, diye başlar Ortanın Solu kitabına, “erişebileceği düzeye imkan tanımayan bir devlet ve toplum düzeni insanlığa ve adalete

²⁵⁰ . Aktaran: A.g.e., s. 254.

²⁵¹ . Ahmad, Demokrasi...,s. 255.

aykırıdır”; dolayısıyla adil bir düzen isteyen insan ortanın solu bir anlayıştır.²⁵² CHP, 1965 seçimlerine ortanın solu sloganıyla katılmıştı. “1960 Devrimi” ile, siyasal partiler meydana gelen özgürlük ortamında konumlarını daha açık bir biçimde belirlemelidir,. şimdi bu soruna eğildiğimizde partiler yelpazesinde: 1. Aşırı Sağ; gericiler ve sermaye sömürsünü savunanlar, 2. Ortanın Sağ; tutucular, toplumsal adaleti sağlamak için gösterilen gayretleri bir yük olarak görenler, 3. Orta veya Merkez; buradakiler halk baskısı ile bir takım düzeltimler yapsalar da devrimci değildirler; ancak sosyal adalete az çok değer verirler, 4. Ortanın Solu; insansal gelişimi hedefleyen bir toplum düzeni isterler, “halkçıdır” ve sınıflar arasında büyük farklılıklar olsun istemezler. Toplumsal adaleti savunurlar, “dar gelirli halk” için “devrimcidirler”, halkçı bir tavır ile “devletçi”, “demokrat” ve halk yararına bir sosyal demokrasi taraftarıdır.²⁵³ 5. Aşırı Sol; özel mülkiyeti reddeder, insanların gelecekteki iyiliğini ister; fakat yaşayan kuşağı gelecekteki iyilik için “köle durumuna” düşürür.

Kısaca Ecevit için aşırı sağ ve sol yıkımlara karşı: “Ortanın solu (...) en sağlam duvar, en etkili settir.”²⁵⁴ Türkiye; Rusya’dan, Arap ülkelerinden, Batı ve Çin’den gelen sol basınçlar altındadır, toplumsal sorunlarımız yoğunlaştıkça ülke aşırı sağdan aşırı sola kaymalar gösterebilir; dolayısıyla bu “tehlikeleri” önlemek için Ortanın Solu gereklidir; Ortanın Solu düşünce özgürlüğüne yer veren Batılı bir sol anlayıştır. Demokrasi için “kamu yararı” ile sınırlı mülkiyet ve miras hakkı sağlanmalıdır, CHP tek parti rejimi sırasında, anlaşılır nedenlerden, halka baskı yapmış, tepeden bakmıştır, şimdiyse, devlet yetki ve sorumluluğunu halka dağıtabilmelidir.

CHP, Türk halkına uygun bir anlayışı, Anayasanın gerekli kıldığı bir sosyal demokrasi anlayışını savunur, dolayısıyla parti, halkçı bir tutumla sosyal ve ekonomik reform ve devrimleri gerçekleştirmelidir: “(...) böyle devrim ve reformlara karşı, yerli sömürücülerin yurt içinde kuracakları cephe, yurt dışından da desteklenir.”²⁵⁵ CHP tek partili dönemin bir zayıflığı olarak “merkezden çevreye” doğru bir hareketti, şimdi ise “çevreden merkeze” doğru da işleyen bir hareket olmalıydı.

Ecevit’in yukarıda söylediği kuramsal ilkeleri siyasal yaşamda ne oranda gerçekleştirdiği ayrıca irdelenmelidir; Hamit Bozarslan, Ecevit’i muhalefette radikal söylemlerde bulunmuş; ancak iktidarda uzlaşmacı bir tutum izlemiştir biçiminde

²⁵² Bülent Ecevit, Ortanın Solu, 6. Bas., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974.

²⁵³ A.g.e., s. 27, 28.

²⁵⁴ A. g.e., s. 29.

²⁵⁵ A.g.e., s. 81.

değerlendirirken,²⁵⁶ Taner Timur Ecevit liderliğinde 1973 seçimleri için hazırlanan “Ak Günlere” adlı programa dikkat çeker. Programa göre ekonominin en önemli sektörü, köylü kooperatiflerinin, işçi ortaklıklarının katılacağı Halk Sektörü oluşturacaktı. Halk sektörünün iki amacı vardı; birincisi ekonomik gücün halk elinde toplanarak demokrasinin güçlendirilmesi, ikincisiyse sınıfsal uzlaşmanın sağlanması. Timur bu anlayışta bir programın işçileri ve köylüleri ancak birer küçük mülk sahibi yapmayı; küçük ve orta burjuvaziyi güçlendirmeyi, hatta büyük burjuvazi haline getirmeyi amaçladığını saptamış, sınıf uzlaşmasının ancak egemen sınıfların çıkarına olacağını belirtmiştir: “Ecevitçi görüş ezilen kitlelere bir mücadele bilinci değil, son kertede bir ‘teslimiyet ruhu’na dönüşecek bir ‘kaynaşma ruhu’ telkin etmekteydi.”²⁵⁷ Kısaca söylersek Ecevit özellikle 1960’larda yükselen, “aşırı sol” dalgaya karşı CHP’yi; milliyetçi, köylü ve işçilere işaret eden “sınıfsal uzlaşma” temelinde “halkçı” bir politika çizgisinde tutmak istiyor, mülkiyet hakkını “kamu yararı” sınırında benimseyen partinin Türkiye’yi “aşırı sol” ve “aşırı sağ” politikalardan uzak tutacağını söylüyordu.

1965 Seçimlerinde Meclis’te yerini alan Türkiye İşçi Partisi, 10 Şubat 1964’te İzmir’de toplanan I. Büyük Kongresinde kabul ettiği programın başına Atatürk’ün şu sözlerini koymuştu: “(...) milletçe bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrini izleyen insanlarız.”

TİP, 13 Şubat 1961’de 12 sendikacı tarafından kuruldu. Partinin kuruluşu, Türkiye’de ezilen işçi sınıfının haklarını korumak biçiminde açıklandı. Öte taraftan TİP, 1962’de Mehmet Ali Aybar’ın genel başkanlığı öncesinde sosyalist bir programdan ziyade sosyal demokrat bir program benimsemişti. TİP kurucusu sendikacılar Türk-İş’in partiyi destekleyeceklerini düşünmüşler; fakat Türk-İş partiyi desteklemeyince parti kuruluş döneminde herhangi bir etkinlik gösterememişti. Kurucular, bir yandan partiyi etkin bir hale getirmesi için, öte taraftan sorumluluktan sıyrılmak amacıyla aydınlar içinden bir genel başkan arayışına girmiş, nihayet 1 Şubat 1962’de Mehmet Ali Aybar genel başkan seçilmişti.²⁵⁸

Kurucular Aybar’ın genel başkan olduğunu ve onun yazdığı sosyalist bir parti bildirisini 8 Şubat 1962’de kamuoyuna duyurur. Aybar’ın yazdığı yeni tüzük 19 Nisan 1962’de 58 madde ve 4 geçici madde halinde kabul edilir. 2. ve 3. maddelerde TİP sosyalist

²⁵⁶ Hamit Bozarslan, “Bülent Ecevit”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 2: Kemalizm, Editör: Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 460

²⁵⁷ Taner Timur, “ CHP’deki Evrim ve 12 Mart ‘Ara Rejimi’ ”, Türkiye Nasıl Küreselleşti?, Ankara: İmge Yay., 2004, s. 200.

²⁵⁸ Sadun Aren, Tip Olayı 1961-71, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

bir program benimsediğini açıkça ortaya koyar, 2. maddeyle parti siyasal yaşamda işçi sınıfını öncü güç olarak tanımlar ve iktidar mücadelesini yasal yollarla gerçekleştireceğini açıklar. 3. maddede iktidara seçim yoluyla gelen TİP, denir, burada üretim ilişkilerini değiştirecek, özel sermaye karşısında kamulaştırmalara gidecek, devletçi politikalar uygulayacaktır. 53. madde ile tüm parti organlarında görevli olanların yüzde ellinin altına düşmemek kaydıyla, işçiler arasından seçilmesi karar altına alınır.

1963'te başlayan parti programı çalışmaları 1964'te sonuçlanır ve TİP Programı “bilimsel bir çalışma” görülerek yayımlanır. Programa göre Türkiye'deki egemen sınıflar, sanayiciler, toprak sahipleri, mali sermaye vs., emperyalizm ile ilişkilidir; dolayısıyla emperyalizm yabancı ve yerli her türlü sermayeyi ifade eder. TİP için Türkiye'nin emperyalizme bağımlı yerli egemenler tarafından kalkındırılması mümkün değildir. Türkiye'nin kalkındırılması görevi, toplumun değişmesi ve ilerlemesini isteyen işçilerin öncülüğünde, orta sınıflarda ve Atatürk gençliğindedir. Programda işçiler ile birlikte, yoksul köylülerin durumuna büyük yer verilir. Toprak reformu benimsenmiş, reform ile (1) toprakların verimli işlenmesi, (2) ağaların egemenliğinin kırılması hedeflenmiştir.

Mülkiyet sorunlarının işlendiği paragraflardaysa, emekçilerin katılacağı planlı bir devletçilik vurgulanır: “ (...) özel sektör bu planlı devletçiliğin önemi gittikçe azalan bir yardımcısı durumuna getirilecektir.”²⁵⁹

Türkiye'nin özgün sorunlarına dair TİP şu yaklaşımları getiriyordu: 1) Avrupa Ekonomik Topluluğu: TİP, AET'ye “ortak pazara hayır” sloganıyla karşı çıkar, “pazar” mali tekellerin nüfûz ve hakimiyet alanı olarak değerlendirilmiş, Türkiye'nin öz güçleriyle bağımsız bir biçimde kalkınması hedeflenmiştir. 2) Emperyalizm, Amerika ve NATO: TİP emperyalizmi dış ve iç egemen sınıfların ortak hakimiyetleri olarak değerlendirir ve karşı çıkar. Amerika'ya karşı tavrını ise “pasif direniş” eylemleriyle gerçekleştirmek ister. 3) Kıbrıs sorunda adanın bağımsız federatif yapıli bir devlet olması politikasını benimser. 4) Doğu veya Kürt Sorunu: Burada oldukça temkinli bir dil kullanılmasına karşılık “geri kalmışlık”, “ayrımcılık” sorunlarına değinilmiş, 1970'teki program değişikliğiyle sorun “Kürt Sorunu” olarak belirlenmiş daha sert bir üslup kullanılmıştı.²⁶⁰ Sadun Aren'e göre parti çizgisi “özde Marksist, eylemde demokratik” idi.²⁶¹

²⁵⁹. Aktaran: A.g.e., s. 63.

²⁶⁰. 1970'deki “Kürt Sorunu” ile ilgili maddeler TİP'in kapatılma gerekçesini oluşturur.

²⁶¹. Aren, TİP..., s. 72.

1965'ten 1971'e Meclislerde temsil olanağı kazanan TİP içinde, 1960'ların ortalarında kuramsal tartışmalar yaşanmış, Aybar “güleryüzlü sosyalizm” kavramını tartışmaya açarak ve “hürriyetçi sosyalizm” veya “Türkiye Sosyalizmi” dediği bir anlayışı savunmaya başlamıştı. Aralık 1966'da Dönüşüm dergisi ile bir görüşmesinde diğer kapitalist ülkeler bir yana Türkiye'nin özgün koşullarından kaynaklı “Türkiye Sosyalizm”inden söz etti. Aybar için Türkiye şu özgün yanlarıyla diğer ülkelerden farklıydı: 1) Türkiyeli bilinçlenen çalışan sınıflar uluslararası monopollerle ülkedeki işbirlikçileri olan büyük toprak sahipleri ve kompradorların sömürüsü ile karşı karşıya kalıyor, 2) İkinci Kurtuluş Savaşı Amerikan emperyalizmine karşı açılıyor, 3) kitleler arasında ülkenin sorunlarına sınıfsal bir yaklaşım getiriliyor, 4) 1946'danberi varolan çok partili düzen sayesinde CHP hükümetleri biçimindeki “Osmanlı tipi” devletle bitişik siyaset 1950'denberi yıkılıyor, 5) 27 Mayıs 1960 devrimiyle kabul edilen yeni anayasa ile sosyalizmin kuruluşu mümkün oluyor, 6) 1961'de çalışanların meydana getirdiği, onların çıkarlarını kollayan, bir sosyalist örgütün TİP'in kuruluşu gerçekleşiyordu.²⁶²

Aybar, “Türkiye Sosyalizmi” kavramının üç unsurunu şöyle saptamıştı: Demokratik, halkçı ve bağımsız. Sosyalizm tek bir sınıfın değil, halkın ve tüm çalışan sınıfların demokratik hareketiyle kurulacak, iktidarı seçimlerle, çok partili rejim içerisinde, meclis kanalıyla kazanacak, dolayısıyla yukarıdan aşağı değil; aşağıdan yukarıya bir hareket olacaktı. Bu ifadeler “Türkiye Sosyalizmi”nin demokratik ve halkçı yanlarını oluştururken, sosyalist iktidarın dış ilişkilerinde sadece Amerika'ya değil tüm ülkelere karşı bağımsız tavrı, onun bağımsızlık ilkesini meydana getirecekti. Aybar sosyalizmin Marksist-Leninist yorumunu reddederken, üretim ilişkilerinden kaynak alan ana hatlarına sadık kalmıştı. Daha sonra söyleyeceği gibi Leninist bir modelle kurulan Sovyetler “sosyalizmin nasıl kurulamayacağını sergiliyor”du.²⁶³

Aybar “Türkiye Sosyalizmi” söylemini işlerken Aren veya Boran'dan öncelikle bir tepkiyle karşılaşmamış; dahası “halkçı” ve “demokratik” karakterleri konusunda destek almıştı: “Aren'in sosyalizm ve sosyalizmin kuruluşu görüşü özsel olarak Aybar'dan farklı değildi. Onlar arasındaki çatışma ideolojik farklılıklardan çok başkanın demokratik olmayan ve otoriteryen tavırlarıyla açıklanabilir.”²⁶⁴ Bununla birlikte zamanla karşı karşıya gelen Aybar, Aren-Boran grupları arasında şu farklardan söz edilebilir: Aybar, üretim ilişkilerinden kaynaklanan birtekliği olsa da sosyalizmin çeşitli “model”lerinden söz ederken, Aren ve

²⁶². Igor P. Liposky, *The Socialist Movement in Turkey: 1960-1980*, Leiden, New York, Köln: E. J. Brill, 1992, s. 63.

²⁶³. Mehmet Ali Aybar, *Neden Sosyalizm?*, 4. bas., y.y.: BDS Yay., t.y.

²⁶⁴. Lipovsky, *The Socialist...*, s. 66.

Boran sosyalizmin birtak “model” olduğuna inanıyor, bunun çeşitleri olduğunu söylüyordu. Her iki taraf da sosyalizmin demokratik olması gerektiğini söylerken, Aybar, Sovyetlere atıfla “demokratik olmayan” sosyalizmi ısrarla vurgulamış, Aren ve Boran ise Sovyetleri “totolitaryen sapma” olarak nitelemişti. Aslında temel mesele Aybar’a karşı, Aren-Boran grubunun Sovyetlerin uluslararası işçi ve komünist hareketler üzerindeki egemenliğini reddetmemesi, Türkiye’nin özgün koşullarından kaynaklı, bağımsız bir sosyalist kuruluş ilkesini vurgulamamasıydı: “ Bu anlamda Aren-Boran grubu her ne kadar Aybar grubunun sosyalizm anlayışını paylaşıp ve sosyalizmin kuruluşu için Sovyet anlayışından birçok temel farkla ayrılrsa da Türk sosyalist hareketi içinde Sovyet çizgisine daha yakındı.”²⁶⁵

Aybar’ın yaklaşımlarını, özellikle “Türkiye sosyalizmi” söylemini, genel geçer kabul görmüş Sovyetler tipi bir sosyalizmden sapma olarak gören Sadun Aren ve Behice Boran grubu partide Aybar’a karşı iktidar mücadelesi başlatmış ve sonunda, Ekim 1970’te düzenlenen 4. Büyük Kongre’yi Aren-Boran grubunun kazanmasıyla Behice Boran genel başkan seçilmişti.

Sadun Aren yakında - 2006 yılı içinde – yayımlanan anılarında parti içinde düşünsel bir mücadeleden ziyade iktidar mücadelesi olduğuna işaret ederek Aybar’ın “Türkiye Sosyalizmi” yaklaşımını iktidar mücadelesinin ideolojik ayrımı olarak niteledi. Aren için 1970’lerde eski Türkiye Komünist Partililer ülke içinde muhalefete başlamış, önderleri olarak ise Mihri Belli yükselmişti. Zamanla bu akım teorik bir biçim de almaya başlamış ve TİP içinde etkinlik kurmak istemişti, işte bu durumda: “Aybar başkalarıyla kendi arasına bir fark koyabilmek için teoride bazı değişiklikler yapabileceğini düşünmeye başladı. Bu da kendini en çok ‘Türkiye Sosyalizmi’ deyiminde gösterdi (...) ‘Türkiye Sosyalizmi’ dediğiniz zaman ‘dünya sosyalizminden farklıyım’ demek istiyorsunuz. Ama nasıl farklı olacaksınız? ‘Türkiye Sosyalizmi’ ne türlü bir değişiklik yapacak? O yok. Söylemek de mümkün değil.”²⁶⁶ Aybar’ın ardından Mihri Belli’nin yeni bir ideolojik örgü içine girerek önceliği Milli Demokratik Devrim söylemine vermesi parti içindeki birlikteliği bozmuştu. Aren için yapılanlar-tartışmalar “muhalefet etme”nin dışında bir zenginlik değildi. Aybar’ın partiden tasfiyesi ise nihayet ‘Türkiye Sosyalizmi’ söylemini kullanarak Marksist teoriden uzaklaşmasından kaynaklanmıştı. Aren’e göre Aybar’ın farklı arayışlar içine girmesi, bir yanda partideki muhalafetle arasına ideolojik bir duvar örme çabasının diğer yandansa sosyalizmden uzaklaşmasının bir göstergesiydi. TİP’in belirledikleri dışında Aybar yapılacakları

²⁶⁵ Age., s. 66.

²⁶⁶ Sadun Aren, Puslu Camın Arkasından, Ankara: İmge Yay., 2006, s. 137.

“gülyüzle yapacağız” diyordu: “Bütün dünyanın kabul ettiği farkı vazih olmayan şeyler söylüyordu. Türkiye’ye özgü sosyalizmin hiçbir anlamı yoktu.”²⁶⁷ Aren için Sovyetler Birliği çökene kadar tüm dünyada Sovyet stratejisi egemendi, dolayısıyla bunun dışında bir anlayış söz konusu olamazdı.²⁶⁸

TİP içindeki çatışmalar her nasıl kabul edilirse edilsin partiyi zayıflatmış, 12 Mart “Ara Rejimi” dönemindeyse parti Anayasa Mahkemesi kararıyla 1971’de programda yer verdiği “Kürt Sorunu” ile ilgili maddeler nedeniyle, “Siyasi partiler Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak veya geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler” kurallarına aykırı davrandığından temelli kapatılmış²⁶⁹, idarecileri 6 ile 15 yıl arasında mahkumiyetle cezalandırılmıştı. TİP seçim öncesinde ABD üslerinin kaldırılması gerektiğini, banka ve sigortaların devletleştirilmesini, toprak reformunu, halktan yana bir planlı devletçilik anlayışını, düşünce özgürlüğünün ifadesi gösteri ve örgütlenme hakkını savunmuş, Meclis’te bulunduğu süre içerisinde de AP’nin tüm saldırılarına karşın görüşlerinde direnmişti.

Dönemin diğer bir önemli siyasal örgütlenmesi MHP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nde vücut bulmuş, bu parti 1969’daki değişim ile MHP ismini almış ve Türk sağ köktenciliğinin eylem gücü durumuna yükselmişti. Alpaslan Türkeş’in genel başkanlığını yaptığı MHP, Türkeş’in 1965’te yazdığı “Dokuz Işık” programını benimsemişti: Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlakçılık, İlimcilik, Toplumculuk, Köylücülük, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, Gelişmecilik ve Halkçılık, Endüstricilik ve Teknikçilik. MHP milliyetçilik ile din ögesini de birleştirmişti.

1960’ların sonunda Anadolu’nun bir kısım küçük ve orta büyüklükteki işyeri sahiplerinin dinsel duyarlılıklarını temsil eden kesimler farklı bir siyasi partide birleşme gereği duymuş ve bu bağlamda, Prof. Necmettin Erbakan başkanlığında, Milli Nizam Partisi kurulmuştu. 1971 askeri müdahalesinin ardından TİP ile birlikte kapatılan MNP, ağır sanayinin geliştirilmesini savunuyor ve Avrupa Ortak Pazarı’na karşı çıkıyordu.

1960’larda siyasal yaşamın önemli güçlerini oluşturan diğer unsurlar ise işçi sınıfı ve öğrenci hareketiydi. 1967’de kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, özellikle 15-16 Haziran 1970’teki eylemleriyle işçi sınıfının gücünü hissettirir. Öğrenci hareketlerine

²⁶⁷. Age., s. 146-47.

²⁶⁸. Age., s. 319.

²⁶⁹. Necla Fertan, “Hukuk Açısından Türkiye İşçi Partisi Davası” Behice Boran, Necla Fertan, İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası, İstanbul: Bilim Yay., 1975, s. 10.

baktığımızda ise TİP'e bağlı Fikir Kulüpleri Federasyonu ile 1969'da kurulan DEV-GENÇ öğrenci eylemlerini taşıyan örgütlenmeler olarak karşımıza çıkar. 1970'e gelindiğinde öğrenci hareketleri genellikle silahlı mücadeleyi savunan örgütlenmelerin denetimine geçecektir.

Türkiye siyasetinde “12 Mart Ara Rejimi”, 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanı beş generalin, muhtıra darbesi ile başlayıp Nisan 1973'te darbecilerin Cumhurbaşkanı adayı Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığı seçiminde saf dışı bırakılmasıyla sona erer. Darbeden en az etkilenen Demirel ve partisi olurken, CHP dışında örgütlenme mücadelesi veren sosyalistler darbenin en çok zarar verdiği ve devlet eliyle siyasal yaşamdan uzaklaştırılan kesim olmuştur. Darbe sonrasında bürokrat ve teknokrat ağırlıklı Nihat Erim başkanlığında bir hükümet kurulmuş, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu önderleri Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan idam edilmiş, “istikrar” için TİP ve MNP kapatılmış, toplu sözleşme ve grev hakkı ise askıya alınmıştı. Özdemir, dönemde ABD etkisine dikkat çekerek şöyle diyor: “(...) askeri mahkemelerin verdikleri ölüm ve ağır hapis cezalarında biraz da ABD'nin bölgedeki istikrara yönelik politika arayışı için giriştiği eylemlerin etkisi aranmalıdır.”²⁷⁰

Generaller 12 Mart muhtırasıyla Demirel hükümetini istifaya zorladığında, müdahalenin niteliği hemen anlaşılmamış, müdahalenin Demirel karşıtı olabileceği yorumları yapılmıştı. İnönü müdahaleyi önce sert bir biçimde eleştirdiyse de CHP kökenli Profesör Nihat Erim'in hükümet kurması üzerine desteğini esirgemedi. Erim'in kurduğu ilk hükümet reform yanlısı görünse de başarılı olamamış, ikinci denemedeysen bir AP hükümeti gibi davranmıştı. Onun ardından kurulan emanet hükümetlerin göreviyse ülkeyi 1973 seçimlerine taşımak, solcuları baskı altında tutarak “düzeni sağlamak” doğrultusunda idi.²⁷¹

Diğer taraftan 12 Mart müdahalesinin gerekçeleri arasında devlet otoritesinin zayıfladığı ve güçlendirilmesi gerektiği anlayışı vardı. Dolayısıyla anayasal değişiklikler kaçınılmaz görünüyor, generaller bu konuda baskıcı davranıyordu. Dönemin Başbakanı Erim gazetecilere şunları söylemişti: “Eğer kumandanların üzerimde bir baskısı söz konusu ise, bu sadece Anayasa değişikliklerinin bir an evvel yapılması, yeni kanun tasarılarının bir an evvel hazırlanması içindir.”²⁷² Muhalefet lideri İnönü de gerekli görülen anayasal değişikliklere destek vermişti. Bülent Tanör geniş bir destek bulan değişiklik isteklerinin failini şöyle yazar: “12 Mart dönemi anayasa değişiklikleri parlamentonun özgür irade ve inisiyatifinin eseri

²⁷⁰ Özdemir, Siyasal ..., s. 263.

²⁷¹ Ahmad, Demokrasi..., s. 277-296.

²⁷² Aktaran: Tanör, İki Anayasa..., s. 49.

değildir; TSK'nın 'mutlak isteği ve baskısı' sonucu gerçekleşmişlerdir.”²⁷³ Değişiklikler şu başlıklar altında toplanabilir:1) Devlet İktidarının Yeniden Düzenlenişi; ilk olarak askeri yargı sivil yargı aleyhine genişletilir, askeri olmayan suçlarda dahi askeri yargıyerleri yetkili kılınır. MGK ile ilgili düzenlemede “yardımcılık” ifadesi yerine “tavsiye eder” ifadesi kullanılmaya başlanır. Üniversite ile TRT'nin özerkliği sınırlanır. 2) Temel Hak ve Özgürlükler; burada düzenlemelerle kısaca devlet otoritesi pekiştirilir, sözgelimi sıkıyönetim ilan koşulları hafifletilir, akademik üyelerin siyasal partilere girmesi olanaksızlaştırılır, gözaltı süresi uzatılır.

1973'te AP ve CHP'nin işbirliği ile Gürler'in yerine tarafsız bir yaşam içindeki emekli Oramiral Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçilmiş ve siyasal yaşam normale dönmüştü. Aynı yıl yapılan seçimlerden CHP, ortanın solu stratejisiyle olsa gerek, 450 sandalyeden 185 sandalye kazanarak birinci parti haline gelir ve beklenmedik bir biçimde MNP ardından aynı kadrolarla kurulan Milli Selamet Partisi (sandalye sayısı 48) ile ortak hükümet kurar: “İslami düşünceyi savunan parti böylece meşruiyet kazanıyordu. Devleti kuran ve laikliği titizlikle yerleştiren CHP'nin günün birinde MSP gibi İslam'ı ön planda tutan bir akım ile iktidar ortaklığı yapması daha önce düşünülemezdi bile...”²⁷⁴

1974'te Ecevit'in 1971'de yasaklanan haşhaş üretimine yeniden izin vermesi ABD'nin askeri yardımı keserek ambargo kararı almasına yol açtı. CHP-MSP Hükümeti, Kıbrıs Türk toplumuna karşı yürütülen baskıcı politikaların önüne geçmek ister ve İngiltere'den destek alamayınca tek başına adaya müdahale eder. Müdahale sırasında MSP kanadı fetihçi bir anlayışla tüm adanın işgal edilmesinde ısrarlı olmuş, durum hükümetin dağılmasına yol açan önemli etkenlerden biri olarak yorumlanmıştır. Diğer bir önemli etken ise Ecevit'in oylarını arttıracak hesabıyla bir an önce erken seçime gitmek arzusuydu. Sonunda koalisyon bozulur; fakat sağ kesim Ecevit'in tek başına iktidar olacağı korkusuyla erken seçimlere izin vermez: “Türkiye, Bülent Ecevit ve arkadaşlarının izlediği politikaların sonucudur ki, Kuzey Kıbrıs'taki askeri harekatlardan sonra MC (Milliyetçi Cephe) hükümetlerine teslim edilmiştir.”²⁷⁵

Milliyetçi Cephe Hükümeti 12 Nisan 1975'te Süleyman Demirel Başbakanlığında AP-MSP-CGP-MHP ve Bağımsızlardan oluşturulur. Milliyetçi Cephe Hükümeti ideolojik farklılıklarına rağmen bu örgütlenmeleri Sola Karşı Cephe'de birleştirmişti; ancak ekonomi kötüye gitmiş, 1976'dan itibaren ise Türkiye bir iç savaş ortamına sürüklenmişti.

²⁷³ . A.g.e., 53.

²⁷⁴ . A.g.e., s. 271.

²⁷⁵ . A.g.e., s. 272.

3. 4. “Türk Sosyalizmi”, “Demokrasi” ve Şevket Süreyya Aydemir

1960’lı yıllarda sol radikaller arasında devrimci iktidarın nasıl kurulacağı önemli bir tartışma, dahası ayrışma konusuydu. TİP ve CHP demokratik kurallara uygun, meclis kanalıyla iktidar mücadelesini savunurken, radikaller meclis dışı muhalefete sesleniyor, parlamenter rejimi bir aldatmaca olarak görürken “zinde kuvvetleri” göreve çağırıyordu. TİP Anayasa’yı savunuyor, demokrasinin işçi sınıfı doğrultusunda geliştirilmesi mücadelesi veriyordu. Aşağıda daha uzun söz edeceğimiz Yöncüler ise parlamenter rejimi “cici demokrasi” olarak küçümsüyor, iktidar olmak için asker-sivil aydınların işbirliğini savunuyor ve generallerin desteğini arıyordu. Öte taraftan Yön çevresinde yer bulan Milli Demokratik Devrimciler için de iktidar olmak “zinde kuvvetlere” bağlıydı, dolayısıyla MDD’ciler Yöncüler ile yakınlaşmıştı.²⁷⁶

1960’larda Aydemir, Ankara’da önemli bir hareketlilik içindeydi. Evinde her yaştan, çeşitli çevrelerden; basından, akademisyenlere, askerlere kadar konuklarını ağırıyor, onlarla uzun konuşmalar yapıyordu. Sözelimi bir tanıdığı aracılığıyla Aydemir’in “beş çayı”na katılan Aysel Kutlu kendisini Aydemir’in dört saat sürecek bir konuşması içinde buluyor, “Hoca”, bir buçuk saat Atatürk ile ilgili konuşuyor, aydınların Atatürk devrimlerini anlamadıklarından ve hiçbir zaman sahiplenmediklerinden yakınıyordu. Atatürk’ün tabulaştırılmaması, devrimlerin özümlemesi gerektiğini savunuyordu. “Beş çay”larına katılan konuklar arasında Aydemir’in “oğlu gibi sevdiği” İlhan Selçuk, Fakir Baykurt, Uğur Mumcu, Mete Tunçay , Suphi Karaman, Cemal Madanoğlu genellikle yer alıyordu.²⁷⁷ Şevket Süreyya, 1967’de 70 yaşında, halka daha yakın olacak bir sol parti kurulmasına yönelik düşünceler içinde Bahri Savcı’nın da desteğini arayacaktı. Savcı, siyasete girmeyi düşünmediğini söyleyince Şevket Süreyya, yaşlılığından yakınacak, Aysel Kutlu’ya bir on yaş genç olsaydım diye dert yanacaktır.²⁷⁸ Öte taraftan, Aydemir bu yıllarda, 1961 Demokrasisi olanakları içinde kurulan Doğan Avcıoğlu’nun genel yayın yönetmenliğini yaptığı Yön dergisi yazarları arasında yerini aldı ve dergi sayfalarında yeniden görüldü.

Doğan Avcıoğlu, 1926’da Bursa’da doğmuş, Fransa’da siyasal bilimler ve ekonomi öğrenimi gördükten sonra Türkiye’ye dönmüştü. DP’ye muhalefet eden Ulus, Akis gibi gazetelerde çalıştıktan sonra 27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından İsmet İnönü’nün

²⁷⁶ .Taner Timur, Türkiye Nasıl Küreselleşti ?, Ankara: İmge Kitabevi 2004.

²⁷⁷ . Mustafa Ekmekçi, “Şevket Süreyya’dan Aysel Kutlu’ya Dost Mektupları”, Cumhuriyet, 9 Mayıs 1994, s. 12.

²⁷⁸ . Mustafa Ekmekçi, “Şevket Süreyya’dan Aysel Kutlu’ya Dost Mektupları”, Cumhuriyet, 14 Mayıs 1994, s. 10.

kontenjanından Temsilciler Meclisi'ne girdi, Anayasa Komisyonu'nda çalıştı. Yeni anayasa taslağında hızlı çalışan, güçlü bir hükümet düşüncesi gerçekleşmeyince ve ekonomi ile ilgili temel görüşleri kabul görmeyince anayasaya “hayır” oyu verdi.²⁷⁹

1961 Demokrasisi olanakları içinde ilk sol hareketlilik Avcıoğlu ile özdeşleşen, Yön dergisinin çıkmasıyla başlamış, derginin ilk sayısı 164 aydının imzaladığı bir bildiriyle birlikte yayımlanmıştı. Daha sonra bu bildiriye 878 aydın daha imza verdi. Kendisini “haftalık fikir ve sanat gazetesi” olarak tanımlayan Yön bildirisinde şu noktalar üzerinde duruluyordu: Türk demokrasisini yaşatmak, sosyal adaleti gerçekleştirmek, demokrasi rejimini sağlam temeller üzerine oturtmak ancak iktisadi alanda hızla kalkınmakla, milli üretim seviyesini hızla arttırmakla mümkündür. Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal buhranın nedeni iktisadi buhrandır: “Sosyal buhran, iktisadi buhranın tabîî bir sonucudur.”²⁸⁰ Dolayısıyla toplumsal sorunların çözümü doğrudan doğruya iktisadi sorunların çözümüne bir “kalkınma felsefesi”ne dayanır. Burada yapılması gereken “yeni devletçilik” anlayışı ile Türkiye'nin hızla kalkınmasını gerçekleştirmektir. “Yeni devletçilik” anlayışı karma bir ekonomiyi öngörse de özel teşebbüse dayanan kalkınmanın yavaşlığı, israfı gibi nedenlerle devlet sektörüne ağırlık verilmelidir: “Devletçilik, aynı zamanda, gelir dağılışındaki adaletsizlikleri gidermek, sosyal güvenliği geliştirmek, müstahsil ve müstehlikin mutavassıt bir zümre tarafından ezilmesini önlemek, bölgeler arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmağa çalışmak için de en elverişli sistemdir.”²⁸¹

Devletçilik politikaları sayesinde ki demokratik rejimin “şekilden” ibaret kalması önlenecek, planlı bir eğitim seferberliği sayesinde köylü ve işçi çocukları eğitim alabilecek, memleket idaresinde eşit imkanlara kavuşabilecekler.

Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal buhrandan kurtulmanın öncelikli şartıysa şöyle açıklanır: “Türk toplumunun çeşitli kesimlerinde görev almış olanların ve millet kaderine hâkim olabilecek mevkilere gelmiş bulunanların, düşüncelerini açıkça ortaya koyarak bir temel kalkınma felsefesi etrafında birleşmelerinde görüyoruz.”²⁸²

Aydemir, Yön yazılarında, Yön bildirisi paralelinde görüşlerini ortaya koydu. Onun için de Türkiye'de en önemli sorun hızlı kalkınma sorunuydu ve Atatürk'ün rüyası olan “imtiyazsız ve sınıfsız” bir toplum meydana getirilmeliydi. Yön koleksiyonu içindeki 41

²⁷⁹ Elçin Macar, “Doğan Avcıoğlu”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C: 2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

²⁸⁰ “Yön Bildirisi”, Atılğan, Yön-Devrim..., s. 332.

²⁸¹ A.g.e., s. 336-7.

²⁸² A.g.e., s. 337.

yazısıyla Yön yazarları arasında yazı yazma sıklığı bakımından dokuzuncu sıradaydı. Dolayısıyla derginin etkili yazarları arasındaydı; ancak Avcıoğlu ile aynı çizgide olduğu söylenemez.²⁸³ Avcıoğlu “yeni Atatürkçülüğü” emekçi sınıflar lehinde işlerken; Aydemir buradaki yazılarında da Kadro çizgisini genel olarak sürdürmüş, Türk sosyalizminin sınıfsal mücadelelere olanak vermeyecek biçimde gerçekleşeceğini vurgulamıştı.

Aydemir, Yön yazılarında sıklıkla, MKH’nin “kendine has” bir “Türk Sosyalizmi” ile tamamlanması gerektiği düşüncesi üzerinde duruyor, Türk Sosyalizmi veya Atatürk Devletçiliği’ni tanımlıyordu. “Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü” adlı makalesinde iki tür sosyalizmden söz eder. Bir tarafta Sovyetlerde uygulanan komünizm diğer taraftaysa Batı Avrupa’da görülen sosyalizm vardır. Ona göre ikincisi sınıflar kavgasına değil, devletin sınıf farklılıklarını önlemeyi amaçlayan müdahalelerine dayanan bir anlayıştır ki Türkiye’de bu yolu tutmalı, sınıf farklılaşmalarının önüne geçilmeli, toplumsal adalet devlet müdahaleleriyle sağlanmalıdır.²⁸⁴

Aydemir, 1962’de kurulan ve 1965’e gelindiğinde üyeleri beş bine yaklaşan Sosyalist Kültür Derneği’nin kurucuları arasında da yerini aldı. SKD kuruluş bildirisinde Yön ile paralel bir metin ortaya koyuyor, kısaca şu noktalar üzerinde duruyordu: İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye kapitalist bir kalkınma modelini tercih etmiş; ancak başarısız olmuştur. Nüfusun hızla artmasına karşılık üretimdeki artışın yetersiz oluşu dolayısıyla açık ve gizli işsizlik geniş kitlelerin yaşamını dayanılmaz bir hale getirmiştir. Bu düzene karşı 27 Mayıs hareketi ile bir “uyanma ve arama” devresi başlamıştır. Bugünkü şartların meydana getirdiği güvensizlik ortamı içinde “yapıcı aydınlar” bir çıkış yolu aramış ve nihayet sosyalist bir çözüm yolu etrafında birleşmeye başlamıştır. Türk sosyalistleri, milliyetçi, hürriyetçi ve demokratik ilkelere dayanan bir sosyalizm anlayışı çevresinde birleşmektedir. Türk sosyalistleri için milliyetçilik, birbirini sömürmeyen kişilerden kurulu bir ülkeyi savunur ve uluslararası düzende bağımsızlığı hedefler. Hürriyetçilik, emeği en büyük değer sayar, kişiyi onurlu bir insan olarak yaşatacak imkanlarla donatmayı amaçlar. Sağlam bir demokratik rejim için ise sömürücü olmayan bir kalkınma modelini “sosyalist karma ekonomi”yi benimser: “Sosyalizm Türk ulusunu ileri bir medeniyet seviyesine ulaştırmak hedefine yönelmiş halkçı bir düzen kurmak üzere yapılan Milli Kurtuluş Savaşımızın bir devamı ve yeni bir hamlesi olacaktır. (...) Sosyalist Kültür Derneği, Türkiye’nin meselelerini sosyalist bir dünya görüşü

²⁸³ . Tekeli, İlkin, Bir Cumhuriyet Öyküsü ..., s. 471.

²⁸⁴ . Şevket Süreyya Aydemir, “Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü”, Yön, Yıl 1, Sayı 7, 31 Ocak 1962, s.7.

açısından incelemek, bunları açıkça tartışmak ve bu çalışmalarını sonuçlarını yaymak üzere kurulmuştur.”²⁸⁵

Aydemir, Yön çevresinin Sosyalist Kültür Derneği’ni oluşturduğu günlerde “Türk Sosyalizminin İlkeleri” adıyla düşüncelerini toparlamıştı. Aydemir için temellerini Türk Milli Kurtuluş Savaşı’ndan alan Türk sosyalizmi ilkeleri şöyle saptanabilirdi: “1) Anti emperyalizm: istiklalcilik, 2) Antikapitalizm: milli ve halkçı ekonomi, 3) Karma ekonomiyi reddetmeyen, fakat parazit bir istismarcılığı reddeden ileri bir devletçilik, 4) Halk için, halkla beraber halkçılık, faydanın halk yararına kullanılışı, yani sosyal adalet, 5) Mustafa Kemal’in anladığı manada bir vatan anlamı: saldırganlığa ve istilacılığa karşı çıkış, 6) Mustafa Kemal’in anladığı manada bir millet anlamı: Dil, Tarih, Kültür işlerinde bilimsel bir milliyetçilik, 7) Devlette, rejimde, dış politikada ve ekonomide milli olmak vasfı, 8) Demokratik düzende sosyal Devlet anlamının işlenmesi ve organlarının yaratılması, 9) Milli hayatın bütün kollarını içine alan bir plancılık, 10) Emeğin ve hizmetin korunması ve teşkilatlandırılması. Güçlü ve bağımsız sendikacılık, 11) Din ve devlet işlerinin kesin olarak ayrılması, laiklik.”²⁸⁶

SDK için “Türk Sosyalizminin İlkelerini” kaleme alan Aydemir, “hızla sınıflara ayrılan” Türkiye’de yapılacak işi, ekonomiden kalkarak tüm alanlara yayılan bir devletçilik politikası olarak görüyor, Kadro yıllarında MKH bağlamında savunduğu görüşlerini 1960’ların toplu durumundan etkilenerken yeniden güncelliyordu. Kısaca yukarıda söylediğimiz gibi Aydemir devletin birinci işlevini öne çıkarıyor sınıfsal çatışmaların yaşandığı bir ortamda devleti toplumun ortak çıkarlarına hizmete çağırıyordu. Bir tarafta TİP’in, Türkiye’de ilk defa sosyalist bir partinin mecliste temsilci bulundurması ve CHP’nin Ecevit ile sınırlı da olsa sola açılım gerçekleştirmesi - en azından sol söylemi siyasetin merkezine taşınması - Aydemir’i cesaretlendirmiş, görüşlerini eğri veya doğru sosyalizm çevresinde toplamasına ortam hazırlamıştır.

Doğan Avcıoğlu artık “devrim” zamanının geldiğini düşünerek Devrim dergisini çıkarmaya başladığında Aydemir burada da ancak birkaç makale yazmıştı. İki dergiyi Avcıoğlu şöyle anlatır: “1960’larda Yön’le Türkiye’nin yönünü belirledik. Devrim’le devrim yapacağız.”²⁸⁷ Devrim dergisinin kurucuları, Mümtaz Soysal eksiğiyle, hemen aynı kadrodur.

²⁸⁵. “Sosyalist Kültür Derneği Kuruluş Bildirisi”, Atılğan, Yön-Devrim..., s. 359.

²⁸⁶. Şevket Süreyya Aydemir, “Türk Sosyalizminin İlkeleri”, Yön, Yıl 2, Sayı 56, 9 Ocak 1963, s. 8.

²⁸⁷. Atılğan, Yön-Devrim ..., s. 309.

İlk sayılarda 50 bin tiraja ulaşan dergi, zamanla 20 binlere kadar düşmüş, 27 Nisan 1971 tarihli son sayısı ise 15-20 civarında basılmıştır.²⁸⁸

Doğan Avcıoğlu, ilk başyazısında “cici demokrasi” olarak adlandırdığı parlamenter yolun Türkiye’nin kalkınmasında en önemli engel olduğunu vurgular ve Devrim temel sorununu ortaya koyar. Dergi emperyalizmi, parlamenter rejim ile temsilcilerini kendisine hasım görmüş, onlara karşı ordu içindeki devrimci subayları ve gençliği birleşmeye “hasım kuvvetlere” karşı harekete geçmeye çağırmıştır. Devrim’in kapatılması ise umudunu bağladığı kurum marifetiyle gerçekleşir: “Devrim’in kaderi, önünde sonunda Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler’in ‘döğmeye basmasına’ bağlanmıştır. Gürler döğmeye basmayınca, 9 Mart değil 12 Mart darbesi gerçekleşti ve Devrim de 12 Mart’la birlikte Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı.”²⁸⁹ Söylediğimiz gibi Aydemir Devrim dergisinde birkaç makale yazmış; ancak zaman geçtikçe 1960’ların ikinci yarısında başlayan Cumhuriyet yazılarına ağırlık vermişti.

1971 “Ara Rejimi”nin ardından Aydemir, 1961 Anayasasını koruma kaygısı içinde görülür. 24 Haziran 1971 tarihli yazısında Anayasa konusundaki hassasiyetini dile getirir. Ülke, gamsız ve idraksız bir iktidarın yarattığı “düzen bozulmuşu” nedeniyle bir askeri müdahaleye zorunlu kalmış, ordu ise el koyma işine hazırlıklı olmadığından gidişat düşündürücü bir boyut kazanmıştır: “Bir takım bilinçli eller şimdi bir taraftan, vaktiyle el dokunduramadıkları, ama kenarından köşesinden kırpma için her gece rüyasını gördükleri Anayasa’yı, hem de eski muhaliflerin yardımı ile diledikleri şekle sokmaktadırlar.”²⁹⁰ 30 Ağustos 1971’de ise TİP’in kapatılmasına değinecek ve “soldaki boşluğun” giderilmesi gerekliliği üzerinde duracaktı: TİP’in kapatılmasıyla İnönü’nün söylediği gibi “sol kanatta bir boşluk” meydana gelmiştir. TİP, “cesur ve bütün çilelere dayanıklı bir aydının öncülüğünde” Mehmet Ali Aybar öncülüğünde siyasal yaşama katıldı ve beklenmeyen başarılar gösterdi, mecliste temsil edildi. İşçi tarihinde daima anımsanacaktır; ancak Anaya Mahkemesi’nin kararından önce kendi içindeki çekişmelerle inişe geçmişti. Her nasıl olursa olsun TİP’in kapatılmasıyla sol kanatta, işçilerin temsili konusunda bir boşluk meydana gelmiştir. Aydemir için “doğru olan, demokratik olan, Türkiye işçi kitlelerinin, bir taraftan sendikalar etrafında ve parçalanmadan birleşerek iktisadi meselelerini izlemeleridir. Bir taraftan da ve tıpkı Batı demokrasilerinde olduğu gibi, demokratik parlamentolarda siyasi parti şeklinde yerlerini alarak, ülkenin yasama ve kanun düzenleme faaliyetlerine katılmalarıdır.”

²⁸⁸ . Atılğan, Yön-Devrim ..., s.311.

²⁸⁹ . A.g.e., s. 323.

²⁹⁰ . Aydemir, “Komutanın Özlemi”, Kahramanlar..., s. 101.

“Nitekim işi bu bakımdan mütalaa edersek, şimdi büyük Millet Meclisi’nde cereyan eden Anayasa değişikliklerine, kendi görüş ve fikirlerini aksettirecek bir işçi partisinin katılamamış olmasının eksikliği, ileride ve daima hissedilecektir.”²⁹¹

İlk baskısı 1973’te yapılan İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli adlı kitabında Aydemir, yeniden devlet sorununa değinmiş; ancak burada daha önceki görüşlerini, yani iktisadi alandan giderek tüm alanlara yayılan devletçi görüşlerini bir yana bırakmıştı. Yukarıda işaret ettiğimiz gazete yazılarında görüldüğü gibi, toplumsal örgütlenmenin önünü açan “1961 Demokrasisini” savunmak ve 12 Mart Rejimi’nin yıkıntılarının önüne geçmek kaygısıyla demokrasiyi savunma eğilimi göstermiş, dahası, Milli Kurtuluş Hareketi’nin demokrasiyi hedeflediğini savunmuştur.

Aydemir doğrudan doğruya atıf yapmasa da anlaşılan 1970’lerde “modernleşme” dalgası içinde tarihsel süreci yeniden değerlendirdi. 1950 ve 1960’larda özellikle İngiltere ve Amerika’yı “ideal tip” olarak kabul eden modernleşmeci görüş, Batı dışı toplumların tarihsel sürecini bu ideal tipe erişmek doğrultusunda değerlendirmiş, modern toplumun özellikleri olarak şunları saptamıştı: “ekonomik bakımdan sanayileşmiş, sosyal yapı bakımından kentleşmenin gerçekleştiği, okuryazarlık düzeyinin ve dolayısıyla eğitilmiş nüfus oranının yüksek olduğu, insanların kendi yaşam çevrelerini ve bu çevreyle sınırlı kültürlerini aşarak evrenselliğe yöneldikleri (...) ve kültürel yapı özelliklerine ek olarak, politik örgütlenmenin de temsili demokratik ilkelere uygun olarak gerçekleştiği bir toplumu anlatmaktadır.”²⁹² Modernleşme Batı dünyasında yüzyıllara yayılmışken Batı dışı dünyada kısa sürede gerçekleştirilmek zorunluluğundan devletin otoriter bir “geçiş” devresine yol açmıştı.

Aydemir 1970’lerde yukarıda söz ettiğimiz nedenlerden modernleşmeci görüşe eğilim göstermiş, bu görüşün “demokrasi” hedefi bağlamında tarihsel olarak bakıldığında Türkiye’nin şu aşamalardan geçtiğini söylemişti: 1) Milli Kurtuluş Rejimi; Burada geçici bir devlet rejimi söz konusudur; MKH Büyük Millet Meclisi’ni meydana getirmiştir. 2) Demokrasi Öncesi veya Demokrasiye Geçiş Devresi; 14 Mayıs 1950’ye kadar meşruluk kurumlarının oluşturulduğu ve yerleştirildiği, Tek Parti ve Otoriter Devlet Rejimi. 3) DP ile birlikte Çok Partili Parlamento Nizamı; DP ile birlikte çok partili düzene geçilse de DP kısa zamanda yeniden “Ankara hegemonyasına” dönüşmüş ve iktidarının sonuna kadar Halk Partisi geleneğini sürdürmüştür.²⁹³ Peki nedir demokrasi? Aydemir’in yanıtı şudur: “

²⁹¹ . Aydemir, “Soldaki Boşluk”, Kahramanlar..., s. 138.

²⁹² . Levent Köker, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 2 Kemalizm, Editör: Ahmet İnsel, 3. Bas., İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 105-106

²⁹³ . Aydemir, İhtilâlin ..., s.166.

(Demokrasiyi) halk iradesinin idareye hakimiyeti veya iştiraki olarak tanımlayabiliriz.”²⁹⁴
Çeşitli demokrasi biçimleri sayılabilirse de ortak özellik olarak meclisli bir düzen söylenmelidir. Avrupa’da parlamentolu cumhuriyet biçiminde liberal demokrasiler uygulanırken, Türkiye’nin konumu şöyle saptanır: “Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve yerleşme dava ve safhaları ise elbetteki, Batı anlamında Demokrasiye dönük, ama arada uzun bir geçiş devrinin yaşanmasını gerektiren, bir Şeflik sistemi ve otoriter devlet nizamı içinde geçti.”²⁹⁵

²⁹⁴. A.g.e., s. 168.

²⁹⁵. A.g.e., s. 171.

4. TARİH ÇALIŞMALARINI OKURKEN

Bu son bölümde Aydemir'in 1870'lerden 1970'lere yüz yılı kapsayan tarih çalışmaları üzerinde duracak, bir "metin okuması" yapmaya çalışacağız. Yukarıda Aydemir'in tarih ve devlet üzerine görüşlerini dönemlerle bağlantılı bir biçimde irdeledik, şimdi burada onun dönemlerden her ne kadar ayırt edilebilirse tarih ve devlet üzerine kuramsal yaklaşımlarını bir bakıma somut çalışmaları içinde sınayacağız. Amacımız kuramsal görüşleriyle somut tarih çalışmaları arasındaki ilişkiyi açığa çıkarabilmek Aydemir'i daha anlaşılır kılabilmektir. Sözelimi diyalektik yöntemi uyguladığında Doğu-Batı mücadelesini saptayan Aydemir bunu kitaplarında ne ölçüde işledi? Emperyalizm ile MKH arasındaki süreci nasıl belirledi? MKH'nin kahramanları, kadroları kimlerdi? Devlet nasıl ele alınmıştı, özellikle iktisadi alanda gerçekleşecek devletçi, toplumun ortak çıkarlarını savunur bir biçimde mi işlenmişti, yoksa demokrasiye doğru bir seyir mi izlemişti? Bu tip soruların yanıtlarını ararken elbette tarih çalışmalarının tümüne eğilecek, başından sonuna özetleyecek hemen her konudaki görüşlerini inceleyecek değiliz. Biz onun Enver Paşa, Tek Adam ve Menderes'in Dramı adlı kitaplarını seçtik ve yüz yıllık sürece yaklaşımını bu kitapları üzerinden değerlendirdik.

4. 1. İmparatorluk Çağının Sonu: Enver Paşa

Aydemir, Enver Paşa adlı kitabını 1970-72 yıllarında üç cilt halinde yayınladı. Bu sırada hem Cumhuriyet yazarlığını sürdürüyor, hem de güncel siyasetin yanı sıra, Enver Paşa adlı kitabında sık sık üzerinde durduğu “koşullar ve kahraman” sorunlarını işliyordu. Sözelimi 19 Mayıs 1971’deki yazısında kahramanı şöyle tanımlıyor: “Kahramanlar toplumun ulularıdır. Kahramanların şahsında toplum kendi inancalarına, kendi ideallerine şekil verir.”²⁹⁶ Türkler nice devletler kurmuş nice kahramanlar yetiştirmişti; örneğin “tutsak kavmi kurtaran, azlık kavmi çoğaltan ve yoksul kavmi zengin eden” Kültigin gibi bir önder hem kurtarıcı hem kahramandı.

Aşağıya Enver Paşa’nın “metin okuması”na geçmeden yeniden söyleyelim ki bizim burada yapacağımız, ayrıntılarıyla olaylar değerlendirmesi yapmak değil, Aydemir’in ele aldığı konularda onun tarihe yaklaşımını öne çıkaracak sorular sorunlar üzerinde durmak, bunu yaparken de farklı kaynaklara atıflar yapsak da bir dönem veya olay çözümlemesine girmeden Aydemir’i suyun üzerine çıkarmaya çalışmak olacaktır. Öncelikle ilk cilt için sorularımız ise şunlar olabilir; Aydemir 19. yüzyıl gelişmelerini Osmanlı İmparatorluğu açısından nasıl değerlendirdi, 1870’lerden başlattığı çalışmasında II. Abdülhamit’e ve yönetimine yaklaşımı nasıldı, Mithat Paşa’yı nasıl bir “devlet adamı” olarak görmüştü? Aydemir birinci cildin sonlarında ve devam eden ciltlerde ele aldığı Enver Paşa’yı niçin çağını anlamaktan uzak görmüş, onu bir ortaçağ adamı olarak adlandırmıştı. Osmanlı Devleti’nin Dünya Savaşı’na sürükleyenler kimlerdi, İttihatçılık ne anlama geliyordu, Enver Paşa bir Tük milliyetçisi, Turancı mıydı, yoksa Osmanlı ve İslamcı mı kalmıştı?

Aydemir, Enver Paşa kitabının ilk cildinin önemli bir bölümünü II. Abdülhamit devri Osmanlı Devleti’ni değerlendirmeye ayırmış, burada II. Abdülhamit-Mithat Paşa karşıtlığını, çelişkilerini sergilemiş, Mithat Paşa’dan yana bir tavır alarak, onu bu devrin en önemli kişisi sayarak bir “devlet adamı” olarak nitelemişti. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu’nda önemli işler başaran Mithat Paşa, imparatorluk tarihinin “en büyük devlet adamı” idi; fakat Abdülhamit’in gazabına uğramıştı. Aydemir için kahraman, kurtarıcı ve kurucu; devlet adamı ise toplumun kalkınmasını, gönenmesini sağlayan kimseydi. Göktürklerin hakanı Kültigin ve Mustafa Kemal “kahraman” iken Mithat Paşa bir büyük “devlet adamı” idi; üstelik tarihin akışını etkileyebilecek bir tarihi şahsiyet” olabilirdi; ama “cahil bir saray mahluku olan

²⁹⁶. Aydemir, “Kahramanlar Doğmalıydı”, Kahramanlar Doğmalıydı, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1995, s. 7.

Abdülhamit” onun önünü kesmişti. Abdülhamit döneminde imparatorluğun sınırları daralmış, orduda, eğitimde, maliye ve idarede büyük çöküşler yaşanmış, basın sıkı bir sansür altına alınarak baskıcı bir yönetim kurulmuş, kısaca Aydemir için sultan kendinden sonrakilere çöküntü halinde bir ülke devretmişti. Tarihçilerin uzlaşmaya varamadıkları Abdülhamit ve dönemine genellikle iki uçta yaklaşım gösterildiği söylenebilir. Bir taraf, Abdülhamit ve yönetimini, dış politikadan, maliyeye, askerliğe, eğitime “Ulu Hakan” olarak yüceltirken diğer tarafsız Abdülhamit’i özellikle şiddete dayalı, baskıcı, aman vermeyen siyasetine atıfla “Kızıl Sultan” biçiminde değerlendiriyor, Aydemir ise “Kızıl Sultan” görüşüne eğilim gösteriyor.

Abdülhamit’e yakıştırılan Kızıl Sultan ünü Ermeni sorunundan kaynaklanmıştı. 1894 yılında Hınçak örgütünden militanlar, Sason’da Ermenileri uyandırmaya çalışmış, onları kendilerinden haraç alan Kürtlere karşı direnmeye sevk etmişti. Bu haberler İstanbul’a ulaştığında Abdülhamit’in emriyle Ermeni militanları katı bir biçimde bastırılmış ve bu sırada Ermeni halkı da zarar görmüş, bu yıldan sonra Avrupalı ve Amerikalıların “ıslahat” isteklerine karşı Doğu’da daha büyük sorunlar yaşanmış, 1895 ve 1896’da daha büyük kayıplar meydana gelmişti.²⁹⁷ İşte bu olaylardan dolayı Abdülhamit, Avrupa basınında “Kızıl Sultan” olarak adlandırılmıştı, bu unvan zamanla Abdülhamit muhaliflerince onun her türlü baskıcı tutumunu adlandırmak için kullanıldı. Aydemir, bu sorununun Ermeni halkının da zarar gördüğü katı bir biçimde bastırılmasını eleştirerek şöyle diyor: “Abdülhamit, bu hareketleri idare eden kumandana, nişan vermek, taltif etmekle yetindi. Halbuki devlet demek; idare demek, elbette ki terör demek değildi.” Dolayısıyla Aydemir için Kızıl Sultan lakabında “bir doğruluk payı bulunduğu gizlenemez.”²⁹⁸ Öte tarafta Necip Fazıl’ın isimlendirmesiyle Abdülhamit Han bir “Ulu Hakan” idi. “Türk düşmanları” ona Kızıl Sultan unvanını vermiş, “maalesef Türkçe’ye çevrilerek, kendilerine Türk denilen kimseler” de bu unvanı kullanmıştı.²⁹⁹ Halbuki Abdülhamit Han, iç ve dış baskılara karşı İmparatorluğu otuz yıl ayakta tutmayı başarmış, idaresini kaba kuvvete dayandırmamış, idam cezası vermemiş, suikast yöntemi kullanmamış, bütün dünya müslümanlarının halifesi olarak çok büyük bir prestije sahip olmuş, kısaca onun zamanında halk hayatından memnun kalmıştı.³⁰⁰ Ulu Hakan

²⁹⁷ . François Geogron, Sultan Abdülhamid, Çev: Ali Berkay, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s. 356.

²⁹⁸ . Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa C. I., 1860-1908, 6. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s. 374-375.

²⁹⁹ . 21. Yüzyılda Sultan II. Abdülhamid’ Bakış, Haz., Mehmet Tosun, Yay. Dan., Hayrettin Turan, Röportoj: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Y.y., 2003, s. 16.

³⁰⁰ . A.g.e., Röportoj: Ahmet Akgündüz, s. 18-19.

karşısında Akgündüz için “Mithat Paşa ve ekibinin” iktidar dönemiye “Osmanlı Devleti’nin çöküş ve hatta yıkılış yılları olmuştur.”³⁰¹

Sultan Abdülhamit’i daha büyük bir ölçekte değerlendirmek, Aydemir’in belirttiği gibi onu ve dönemini daha anlaşılır kılacaktır. 1815’te Fransız Devrimi’nin mutlakiyetçi cephe tarafından bastırılması, siyaseti Doğu’ya yöneltmiş ve “Şark Meselesi”nin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Şark Meselesi 19. ve 20. yüzyıl siyasal edebiyatının önemli deyimlerinden biriydi ve meselenin esasında Batılı emperyalist güçlerin Doğu’yu taksimi yatıyordu. Başta gelen emperyalist güçler İngiltere ve Fransa Doğu’nun taksimi için mücadele ederken onlara çok geçmeden Rusya ve ardından Almanya da katıldı. Sömürge arayışına giren Rusya’ya karşı Batılı ülkeler Osmanlı İmparatorluğu’nu bir yanda tampon ülke yapma uğraşında; diğer taraftan Osmanlı içindeki müttefik ticari güçler aracılığıyla ülkeye egemen olmak arayışındaydı. 1853’te Rus Çarı I. Nikola Petersburg’da bir davet sırasında İngiltere büyükelçisine Rusların Türkleri 1768, 1786, 1806, 1828 savaşlarında yendiğini hatırlatarak Türklerin Avrupa’da hayat hakkını yitirdiğini ileri sürüyor, paylaşılacak olan Osmanlı coğrafyasında aslan payının kendilerine bırakılmasını –özellikle İstanbul’u- istiyordu. Çar, büyükelçiye İngiltere ve Rusya’nın anlaşmalı bir paylaşım yapabileceğini hatırlattı, Osmanlı artık bir “hasta adam”dı ve ölmek üzereydi: “Bakınız kollarımızın arasında hasta, ağır hasta bir adam var (...) Lâkin kollarımızın arasında birdenbire ölebilir. Bu yüzden her ihtimali bugünden temin etmenin bir karışıklığa ve muhakkak bir Avrupa savaşına sürüklenmekten daha iyi olabileceğini söyleyebilirim. Eğer bu sırada İngiltere İstanbul’a yerleşmeyi düşünüyorsa, buna müsaade etmeyeceğimi açıkça ifade etmeliyim. Bu beni, İstanbul’u işgal etmek zorunda bırakabilir.”³⁰² Kısaca tüm 19. yüzyıl emperyalizmin Doğu’daki paylaşım savaşıyla geçmiş, burada güçlenen Rusya’ya karşı Batılı ülkeler Osmanlı İmparatorluğu’nu bir yandan tampon ülke yapma uğraşında; diğer taraftan Osmanlı içindeki müttefik ticari güçler aracılığıyla ülkeye egemen olmak arayışındaydı. Osmanlı devlet adamlarıysa Tanzimat ile birlikte 19. yüzyıl boyunca “ıslahat” adını verdikleri sürece Avrupa’nın garantisiyle gerçekleşecek imparatorluğun bütünlüğünü koruma arayışına girmişlerdi; fakat gerek “reformcu”lar gerekse onlara karşı çıkanlar, şeriat dışında bir takım ilkelere dayanan dünya görüşüne sahip değillerdi. Öte taraftan Avrupalı hükümetler ise kuvvet dengelerini gözeterek Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü kolluyor; ancak diğer taraftan imparatorluğun egemenliğindeki büyük Hristiyan nüfusun durumunu düzeltmek arayışlarını sürdürüyordu:

³⁰¹ . A.g.e., s. 20.

³⁰² . Aydemir, Makedonya’dan..., s. 301.

“Osmanlı bütünlüğünü korumak; fakat Osmanlı Devleti içindeki Hristiyanların durumunu giderek düzelterek sonunda onları iktidar yapmak. Hedef buydu.”³⁰³

Yukarıda da söylediğimiz gibi iki kişi bu dönemi kavrayabilmek için belki de koşulların ötesinde Aydemir için çok önemlidir ve Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünün anlaşılması için bunların üzerinde uzun uzadıya durulmalıdır: Mithat Paşa ve II. Abdülhamit. Mithat Paşa eğer iktidarda kalabilseydi topluma önderlik yapabilir, imparatorluğu yumuşak bir biçimde dönüştürebilirdi; fakat “idraksiz” Abdülhamit, Mithat Paşa’yı ortadan kaldırmakla çöküşün en önemli sorumlularından biri olacak, imparatorluk çatırdarken, yıkıcı bir rol oynayacaktı. Aydemir için Tanzimat “ıslahatları” daha çok dış müdahaleler ile gerçekleştirilmiş, diğer yanda Osmanlı toplumunda düzeni değiştirmeye yönelik, örgütlü, fikir ve önderler meydana getiren bir “siyasal mücadele” bu dönemi takip ederek Genç Osmanlılar ile başlamıştı. Genç Osmanlılar arasından çıkan Mithat Paşa, Osmanlı toplumsal düzenini değiştirebilir bir kişiydi; ancak karşısına çetin koşullar ve anlayışsız bir kişi olan padişah II. Abdülhamit dikilmişti. Mithat Paşa büyük bir devlet adamıydı, çeşitli vilayetlerin yönetimlerinde bulunmuş, başarılı işler gerçekleştirmişti: “Böyle bir insan ve onun hepsi de köklü fikir ve çabaları, cahil bir saray mahluku olan Abdülhamit için bir şanstı. Ama Abdülhamit tarihi kaderin onun karşısına çıkardığı bu şanstı ne yazık ki istifade edemedi. Ve Abdülhamit’in bu idraksizliği, imparatorluk için de bir şanssızlık oldu.”³⁰⁴ 1876’da toplanan Tersane Konferansı, Balkan Meselesi’ni düveli muazzama yönetiminde görüşülmesini amaçlamış; ancak Mithat Paşa’nın müdahalesiyle meşruti yönetimde bir kurtuluş yolu bulunmuştu. Eğer Abdülhamit, Mithat Paşa’yı sürgün edip Meclis’i dağıtmasaydı belki de Osmanlı coğrafyasındaki gelişmeler daha farklı olur “tekamülcü bir istikamete yürüyebilirdi”; bu yol “milli istiklallere” varır; ancak manda idarelerine dönüşmezdi. Mithat Paşa sürgünün ardından Sultan Aziz’in ölümüne sebep olduğu gerekçesiyle yargılanmak istenir, kaçarak Fransız Konsolosluğu’na sığınır. Abdülhamit, Fransızların fiili Tunus işgaline ses çıkarmamak kaydıyla Mithat Paşa’yı Fransızlardan alır, yargılama neticesindeyse Mithat Paşa ölüme mahkum edilir, Taif’e sürülür, orada bir süre sonra 1884’te öldürülür.³⁰⁵

Aydemir için II. Abdülhamit her şeyden önce Mithat Paşa’nın, eğer yaşayabilse ve iktidarda kalabilseydi, imparatorluğun kaderini değiştirebilecek olan “tarihi şahsiyet”in

³⁰³. Taner Timur, Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine, 3. Bas., Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s. 90.

³⁰⁴. Aydemir, Enver Paşa..., C.I., s. 60.

³⁰⁵. A.g.e., s. 76.

ölümüne sebebiyet vermişti. Mithat Paşa tamamıyla olumlu içeriklerle karşımıza çıkan; çağın havasını duyan ve buna göre politikalar geliştiren, valilik görevlerinde başarılı olmuş, meşrutiyet ilanı ile imparatorluğun yaşam dizginlerini tutabilmiş bir “tarihi şahsiyet”ti. O bir tarihi şahsiyet olarak, ülkenin kaderini etkileyebilirdi. Mithat Paşa’ya karşılık ise II. Abdülhamit, 33 sene iktidarda kaldı ve imparatorluğun “hazin kaderini tayin eden adam” oldu. İmparatorlukta jurnalcılık onun zamanında kökleşti, kimi günler saraya gelen 5-6 bin jurnali tek tek incelerdi. Bir Fransız hekimin Abdülhamit için söylediği Aydemir için tamamıyla yerindeydi: “cinnet-i münevvere (akıllı deli)” Aydemir için böyle bir tip bir imparatorluk yönetse dahi kendi dışında hiçbir şeyi düşünmez, kendi dışında herkesten kuşkulandır, çalışmalarının çoğunu jurnal araştırmalarına ayırırdı. Çocuk yaştaki saray kulları, şehzadeler binbaşı, yarbay yapıldı; bu gibi uygulamalardan dolayı ordu Abdülhamit politikalarından tiksiniyordu.³⁰⁶ Aydemir için elbette sadece Abdülhamit’in kişiliği, kötü yönetimi devrin perişan halini anlamak için yeterli değildi. Osmanlı üretim sanayisi 19. yüzyıl boyunca hızla geriliyor, topraklar kaybediliyor, yabancılar kapitüler ayrıcalıklarını pekiştiriyordu. Abdülhamit’in saltanatının henüz başında geçmişin borç birikimleri neticesinde 1881 yılında Muharrem Fermanı ile Düyun-u Umumiye kurulmuş devlet maliyesi doğrudan doğruya yabancıların denetime altına girmişti. Aynı dönemde yabancılar kapitülasyon kayıtlarına dayanarak kendi postanelerini işletiyor, kendi mahkemelerinde yargılanıyor, Osmanlı mahkemelerine çıkmıyorlardı. Ancak, ne türlü koşullar olursa olsun, Aydemir için II. Abdülhamit bu koşulları değiştirebilecek “tarihi şahsiyet”in karşısına çıkmış “idraksiz adam”dı; dolayısıyla tarihsel akışı Osmanlılar açısından olumsuz bir biçimde etkilemişti. Bu dönemde sanayili-sanayisiz memleketler çelişkisi ne kadar baskın olursa olsun, Aydemir’e göre, Mithat Paşa-Abdülhamit çelişkisi de bir “tarihi şahsiyetler” çelişkisi olarak karşımıza çıkıyordu. Aydemir için Abdülhamit tahttan indirilme korkusu nedeniyle Sultan Aziz’in en önemli mirası olan donanmanın tatbikata çıkmasını istememiş, onun eksiklerini karşılamamış, Haliç’te sıkışıp kalan donanma nihayet çürümeye terkedilmişti. Devraldığı kara ordusu konusunda kimi okullar açsa da zamanında askere almalarındaki haksızlıklar (zengin ve ağa çocuklarının askere alınmaması veya onların karşılığında para ya da başkalarının askere alınması gibi uygulamalar), subay maaşlarının zamanında verilememesi, terfilerde saray çevresindeki kimselerin kollanması gibi sorunlar nedeniyle ordu Abdülhamit yönetiminden uzaklaşmıştı. Yine onun zamanında İmparatorluk sınırları daralmış, Balkanlarda önemli ölçüde toprak ile fiili olarak Tunus ve Mısır kaybedilmişti.³⁰⁷

³⁰⁶ . A.g.e., s. 116-121.

³⁰⁷ . A.g.e., s. 203-228.

Abdülhamit'in en büyük övgü dayanağı dış ilişkilerini ise Aydemir yine olumsuzlayarak şöyle değerlendiriyor: “ Biz bu siyasetin adına ‘İdare-i Maslahat’ siyaseti, yani günü gün etmek, sızıltıya meydan vermemek, her dış meseleyi o mesele çıktığı zaman ve nasıl mümkünse öyle örtbas ederek idareye çalışmak siyaseti diyebiliriz.”³⁰⁸ Abdülhamit devrinde hakimler kahvelerde tavra oynarken davaları halletmiş, çocukların eğitimi mollaların eline bırakılmış, İstanbul dışında pek az rüştiye ve idadi açılmıştı. Gazeteler, kitaplar sansürlenmiş, hele tarih yasak bilgi haline getirilmişti.³⁰⁹ Tüm bu eleştirilerden sonra Aydemir kısaca şöyle diyor: “ (...) yakın tarihimizde yalnız kendi devrinin değil, kendinden sonraki devrin ve hatta imparatorluğun nihayi çöküşünün, tasfiyesinin de ilk planda sorumlusu, II.Abdülhamit'tir demekte bir hata olmasa gerektir.”³¹⁰

Kızıl Sultan ile Ulu Hakan anlayışının dışında II. Abdülhamit ve devrine yaklaşan F. Georgeon için Mithat Paşa müslümanlar ile gayri müslimler arasında tam bir eşitlik sağlayacak bir anayasanın Balkan sorununu çözeceğine ve İmparatorluğu rahatlatacağına inanmış; ancak tasarıları doğrultusunda Avrupa'dan beklediği desteği alamamış – hatta Avrupalılar Tersane konferansı'nın “başarısızlığını” Mithat Paşa'ya yüklemişler - nihayet onu iktidarının en büyük düşmanı gören Abdülhamit'in gazabına uğramıştı.³¹¹ Gökhan Çetinsaya'nın söyledikleri de Georgeon'u destekler nitelikte, ona göre Mithat Paşa'nın siyasal düşünceleri üç başlık altında toplanabilir: 1) Osmanlıcılık, 2) Meşveret-Meşrutiyet İdaresi. 3) Genişletilmiş adem-i merkeziyet. Mithat Paşa için kısaca diyor Çetinsaya: “(...) eğer gayrimüslim tebanın can ve mal güvenliği sağlanır, sosyo ekonomik bakımdan durumu iyileştirilir ve yönetime katılarak söz sahibi olması sağlanırsa (...) Osmanlı yurtseverliği yaratılabilir, milliyetçilik akımları önlenebilirdi.”³¹² Georgeon, Abdülhamit devrinin mutlakiyetçiliği kadar ıslahatçılığından da söz ediyor. Abdülhamit, Mithat Paşa'yı ortadan kaldırıp meclisi dağıtmasının ardından yürütme ve yasamanın tüm yetkilerini elinde toplamış, saray içinde de tam bir iktidar kurmuştu. Nazırlıklar Tanzimat dönemindeki önemini yitirmiş, en önemlisi görülen Hariciye Nazırlığı sarayın bir uzantısı konumuna gelmiş, kısaca Abdülhamit çok geçmeden terfiden tayine, baskıdan sansüre çeşitli araçlarla bürokrasiye, askeriye tam bir hakimiyet kurmuştu.³¹³ Sultan 1880'lerin başında belli başlı nazırlardan ıslahat ile ilgili muhtıralar istemiş, ardından gerekli görülen alanlarda ıslahat çabalarına

³⁰⁸ . A.g.e., s. 233.

³⁰⁹ . A.g.e., s. 235-239.

³¹⁰ . A.g.e., s. 394.

³¹¹ . François Georgeon, Sultan..., s.69-79.

³¹² . Gökhan Çetinsaya, “Mithat Paşa”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. I, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Editör: Mehmet Ö. Aklan, İstanbul: İletişim Yay., 2003 s.65.

³¹³ . Georgeon, Sultan ..., s. 170-180.

girmişti. 1897’de ilk defa derli toplu genel bir istatistik çıkarılmış, 1870’lerin sonunda adliye konusunda en azından “kağıt üzerinde” ıslah çabalarına girilmiş, 1880’ler boyunca sayıları sınırlı da olsa ziraat, ticaret ve sanayi okulları açılmıştı.³¹⁴ Georgeon için donanmanın bir tarafa bırakılması Abdülhamit’in devrilme korkusundan değil tercihindən kaynaklanmış, padişah çeşitli nedenlerden sınırlı mali kaynaklarını kara ordusunu güçlendirmek için kullanmıştı ve nihayet: “ Abdülhamid Osmanlı ordusunu kadrosu daha iyi tamamlanmış, daha iyi donatılmış, daha etkili, tek bir sözcükle daha modern bir hale getirmeyi başarmıştır.”³¹⁵ Abdülhamit camiden çok okul yaptırmış; ancak öğretmen yetersizliğinden okullar ulemanın hakimiyetine bırakılmıştı. Kapitülasyonların sınırlandırılması konusunda zaman zaman girişimleri olsa da emperyalist güçlerin baskılarıyla başarılı olamamıştı. Dış politikada ise bir “terazi oyunu” sürdürmüş, büyük devletler arasında ayakta kalmaya çalışmıştı.³¹⁶ Kısaca Abdülhamit, ılımlı bir yaklaşımla imparatorluğun yazgısının önüne geçememiş; ancak “ıslahat” girişimlerinden kaçınmamıştı, siyasal yaklaşımı ise ılımlı bir bakış açısıyla şöyle toparlanabilir: 1) Eğitime önem verdi. 2) Avrupa’yı iyi izleyerek Osmanlı lehine denge politikası izledi. 3) Bir Tanzimatçı olarak dine özel bir önem vermedi. 4) Silahlı çatışmalardan uzak kaldı, sıkıştığında taviz verdi.³¹⁷

Abdülhamit rejimine muhalefet yeni bir Jön Türk hareketine yol açmış, Jön Türklerin toplu halde bulundukları ilk kurultay 1902’de yapılmıştı. Kurultayın üzerinde uzlaşamadığı mesele yabancı müdahalesi oldu. Abdülhamit’in devrilmesi için askerden yardım alınması ve “demokrat milletlerin” müdahalesi neticede benimsense de Ahmet Rıza’nın başını çektiği grup dış müdahaleyi reddetmiş, Prens Sabahattincilerle ayrı düşmüştü. Bu kurultaydan sonra Rızacılar kendilerine Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti , Sabahattincilerse Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyetçi diyeceklerdi. Jön Türklerin ikinci kurultayıysa 1907’de toplanacak Kanun-i Esasi’nin yürürlüğe girmesinde mutabık kalacaktı, bu kurultaya yukarıdaki gruplarla beraber Ermeniler başta olmak üzere gayrimüslim temsilciler de katılmıştı.

Jön Türklerin kurultayları, çekişmeleri sırasında Eylül 1906’da on arkadaş Selanik’te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ni kurar ve ordu içinde aralarında Enver Paşa’nın da olduğu subaylar arasında örgütlenmeye başlar. Bu örgütten Paris’e kaçanlar, orada OHC ile OTİC’i 27 Eylül 1907’de konfederatif bir yapıda birleştirerek örgütün yeniden İttihat ve Terakki

³¹⁴ A.g.e., s. 278-284.

³¹⁵ A.g.e., s. 289.

³¹⁶ A.g.e., s. 271-278, 409-412.

³¹⁷ . Orhan Koloğlu, “II. Abdülhamit’in Siyasal Düşüncesi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. I, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Editör: Mehmet Ö. Aklan, İstanbul: İletişim Yay.,2003 s. 275.

adıla anılmasını sağladılar. Örgütün amacı meşrutiyet ihtilalidir. 9 Haziran 1908’de güçlenen Almanya ve Japonya’ya karşı İngiltere ve Rusya devlet başkanları epeydir kaynayan Makedonya sorununu görüşmek için toplanır. Makedonya’daki İttihatçı subaylar arsında bu görüşmenin havası şöyle yansır: “Reval’de Türkiye’nin taksimine karar verildi.” İttihatçıların Manastır şubesi Rusya dışındaki devletlere telgraflar göndererek, Makedonya’ya müdahaleden vazgeçilmelerini bildirir. Örgüt içinden Resneli Niyazi, 15 Haziran 1908’de yüzü aşkın silahlı gücüyle dağa çıkar, aynı sırada Enver Bey de hareketlidir. Her iki asker Kanun-ı Esasi’yi istediklerini ve Meşrutiyet rejimine geçilmesi gerektiğini kamuoyuna bildirir. Yıldız sarayına Meşrutiyet istekli telgraflar yağar. Makedonya isyanını bastırmak ile görevli Arnavut Şemsi Paşa, Manastır Postanesi önünde bir İttihatçı fedainin, Atıf Beyin, kurşunuyla öldürülür. Arnavutlar da kitlesel bir biçimde Meşrutiyet isteyince Yıldız Sarayı fiili durumu kabullenir ve II.Meşrutiyet, 25 Temmuz 1908’de ilan edilir.

Enver Bey, Ş.S. Aydemir’in eserinin birinci cildinin sonunda ve ikinci cildin başında Meşrutiyet’in ilanıyla bir “hürriyet kahramanı” olarak karşımıza çıkıyor, 23 Temmuz 1908’de Makedonya’da Osmanlı Devleti’nin hasta olarak görüldüğü, artık paylaşılması gereken topraklar olarak görüldüğü Şark Meselesi’ne atıfla şöyle diyordu: “Hastayı tedavi ettik.”³¹⁸ İsmail Enver, 1881’de İstanbul’da kondüktör olarak çalışan bir babanın oğlu olarak doğmuş, askeri rüştiye ve idadiyi Manastır’da okumuştur “sakin, çalışkan; fakat vasat zekalı bir öğrenci olarak” anılmış.³¹⁹ İdadiyi tamamladıktan sonra Harbiye’ye girmiş, 1902’de Kurmay Okulu’nu ikincilik ile tamamlamıştı, okulun ardından Makedonya’ya üçüncü Ordu’ya atanmış, burada Bulgar çeteleriyle girdiği mücadeleyle ünlenmiş, 1906’da binbaşılığa terfi etmişti. 1906’da amcası Halil aracılığıyla OHC’ye katılan Enver Bey, Meşrutiyet kahramanları arasına girerek, ilan edildiğinde Selanik’e gelir; burada coşkuyla karşılanır, toplum onu “üstün adam” olarak kabul eder, Cemal Paşa karşılama sırasında “Enver sen artık Napolyon oldun” der. Aydemir’in, Karabekir’in anılarına dayanarak aktardığına göre Enver’in evinde Napolyon heykelleri, resimleri vardı. Enver için Napolyon bir ideal olmuştu, Meşrutiyet’in ilanıyla siyasal yaşamda da boy göstermeye başlayacak, bu milleti kurtarmaya Allah’ın kendisini seçtiğine inanacaktı.³²⁰

Meşrutiyet rejimine tepki gecikmemiş, 31 Mart Vakası meydana gelmişti. Aydemir için 31 Mart Olayı, rejimi korumak için İstanbul’a gelen Avcı Taburlarının sahipsiz

³¹⁸ . Aydemir, Enver Paşa..., C.I, s. 552.

³¹⁹ . A.g.e., s.190.

³²⁰ . Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa C. II 1908-1914, 9. Bas., İstanbul: Remzi Ktabevi, 2005 s. 25.

kalmayısıyla patlak verdi. Subaylar kendilerini Beyoğlu yaşamına kaptırmış, askerler Derviş Vahdeti'nin şeraitçi propagandasındaki çavuşların elinde kalmış, gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi üzerine Vahdeti gazetesinde Meşrutiyet rejiminin kaldırılması gerektiğini söylemiş, isyan patlak vermişti. Kısa süren isyan Makedonya'dan gelen Hareket Ordusu tarafından bastırılarak Abdülhamit tahttan indirildi. 1910'lu yıllar Osmanlılar için yıkımın başlangıcı oldu, önce Trablusgarp'ta başlayan savaşlar, Balkanlar ve Dünya Savaşıyla genişledi. Balkan Savaşı Osmanlılar için büyük kayıplara yol açarken 23 Ocak 1913'te beş kişiyle gerçekleşen Babıali Baskını ile İTC Kamil Paşa hükümetini devirmiş, 12 Haziran 1913'te de Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin ardından İTC "tam ve sorumsuz" bir biçimde iktidara yerleşmişti. Enver Bey, 10 Ocak 1914'te paşalığa yükseldi ve önce Harbiye Nazırı ardından Genelkurmay Başkanı olacak, Talat, Halil ve Sait Halim Paşa'nın kararıyla Osmanlıları Almanya'nın yanında Dünya Savaşı'na sürükleyecekti. Almanlarla 2 Ağustos 1914'te ittifak anlaşması imzalandı ki bu anlaşmadan Mehmet Cavit Bey ve Cemal Paşa habersizdiler, üstelik İttihatçıları harbe sürükleyen etkenlerin arasında Enver'i "üstün adam" olduğu konusunda gayrete getiren, İslamcı-Turancı eğilimleri gıcıklayanlar da unutulmamalıydı: "(...) bizi harbe sürüklerken, bizim İran, Turan ve Alem-i İslam bağlantılarımızı gıcıklayan, mesela İran'da bize, Afganistan, Hindistan, hayalleri yaşatanlar Almanlardı."³²¹ Ancak ne olursa olsun Aydemir için : " (...) bu harbin baş adamı ve yöneticisi, şüphe yok ki Enver Paşa'dır"³²²

Enver Bey, İTC'nin 1908 Selanik Kurultayı'nda idari komitesi içinde yer almış, cemiyetin önde gelenlerinden biri olmuştu. İhtilal gerçekleştirilmiş, Meşrutiyet idaresi yeniden kurulmuştu; ancak ortaya bir ihtilal hükümeti çıkmadı, sadrazamlık eskiler arasında gitti geldi. 1908 sonlarında yapılan seçimleri büyük bir çoğunlukla İTC kazanmış, Prens Sabahattin'den esinle kurulan Ahrar Fırkası ise ancak bir vekil çıkarabilmişti. Aydemir İTC'nin ne olduğu sorusu karşısında onun bir partiden çok komiteci yanına işaret ediyor, kendini bir parti olarak ilan etse de diyor: " hakikatte parti değil, komite olmak veya komitecilik zihniyeti, hiçbir zaman değişmeyecektir."³²³ Aslında bir değil iki İttihatçı gelenekten söz etmek mümkün. Birinci İttihat Terakki olarak adlandırabileceğimiz hareketin kaynağı anayasal bir anlayışa dayanan Genç Osmanlılar veya Jön Türklerdi. Onlar, Fransız Devrimi'nin insan hakları temeline dayanan anayasal hareketini benimsemiş, yerli burjuvazinin önünü açan iktisadi liberalizme yönelmiş, "Osmanlı Vatanı" fikrini savunmuştu.

³²¹ . A.g.e., s. 411.

³²² . A.g.e., s. 514.

³²³ . A.g.e., s. 96.

Yeni Osmanlılar İttihat ve Terakki biçiminde örgütlenmiş, iki hedef belirlemişlerdi: 1) Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, despotizmin ortadan kaldırılması. 2) Anayasal eşitlikle bir "ortak vatan" kurulması. 1907'de OHC ile OTİC'in birleşmesi hareketin subay ağırlığını arttırmış ve İTC açık veya gizli Türkçülüğe yönelmişti.³²⁴ Bununla birlikte iyi kötü savunulması gereken bir imparatorluk vardı ve İttihatçılar bundan dolayı Osmanlılığı benimsemiş göründüler: "İmparatorluğun çürük de olsa desteklerinden biri buydu. Diğer bir destek, ya da birleştirici ilke olan İslamcılığı da yedekte bulundurmaya ihmal etmediler"³²⁵

Aydemir için Enver Paşa hırslıydı, inatçıydı; ancak milliyetçilikler çağında bir ortaçağ adamıydı, "çağın ruhu" milli devletleri güçlendiriyor sınıflar esasına dayansa da milliyetçilikler devri yaşanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu da dağılıyor, Balkanlı halklar kendi devletlerini kuruyordu. Dünya sanayili ve sanaysiz memleketler olmak üzere iki büyük kutba ayrılıyor, Türkiye bir yarı sömürge durumuna geliyordu. Burada asıl olan Aydemir için Türklerin "milli şuuruna doğru yürüyüp milliyetçiliğini geliştirmesidir."³²⁶ Dünya Savaşı yıllarında İttihat Terakki demek Enver Paşa demek olmuş, savaştan söz etmek Enver Paşa'nın savaşımdan söz etmek anlamına gelmişti. Aydemir'e göre Enver Paşa, her zaman Osmanlı ve İslamcı kalmıştı.³²⁷ Aydemir'in Enver Paşa'nın İTC'ye tam anlamıyla özellikle savaş yıllarında hakim olduğunu söylemesine karşılık Feroz Ahmad Cemiyet yönetiminin görüldüğünden daha karmaşık olduğunu Dünya Savaşı yıllarında Enver'in etkinliğinin arttığının söylenebileceğini belirtse de Merkez Komite'nin sonuna kadar önemini koruduğunu söylüyor.³²⁸ Kısaca söylersek Enver Paşa diyor Aydemir: "Romantik miydi? Hayır! Bir Hayalperest miydi? Belki... Fakat şüphe yok ki kararlarında sınırsız bir İhtiras Adamıydı. Eğer, Çağ, başka bir Çağ olsaydı, eğer Çağın akımları, bu Çağın akımları değil de Dünya, Ortaçağ şartları içinde bulunsaydı, belki Enver Paşa da o gün orada bir Adsız olarak çıktığı yolda, bir gün, belki bir Sevüktekin, bir Gazneli Mahmut, ya da bir Selçuk, Timur olur, çıkabilirdi."³²⁹

Aydemir'in uzun uzun anlattığı savaş yıllarını bir tarafa bırakıp kısaca Enver Paşa'nın savaş sonrası durumuna bakalım. Enver Paşa da arkadaşları gibi savaş sonrasında Almanya'ya kaçmış, burada hem Bolşeviklerle hem de İngilizlerle temaslar kurmuştu. Öncelikle

³²⁴ Suavi Aydın, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet İki Ayrı Siyaset" Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.I, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, Editör: Mehmet Ö. Aklan, İstanbul: İletişim Yay.,2003, s. 120

³²⁵ Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 3. Bas., Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s. 234.

³²⁶ Aydemir, Enver Paşa... CII, s. 454.

³²⁷ A.g.e., s. 490-494.

³²⁸ Feroz Ahmad, İttihat ve terakki 1908-1914, Çeviren: Nuran Yavuz, 5. Bas., İstanbul: Kaynak Yay., 1999, s. 193-195.

³²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C. III, 6. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003 s. 474.

Bolşeviklerle temas kurup “İslam Sosyalizmi” ilkesini benimsemiş, hemen ardından da İngilizler ile temasları neticesinde yardım alabilirse, “Türk ve İslam âleminin kurtarılması” için Bolşeviklere karşı savaşabileceğini söylemişti. Nihayet Bolşevikler ile yakın temas kurabilmek için Moskova’ya gider gelir. Bâkü Doğu Halkları Kurultayı’na Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp inkılaplarını temsilen kurmayı tasarladığı “İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı” adına katılır; ancak burada nutkunu kendisinin okumasına izin verilmez. Nutkun okunacağı sıra Türk Komünistleri, savaş dolayısıyla sorumlu gördükleri Paşa’ya “Kurultaya değil, Halk mahkemesine!...” biçiminde bağırarak sataşır, nutku kendisinin okumasına izin vermezler; nihayet söylev bir başkası tarafından okunur. Enver Paşa istilacılık peşinde koşmadığını, ülkenin felaketlere uğraması dolayısıyla savaşa girildiğini söyler. “Yoldaşlar!”, der, “şimdiki Rusya o zaman mevcut olsa ve bugünkü maksatlar uğrunda harp etseydi, biz şimdi yaptığımız gibi, o zaman da bütün kuvvetimizle onun safında bulunurduk”³³⁰

Aydemir’e göre Enver Paşa’nın temel kaygısı Doğu halklarının kurtuluşundan çok Anadolu idi; Mustafa Kemal’in ayağının sürçmesi durumunda Anadolu’ya girecek ve direniş mücadelesinin başına geçecek, iktidar olacaktı; zira Bolşevikler de onu böylesi bir durum için yanlarında tutmuştu. Paşa, öncelikle İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı, ardından Türkiye Halk Şuraları Kongresi’ni düzenlese de örgütlenme konusunda her hangi bir başarı kaydedemez. Bir süre sonra Mustafa Kemal Sakarya Zaferi’ni kazanır, Sovyetler Türkiye’ye daimi elçiliğini gönderir, dolayısıyla Enver Paşa’ya duyulan ihtiyaç da ortadan kalkar. Bunun üzerine Enver Paşa Bolşeviklere karşı Turan ve İslam için savaşacaktı. İlk olarak Buhara’ya gider, burada kendisiyle görüşen Zeki Velidi Togan onu derin bir “meçhulat” içinde görür: “Enver Paşa, bu mücadeleye girişmek istediği Türkistan hakkında, hatta coğrafyaya ve istatistiğe ait Avrupa neşriyatından bile haberli değildi. Bir insanın bu kadar meçhulat içinde, nasıl kendini maceraya atabileceğine hayret etmemek elden gelmezdi. Hiç şüphe yok ki Enver Paşa Türkistan’da yapacağım dediği işleri, Buhara’da bulunduğu 23 gün zarfında kararlaştırmış olacaktı...”³³¹ Enver Paşa “Ulu Turan” için Bolşeviklere karşı savaşan Basmacılar katılmak üzere Doğu Buhara’ya gider, burada yüz elli kişilik bir birliği vardı; ancak kısa zamanda Abdülhamit’i indiren bir “ceditçi” olarak görülür, adamlarıyla birlikte üç ay sürecek bir esir hayatı yaşar. Nihayet serbest kalır, Buhara şerifinin yardımlarıyla askerlerinin sayısı iki yüze çıkmış, Bolşeviklerle çatışmaya başlamıştır. Kendisini İslam Ordularının Kumandanı olarak görür, bir beyannamede şöyle der: “Kâfirlerin düşmanı olarak ben, size, dinin ve vatanın muhafazası için mücadele eden gazilere selam ederim. Ondan

³³⁰. A.g.e., s. 545.

³³¹. A.g.e., s. 601.

sonra bildiririm ki, bu andan itibaren, Buhara-yı Şerif, Hive ve bütün Türkistan'ı istila eden Ruslardan temizlemek için, Ruslara karşı cihat ilanı ile, bütün İslam kuvvetlerinin kumandasını üzerime aldım.”³³² Enver Paşa'nın macerası çok geçmeden sona erecek, adamlarıyla birlikte çekildikleri bir köyde baskına uğrayacak, yalın kılıçla ölüme gidecekti: “Böylece çağdaş mitralyöz, ortaçağın ünlü silahı olan kılıcı yener. Enver Paşa vurulur”³³³

³³². A.g.e., s. 633.

³³³. A.g.e., s. 650.

4. 2. Tek Adam: Mustafa Kemal Atatürk

Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam adlı anıtsal çalışmasını 1960-1962 yıllarında üç cilt halinde yayımladı. Çalışmasının kimi bölümleri daha önce Yön dergisinde yayımlanmış; bir kitap halinde çıkmasının ardından ise hayli yankı uyandırmıştı. Yukarıda anlatıldığı gibi Aydemir, 1961 Demokrasisi olanakları içinde özellikle Yön çevresi-Cumhuriyet gazetesiyle yakın ilişkiler kurmuş, evini çeşitli çevrelerden insanların katıldığı, düşüncelerini yaydığı siyasal bir düzlem haline getirmişti. Bu dönemde Mustafa Kemal ve hareketinin doğru değerlendirilmediğini söylüyor, Türk aydınlarını eleştiriyordu. Siyasal yaşamın renklendiği, sınıfsal mücadelenin söylem düzeyinde alabildiğine tartışıldığı 1960'larda Aydemir, Tek Adam adlı çalışmasını üç cilt halinde arka arkaya yayımladı. Biz burada üç cildi tek tek ele alarak ve genel hatlarıyla, önemli sorunları ele alıp bu sorunlara Aydemir'in yaklaşımlarını öne çıkaracağız. Kimi zaman özetlemeler yapmak zorunda kalsak da sorunlu alanlar üzerinde yoğunlaşacak, sözgelimi ilk ciltte "tarihi bir şahsiyet" olarak Mustafa Kemal, Mustafa Kemal-İttihat Terakki, Mustafa Kemal-Enver Paşa, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkışı gibi sorunlar üzerinde dururken 1919-1922 yıllarını Kurtuluş mücadelesini kapsayan ikinci ciltte daha çok İstanbul-Ankara ilişkileri, askeri-diplomatik mücadeleler ve I. Meclis'in şekillenmesi konumuz olacak, son olarak 1922-1938 yıllarını kapsayan üçüncü ciltte, Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleşen devrimler sürecini, TpCF hareketini ve tek parti sorununu, 1930'lardaki SCF deneyimini, Türk Devrimi'nin sınıfsal kökenini, kısaca Aydemir'in yanıtlar aradığı sorular-sorunlar üzerinde, onun görüşlerini öne çıkarır bir biçimde duracağız. Bu soru ve sorunlar üzerinde dururken Atatürk odaklı diğer çalışmalardan da yararlanacak, Aydemir'i bir bakıma kendi kulvarında meslektaşlarının yorumlarıyla ayırt etmeye çaba göstereceğiz; ancak yukarıda da yaptığımız gibi bizden bir dönem çalışması beklenmemeli, yapmak istediğimiz sürekli vurguladığımız gibi Aydemir tarihçiliğini görülür hale getirebilmektir.

Birinci Cilt (1881-1919): Çalışmanın merkezinde yer alan Mustafa Kemal Aydemir için bir "tarihi şahsiyet" idi; önsözde şöyle yazmıştı: "Mustafa Kemal, hem Türk toplumunun ve çağının bir mahsulü, hem bu topluma ve çağının şartlarına, karşılıklı olarak tesir eden bir tarihi şahsiyet olarak alınmıştır. Yani Mustafa Kemal hem toplumumuzun ve devrimizin eseri'dir. Hem kendini yaratan bu toplumun ve çağın hayat ve kaderine tesir ederek onlara

yön ve şekil vermiştir.”³³⁴ Çalışmanın ilerleyen ciltlerinde değineceği üzere Aydemir için Mustafa Kemal, gerek Kurtuluş sırasında, gerek Cumhuriyet’in kuruluşunda ve gerekse devrimler sürecinde en önemli fenomen olarak öne çıkmıştı. Baskın Oran da aynı konu üzerinde durarak “tarihte kişi”nin olayların akışını hızlandırmak veya yavaşlatmakta etkili olduğunu anımsatarak şöyle diyor: “Türk devrimini incelediğimiz zaman Mustafa Kemal’in bunu da aşan bir rolü olduğunu görüyorsunuz. Zaten başat ideolojinin Atatürk’ü tabulaştırmasının bir gerçeklik temeli yok değil.”³³⁵ Aydemir ve Oran gibi başlı başına Atatürk’ü çalışma konusu seçmiş pek çok tarihçi, Türkçe’ye çevrilenler arasında Kinross ve yakın zamanlar için Mango’yu da Atatürk’ün tarihsel olayları genel olarak tarihsel akışı etkilemesi bakımından “tarihi şahsiyet” olduğu görüşüne katılıyorlar sayabiliriz. Aydemir çalışmasının birinci cildinde Enver Paşa Mustafa Kemal çelişkisini önemsemişti. Ona göre iki askerin sürtüşmeli iktidar mücadelesi kısa zamanda çok daha derin anlamlar kazanacak, Mustafa Kemal İttihatçılığı sert eleştirileriyle Enver Bey çevresinden uzaklaşacak, bir bakıma yeni değerler mücadelesine girecekti. Aşağıda olaylar ile Enver Paşa-Mustafa Kemal ilişkisine yaklaşırken tekrar etmekten sakınmadan şunu söyleyelim ki Aydemir için Enver Paşa çağını tamamlamış, ihtirash bir kişi Mustafa Kemal ise yeni devrin kahramanıydı.

Mustafa, Selanik’te Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudi topluluklarının ayrı ayrı yaşadığı, Osmanlı Avrupasının vilayet merkezinde doğmuştu. Babası Ali Rıza Bey, gümrük muhafaza memuruydu, kısa bir zaman ticaret ile meşgul olmuşsa da başarılı olamamış, kendini içkiye vermiş, çok geçmeden bağırsak veremine tutularak daha 47 yaşında bu dünyadan göçmüştü.³³⁶ Mustafa, Selanik’te 1894’te mülkiye rüştiyesine, buradan askeri rüştiyeye ve Manastır Askeri İdadisi’ne kaydoldu. İdadide sıkı bir Namık Kemal okuyucusuydu, 1899’da İstanbul’a gelerek bir Harbiyeli oldu. 1902’de kurmay sınıfına kabul edildi ve 1905’te 37 kurmay arasından beşincilikle okulunu tamamladı. Kurmay okulundaki arkadaşlarıyla “gizli etkinlikleri”nin ihbar edilmeleri üzerine - mezun olduktan sonra okuldan arkadaşlarıyla bir apartman dairesi tutmuş, burada memleket meseleleri üzerine tartışmalara girişmişti - kısa bir zaman Taşkışla’da hücrelere kapatılmışlar, sorgulanmışlar, ardından “memleketlerine kolayca dönemeyecekleri bir bölgeye gönderilmeleri” işaretlenmiş, nihayet Suriye’ye bir bakıma sürgün edilmişlerdi.³³⁷ Bu dönemde Şam, Beşinci Ordu merkezidi, Mustafa Kemal burada üç kişiyle “Vatan ve Hürriyet” cemiyetini kurdu; ancak Suriye’nin koşulları hürriyet mücadelesi için uygun olmamış, Mustafa Kemal önce gizliden gittiği

³³⁴. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919, C. I., 18. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 10.

³³⁵. Baskın Oran, Atatürk Milliyetçiliği, 5.Bas., Ankara: bilgi Yayınevi, 1999, s. 102.

³³⁶. Aydemir, Tek..., s. 25, 41.

³³⁷. A.g.e., s. 79-81.

Selanik’e, 1907’de tayinini aldırması. Burada 29 Ekim 1907’de İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katıldı. Aydemir için Mustafa Kemal cemiyetin ihtilalci fikirlerini eleştirdiğinden kısa zamanda gözden düştü, o dönem beraber olduğu Ali Fuat Cebesoy bu durumu şöyle anlatıyor: “ Selanik’te her ikimiz de cemiyetin umumi merkezine girmiş ve sonraları merkezle taşra teşkilatı arasında ‘rehberlik’ etmiştik. Rehberlik o zamanlar ‘gözden düşmüş’ manasına gelirdi. Sebep, her ikimiz de cemiyetin ihtilâl siyasetini çok noksan görür ve bunu gizli müzakerelerimizde söyler ve tenkit ederdik.”³³⁸ Kinross’a göre Mustafa Kemal’in “dar çevreli” Vatan Ve Hürriyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki yanında “gölgede ve geride” kalmış ve Mustafa Kemal İttihatçılara Talat Paşa’nın aracılığıyla katılmıştı. Kinross için de İttihatçılar Mustafa Kemal’i atılğan buldukları için uzaklaştırmışken Mango “gönderme kararı”nda (taşra rehberliği) kötü bir niyet aramanın gereksiz olduğunu söylüyor.³³⁹ Mustafa Kemal, Selanik’te tanınmış, sivrilmişti, akşamları gazinolarda nutuklar söylemeye daha o zamandan etrafındakilere görevler, meslekler dağıtmaya başlamıştı. Aydemir için Enver Bey, Mustafa Kemal’in bu hallerini ahlaksızlık saymış, işte bu nedenle onu İTC merkez organından taşra rehberliğine sürmüştü: “Enver’de âdeta bir Mustafa Kemal kompleksi teşekkül eder. Bu kompleks, Mustafa Kemal’e karşı şüphe, inançsızlık, çekinmedir. Bu kompleks Enver’i Mustafa Kemal’den daima uzaklaştırmıştır ...”³⁴⁰ Kinross ise Enver’in Meşrutiyet ilanıyla kahramanlaştırıldığını bunun karşısında Mustafa Kemal’in deyim yerindeyse haklı bir kıskançlık duyduğunu yazıyor: “Evet, Mustafa Kemal, Enver’i kıskanıyordu, ama kendi yeteneklerine, ondan üstün olduğuna sarsılmaz bir inancı olduğu için. (...) Ama Enver’in kendinden beklenecek işleri yapacak kıratta bir adam olmadığını ilk baştan görmüştü.”³⁴¹

Söylediğimiz gibi çok geçmeden II. Meşrutiyet ilan edilecek, Enver Bey’in resimleri “hürriyet kahramanı” olarak kahveleri, evleri, göğüsleri süsleyecekti. Mustafa Kemal bu dönemde Talat Bey’in isteği üzerine Trablusgarp’a gitmiş, aynı sene içinde, Aydemir’in verdiği tarihe göre 5 Ekim 1908’de Selanik’te toplanan Birinci İTC Kongresine Trablusgarp murahhası olarak katılmıştı. Burada Meşrutiyet’ten sonra artık komitacılığın sona erdirilmesi gerektiğini söylemiş ve Aydemir’e göre şu noktaları vurgulamıştı: “1. Cemiyetin bir siyasi parti haline getirilmesi, 2. Ordunun politikaya karışmaması, 3. Cemiyetle masonluk arasında bir ilgi kalmaması, 4. Cemiyetin içinde eşitlik olması, 5. Hükümet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması.” Mustafa Kemal 1909’da toplanan İkinci Kurultayda da görüşlerini

³³⁸ Aktaran: A.g.e., s. 104.

³³⁹ Lord Kinross, Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, 12. Bas., Türkçesi: Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994, s. 46-47 ile Andrew Mango, Atatürk, Türkçesi: Füsün Doruker, İstanbul: Sabah Kitapları, 1999, s.83.

³⁴⁰ Aydemir, A.g.e., s. 109.

³⁴¹ Kinross, Atatürk, Bir..., s. 49.

savunmuş; ancak bir yankı alamayınca Aydemir'e göre cemiyet ile fiili ilişkisini kesmiş, sadece asker olarak yaşamını sürdürmüştü.³⁴² Kinross ve Mango'da ise Mustafa Kemal-İttihat Terakki ilişkisinin kesilip kesilmediğine dair bir şeye rastlayamadık.

II. Meşrutiyet'e kısa zamanda 31 Mart Vakası diye adlandırılan bir tepki meydana geldi, bu tepkiyi bastırmak üzere İstanbul'a ilerleyen Hareket Ordusu içinde Mustafa Kemal de vardı, dahası bu orduya adını vermiş, ordunun İstanbul halkına hitaben dokuz maddelik bildirisini yazmıştı.³⁴³ 1910'lu yıllar imparatorluğun son yıllarıydı, önce Trablusgarp, ardından Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı yaşandı. Osmanlılar, Dünya Savaşı sırasında Mustafa Kemal önderliğinde Çanakkale'de bir direniş gösterebildi. Mustafa Kemal, Babıali Baskını ardından ataşe militer olarak Sofya'ya gitmiş, dönüşünde Çanakkale'ye sevk edilmişti. Aydemir, Mustafa Kemal'in Çanakkale'den ayrılma gerekçesini doğrudan doğruya Enver Paşa ile ilişkisine bağlayıp şöyle anlatıyor. Enver Paşa, Çanakkale muharebelerinin sonuna doğru cepheye uğramış; fakat Mustafa Kemal'i görmemişti, bu durum Mustafa Kemal üzerinde büyük bir hayal kırıklığı yarattı ve sağlık gerekçeleriyle istifasını Liman Von Sanders'e bildirdi, Sanders istifayı haklı görse de kabul etmedi.³⁴⁴ Kinross ise Mustafa Kemal'in itilaf güçlerine son bir darbe vurmak için üstlerinden izin istediğini verilmeyince sağlık gerekçesiyle ayrıldığını söylerken,³⁴⁵ Mango Mustafa Kemal'in iyi geçmese de Enver Paşa ile görüştüğünü; ancak Limon Von Sanders ile anlaşmazlığa düşerek cepheden ayrıldığını yazıyor.³⁴⁶ Her nasıl olursa olsun Mustafa Kemal, Çanakkale'deki görevini 27 Kasım 1915'te Fevzi Paşa'ya bıraktı, 10 Ekim 1915'te Edirne XVI. Kolordu kumandanlığına ardından 27 Şubat 1916'da buradan ayrılarak Kafkas Cephesi'ne tayin edildi, bu sırada uzun süredir beklediği mirlivalık rütbesini aldı. Niçin bu denli uzun zaman rütbesinin beklediğini Aydemir için Enver Paşa şöyle açıklamıştı: “Mustafa Kemal'in mirlivalığa (tuğgeneral) terfi idaresi cebimdedir. Ama siz onu bilmezsiniz. O hiçbir şeye memnun olmaz. General olur, korgenerallik ister. Korgeneral olur, orgenerallik ister. Orgeneral olur, müşirlik ister. Müşir yaparsınız bununla da yetinmez, padişahlık ister!”³⁴⁷

Aydemir için bir önceki altbölümde değindiğimiz gibi Enver Paşa çağını ıskalamış bir adamdı, ihtirashydı; ancak milliyetler çağında bir ortaçağ şövalyesiydi. Mustafa Kemal ise Türk Devriminin mimarıydı, iki askerin yaşamları kesişmiş ve Enver Paşa Aydemir'in

³⁴² Aydemir, Tek..., s. 135,136.

³⁴³ A.g.e., s. 140.

³⁴⁴ A.g.e., s. 235.

³⁴⁵ Kinross, Atatürk, Bir..., s. 125.

³⁴⁶ Andrew Mango, Atatürk..., s. 152-53.

³⁴⁷ Aydemir, Tek..., s. 260.

yukarıda saydığı kesişmelerde Mustafa Kemal'in önünü kesmeye çalışmış, kıskanmış nihayet yenik düşmüştü. Aydemir'in Enver Paşa-Mustafa Kemal karşıtlığını işlemesi belli ölçüde Osmanlı İmparatorluğu-Türkiye Cumhuriyeti, Halk Fırkası-İttihat Terakki karşıtlığının bireysel ifadesi olarak görülebilir. Enver Paşa'nın kimliğinde çağını tamamlamış, dahası geçmişine ağıt yakmakta olan bir imparatorluk, komitacılığa, suikastlara dayanan bir siyasal geçmiş; Mustafa Kemal ise yeni değerlerin, milli devlet anlayışının, meşru bir siyasal yönelimin simgesi oldu. Tek Adam olarak tüm halkın temsilcisi ününü kazandı, kısaca söylemek gerekirse Orta Asya'da kayıp bir şövalyenin mezar kazıcısıydı.

Mustafa Kemal Çanakkale'den sonra diğer cephelerde kumandanlığını sürdürse de Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesiyle teslim olmuş, o da İstanbul'a dönmüştü. Burada kendisi Harbiye Nazırı olmak kaydıyla iyi bir kabine meydana gelirse bir şeyler yapabileceğini düşünmüş, bu doğrultuda bir takım girişimleri olmuşsa da nihayet Anadolu'ya çıkmaya karar vermişti. Aydemir, Mustafa Kemal Harbiye Nazırı olsaydı, büyük olasılıkla işgalci güçleri Bolşevik yayılmasına karşı güçlü bir Türkiye konusunda ikna etmeye çalışırdı diyor.³⁴⁸ Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gidişi Aydemir için Ali Fuat Paşa aracılığıyla gerçekleşti. İşgal kuvvetleri bu sırada Türklerin Samsun ve çevresinde Rumlara saldırdığını bildirmiş, İstanbul Hükümeti'nden bu saldırıların durdurulmasını istemişti. İşte bu sırada Ali Fuat Paşa kardeşinin kayınpederi ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde nüfuzlu bir kişi olan Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ile Mustafa Kemal'i tanıştırmış, Mustafa Kemal'in İttihatçı olmadığına onu ikna etmişti.³⁴⁹ Ardından Mehmet Ali Bey, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya Mustafa Kemal'i takdim etmiş, onun da onayı alındıktan sonra Mustafa Kemal geniş yetkilerle Samsun ve çevresindeki olayları düzenlemekle görevlendirilmişti. Mustafa Kemal görevi aldıktan sonra Sadrazam ile konağında yeniden görüşmüş, konaktan ayrıldığında Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa ile aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

“- Bir şey mi yapacaksın Kemal?”

“- Evet paşam, bir şey yapacağım...”

“- Allah muvaffak etsin...”

“- Mutlaka muvaffak olacağız!...”³⁵⁰

³⁴⁸ . A.g.e., s. 334.

³⁴⁹ . Ali Fuat ikna için şöyle diyor: “Mustafa Kemal Paşa İttihatçı değildir. Onun Enver Paşa ile, gerek harpten önce, gerekse harp içinde olan mücadeleleri bunun delilidir.” Aktaran: A.g.e., s. 363.

³⁵⁰ . A.g.e., s. 369.

İkinci Cilt (1919-1922): İkinci cilt Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a yanındakilerle beraber çıkışıyla başlayıp Yunanistan işgal güçlerinin ülkeden çıkarılmasıyla sona eriyor. Bu dönemde Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu direnişi kongreler süreciyle birleştirilmiş, Meclis'in açılmasıyla meşruluk kazanmıştı. Aydemir Samsun'a çıkış ile başlayan gelişmeleri tarih dizinsel bir biçimde anlatıyor, bu dönemde gördüğü en önemli olaylar kuşku yok ki zamanla ortaya çıkacak ve ciddi çatışmalar yaşanacak İstanbul-Ankara ilişkileri, Anadolu hareketinin örgütlenme çabalarıdır. Biz bilinen tarih dizinsel gidişi Aydemir çizgisinde özetleyerek takip edecek daha ziyade İstanbul-Ankara ilişkilerini öne çıkaracak ve kısaca I. Meclis üzerinde duracağız. Mustafa Kemal her nasılsa İstanbul'dan önemli yetkilerle Anadolu'ya çıkmayı başarsa da burada direnişi örgütlemeye başlayınca İstanbul'un baskılarından kurtulamamış, önce geri çağırılmış, askerlikten azledilmiş ardındansa hakkında idam kararı çıkarılmıştı. Aydemir için İstanbul, kısa ömürlü Ali Rıza Paşa Hükümeti bir yana doğrudan doğruya Mustafa Kemal hareketinin karşısında yer almış; ancak Cevat Paşa gibi kimi askerler alttan alta bu hareketi desteklemişti.

Mustafa Kemal Anadolu'ya çıkarken Yunanlılar, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmış, İzmirli bir gün önce ilhaka karşı Maşatlık mitingine katılsa da işgal güçleri karaya çıktığında önemli ve kitlesel bir direniş göstermemişti, zira padişah bir ay öncesinden işgal kuvvetlerinin “misafirperver” bir biçimde karşılanmasını istemiş, işgale karşı zamanla kimi direnişler belirse de işgal yayılmıştı. Padişahın tersine Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa işgalin kabul edilemeyeceğini 57. Tümen komutanına 24 Mayıs 1919'da bildirmişti.³⁵¹ 19 Mayıs'ta Samsun'a gelen Mustafa Kemal, 25 Mayıs'ta Havza'ya hareket etti. Bu sırada Karadeniz'de bulunan İngiliz komutan Mustafa Kemal ve çevresinden rahatsız olmuş, onun Harbiye Nezareti tarafından geri çağırılmasını istemiş ve bu istek çok geçmeden 8 Haziran 1919'da yerine getirilmişti; ancak Mustafa Kemal yoluna devam etti. İlk nutkunu Amasya'da vermiş, İstanbul'un esir olduğunu duyurmuştu, ardından 22 kişinin imzaladığı Amasya Mukarreratı görüldü, millet kurtarıcı olarak ilan edildi ve bir “milli heyet” meydana getirilmesi kararlaştırıldı. İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal hareketini boğmak üzere saldırılarını sürdürmüş, 22 Haziran 1919'da Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Mustafa Kemal'in azli için gerekli yetkileri çıkarmıştı. Mustafa Kemal ve arkadaşları 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaşmış, bir aydır hazırlıkları süren Erzurum Kongresi'nin hazırlıklarına katılmışlardı. 8 Temmuz'da Yıldız Sarayı, Mustafa Kemal'in askerlik hizmetinden azledildiğini bildirmişse de Kazım Karabekir, Kemal Paşa'ya sadakat göstererek emrinde

³⁵¹. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922, C. II., 17. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 76-80.

olduğunu beyan etti. 23 Temmuz'da Erzurum Kongresi gerçekleşti, 54 azanın katıldığı kongre neticesinde manda ve himayenin kabul edilemeyeceği ve bir temsil heyetinin kurulacağı karar altına alındı, ardından 31 kişinin katıldığı Sivas Kongresi gerçekleştirilerek, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti meydana getirilmiş, direnişin bütünlüğünü sağlamak bakımından önemli bir adım atılmıştı. 2 Ekim'de Damat Ferit Paşa kabinesi düşmüş, Ali Rıza Paşa kabinesi kurulmuştu. Mustafa Kemal, Rıza Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da görüştü ve bir protokol imzaladı, buna göre İstanbul Hükümeti, Temsil Heyeti'nin izni olmadan sulh müzakerelerine girişmeyecekti. 19 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi toplandı, burada Temsil Heyeti ile yakın ilişkili Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulacaksa da onun yerine Rauf Bey önderliğinde Felah-ı Vatan grubu kuruldu. Bu grup Rıza Paşa Hükümeti ile yakınlık kurmuş, Rıza Paşa artık tek temsilcinin bu meclis olduğunu ilan etmiş, dolayısıyla Temsil Heyeti'nin varlığına artık gerek kalmadığını Felah-ı Vatancıların da yakınlığıyla duyurmuştu; ancak çok geçmeden bu hükümet çekilmiş, 16 Mart 1920'de ise İstanbul resmen işgal edilmişti. Aydemir için son Mebusan Meclisi'nin en önemli özelliği ise her nasıl olursa olsun 17 Şubat 1920'de Misak-ı Milli kararlarını kabul etmiş olmasıydı.³⁵²

İstanbul işgali ardından 23 Nisan 1920'de Ankara'da BMM, 115 mebus ile toplanmış, Mustafa Kemal meclis başkanlığına seçilmişti. Aydemir için bu dönemin en önemli davaları ise şunlar olmuştu: 1) İstanbul'un kışkırtmaları ile Ankara aleyhine iç isyanlar, 2) BMM'nin yeni ordu kuruluşuna gitmesi ve kendini meşrulaştırma çabası. Bu sırada İstanbul Hükümeti saldırılarını sürdürüyor ve Anadolu hareketini boğmak için fetvalar yayımlanıyor, İngiliz ve Yunan uçaklarıyla Anadolu'ya serpiliyordu. Ankara fetvalara çeşitli hocaları toplayarak fetva ile karşılık vererek şöyle dedi: “Esarete bulunduğu muhakkak olan Fetva Emni'nin fetvalarına uyulmamak lazımdır.”³⁵³ 11 Mayıs 1920'de İstanbul, Mustafa Kemal ve kimi arkadaşlarını “vatana ihanet” suçlamasıyla idama mahkum etti. Bu sırada meydana gelen birçok iç isyansa güçlüklerle bastırıldı.

23 Nisan'da açılmış olan 115 üyeli Meclis kısa zamanda 380 üyeye yükselmişti. I.BMM'de memur ve emeklilerden sarıklı hocalara, kumandanlardan çiftçilere, tüccarlara çeşitli kesimlerden kimseler vardı. Aydemir öncelikle Meclis içi veya çevresindeki komünist hareketler üzerinde duruyor. Bu hareketleri dörde ayırarak şöyle veriyor: 1) Yeşil Ordu Hareketi: Hem gizli hem açık olan bu hareket, Yeni Dünya adlı bir gazete yayımladı. Mustafa

³⁵². A.g.e., s. 200-201.

³⁵³. A.g.e., s. 275.

Kemal'in yakın çevresiyle, eski İttihatçıların, İslamcılarının yer aldığı bu hareket zamanla zararlı görülerek kapatıldı. Mustafa Kemal temel olarak Bolşeviklerle gerekliyse bir işbirliği sağlayabilmek için Yeşil Ordu'ya hakim olmak istemiş; ancak anlaşılan hareket denetimden çıkınca İstiklal Mahkemesi tarafından kapatılmıştı. 2) Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası: Yeşil Ordu'nun kapatılmasının ardından onun kadrolarını devralan bu hareket Aydemir için Türkiye Komünist Partisi'nin gizli ve açık cephelerinde yer aldı. 3) (Resmi) Türkiye Komünist Partisi, Mustafa Kemal'in girişimiyle meydana gelmiş, Sovyetlerden gelen sosyalist dalganın önün alabilmek için kurulmuş bir "muvazaa" partisiydi, Aydemir dördüncü akımdan yani gizli TKP'den ise burada bahsetmiyor.³⁵⁴ Komünistler bir yana Aydemir Meclis'te derli toplu iki gruptan söz edilebileceğini söylüyor: "1) Milliyetçi, ıslahat ve inkılap eğilimleri gösteren radikal zümre, 2) Muhafazakarlar." Birinci Grup, 10 Mayıs 1921'de ARMHC adıyla resmen kurulmuş, amacını Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek, yeni Anayasa'ya göre devlete düzen vermek biçiminde saptamıştı. İkinci Grup ise Kasım 1921'de Celalettin Arif Bey başkanlığında şekillendi. İşte bu siyasal hareketlilik içinde gerçekleşen Kurtuluş Savaşı, Yunanlıların Türkiye'den çıkarılmalarıyla başarı kazansa da siyasal çekişmeler Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürecekti.

Üçüncü Cilt (1922-1938): Üçüncü cilt Türkiye'nin kurtuluş safhasının son sayfalarını yazılmasının ardından Mudanya Mütarekesi ile açılıyor, Lozan Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin tarihsel ömrünü tamamladığı vurgulanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişle hiçbir bağı olmadan kurulduğunu belirtiyor ve anıtsal çalışma Atatürk'ün ölümünün ardından "Atatürkçülüğün İlkeleriyle" tamamlanıyor. Burada Aydemir sık sık "Tek Adam" vurgusu yaparak Türk Devrimi'nin en önemli eylemcisini vurguluyor. Aydemir için aşağıda yeri geldikçe söyleyeceğimiz gibi saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, laikliğin gerçekleştirilmesinin baş mimarı Mustafa Kemal oldu, devrimin "önder boyutu" her türlü koşulun-birikimin fiili olarak önüne geçti. Aydemir devrimin tek partiyi kaçınılmaz kıldığını vurgulayarak TpCF denemesine, ilerde SCF olayında olduğu gibi yaklaşmış, bu dönemde liberal yönelimlerin, demokrasi taraftarlığının mümkün olamayacağını söyleyerek bir önder ve kadro etrafında "halka rağmen halk için" bir devrim sürecinden söz etmiştir. Ona göre Türk devrimi tek parti, tek önder sloganını benimsemeli, devletin başı çekeceği bir iktisadi planla hızlı bir kalkınma sağlayarak Batı ile arasındaki gelişmişlik farkını kapatmalı, sömürge ilişkilerine tam anlamıyla son vermeliydi.

³⁵⁴. A.g.e., s. 324-338.

Mudanya Mütarekesinin ardından barış görüşmelerine İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin çağrılmaları dolayısıyla Mustafa Kemal'in kararlılığıyla saltanat 1 Kasım 1922'de kaldırılmış, İstanbul'un iktidarı düşürülerek Ankara Lozan Barış görüşmelerinin Türkiye adına tek temsilcisi durumuna gelmişti. Saltanatın kaldırılmasını “milli hakimiyet”in gerçekleşmesi doğrultusunda bir “gölge”den kurtulmak olarak değerlendiren Aydemir, Mustafa Kemal'in rolünü anımsatarak şöyle diyor: “Olayların akışından da görülüyor ki, bu neticenin elde edilmesinde, Gazi Mustafa Kemal'in şahsi karar ve teşebbüsünün, tam ve kesin damgası vardır...”³⁵⁵

1 Nisan 1923'te Meclis seçimlerin yenilenmesi kararını almış, Mustafa Kemal önderliğinde biçimlenen ARMHC seçimleri kazanmış ve İkinci Meclis 2 Ağustos 1923'te açılmıştı. 9 Eylül 1923'te ARMHC'nin dönüşümüyle Halk Fırkası meydana geldi. Halk Fırkası bir sınıf partisi olmayacağını halkın ortak çıkarlarını koruyacağını söylemişti, Aydemir için bu söylemin gerçekliğini zaman gösterecekti. Diğer taraftan Halk Fırkası bir inkılapçı parti olarak kendisini takdim ediyor; yani “toplumu bir keyfiyet değişikliğine götürecek ve bunu yaparken elbette ki inkılapçı azınlığın, yani önder kadronun iradesini inkılapçı tedbirlerle, yani cebir ve zor ile çoğunluğun iradesine hakim kılacak bir gelişme ele alınmış oluyordu.”³⁵⁶

1923 yılının en önemli olayı kuşkusuz Lozan Barış Anlaşmasının imzalanmasıydı, 21 Kasım 1922'de başlayan görüşmeler bir kesintiyle 25 Temmuz 1923'te sona ermiş ve anlaşma imzalanmıştı. Aydemir için Lozan ile asırlık hesaplar görülmüştü: “Halbuki yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı ve devamı değildi...” Lozan Barışı neler getirdi sorusu ise kısaca şöyle yanıtlanabilir: “Lozan barışı, Türkiye'nin istiklalini getirdi. Türkiye'ye Misakı Milli sınırlarını sağladı.”³⁵⁷ Lozan Barış görüşmeleri sırasında Başvekil Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında yaşanan gerginlikler bir kopuşun işaretleri oldu. İsmet Paşa, Başvekilin Lozan'a yapılacak tebliğleri ve kendisine verilecek cevapları geciktirdiği, hükümete yaptığı başvurulardan ve kendisine yapılan tebliğlerden devlet başkanını haberdar etmediği, Başvekaletçe ve Vekiller Heyetince alınan kararların, daha kendisinin haberi olmadan Lozan'a ulaştığı ve orada etrafa duyurulduğu kanısındaydı. Diğer taraftan hükümet, Lozan'da daha fazla şeyler elde edilebileceğini düşünüyor, sözgelimi Yunanlılardan savaş tazminatı alınabileceğini ileri sürüyordu. Aradaki gerginliklerin giderilmesi ve barışın imzalanması

³⁵⁵. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938, C. III., 16. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s.

66.

³⁵⁶. A.g.e., s. 92.

³⁵⁷. A.g.e., s. 95 ve 126.

Gazi'nin ağırlığını koyması, bir bakıma İsmet Paşa'yı desteklemesi ile gerçekleşmiş, imzanın ardından ise Rauf Bey istifa etmiş, İsmet Paşa'yı karşılamaya, tebrik etmeye dahi gitmemişti: “Demek ki yollar, barışın daha ilk gününden ayrılıyordu. Milli Mücadele’de yol ve fikir arkadaşları olan öncüler arasında ilk kopuntu, Rauf Beyin kendince münasip gördüğü bir istikamette bu ayrılığı ile başladı ve göreceğiz ki, onu diğerleri takip edecektir.”³⁵⁸ Lozan Barış Anlaşması’nın ardından Ekim ayı içinde Meclis İkinci Başkanlığını Rauf Bey’in kazanması ve Fethi Okyar Hükümeti’nin istifasını bir hükümet buhranı izlemiş, bu durum kısa zamanda bir rejim buhranına dönüştürüldü. Mustafa Kemal, Fethi Okyar başkanlığındaki hükümet bunalımını Cumhuriyetin ilanı doğrultusunda kullanmış, hükümetin istifasının ardından yaşanan buhranın ancak rejimi düzenlemekle giderilebileceğini söylemiş ve 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmişti, hemen ardından Mustafa Kemal Reisicumhur, İsmet Paşa ise Başvekil seçildi.

Cumhuriyet’in ilanını İstanbul basını mesafeli karşılamış, Rauf Bey ani bir hareket olarak değerlendirmişti. 22 Kasım 1923’te Ankara’da Halk Fırkası toplantısında İsmet Paşa ve arkadaşları Rauf Bey ve çevresini inkılap zamanında “şüphe gösterdikleri” için suçlamış, Halk Fırkası içinde ipler iyiden iyiye gerilmişti. Aydemir için bu gerginliğin temel nedeni Halk Fırkası’nın birlik bir kadro olma isteği karşısında Rauf Bey ve çevresinin demokrasi taraftarlığı yapmaları ve diktatörlüğe gidiş kaygısı içinde olmaları biçiminde açıklanabilir. İşte bu gergin ortamda bir takım dış gelişmelerin de etkisiyle Hilafet ve Şer’iyye Vekaleti 3 Mart 1924’te kaldırıldı, eğitim birleştirildi, ordu ile siyaset birbirinden ayrıldı. Aydemir için Diyanet İşleri’nin kurulması laikliği sınırlamış, zayıflatmıştı; ama din işleri tamamıyla cemaatlara bırakılırsa “devlet içinde devlet” demek olacaktı. Öte yandan saltanatın ilgasında olduğu gibi laiklik çabaları da bütünüyle Gazi Mustafa Kemal’in kabul edilebilir.³⁵⁹ 1924’te kabul edilen Anayasa’ya dair ise Aydemir şöyle diyor ve yine Mustafa Kemal’in devrimci kişiliğini vurguluyor: “1924 anayasası yapı ve fasılları, klasik batı demokrasisinin normal teşkilat ve ilkelerini aktaran, liberal bir sistem getiriyordu. (...) Milli yapıyı kalkındırıcı, teşkilâtlandırıcı veya kalkınmayı hızlandırıcı ilkeler ve organlar getirmiyordu.(...) Eğer henüz son sözünü söylememiş ve yapabileceklerini bitirmemiş olan bir Gazi Mustafa Kemal de olmasaydı, bu kanunun gölgesinde yeni Türkiye, hiçbir hamle yolu bulamadan ve hatta arayamadan, kısırlaşır giderdi.”³⁶⁰

³⁵⁸ . A.g.e., s. 131.

³⁵⁹ . A.g.e., s. 161-170.

³⁶⁰ . A.g.e., s. 173.

1924 yılında Meclis içindeki ayrılıklar giderek belirginleşir, Rauf Bey, Kazım Karabekir ve çevrelerindeki insanlar kendilerine karşı haksız yere tavır alındığını, İsmet Paşa çevresinde toplananların kendilerini tasfiye etmek çabası içinde olduklarını düşünüyor, Mustafa Kemal'in ise diktatörlüğe yönelebileceği kaygıları duyuyorlardı. Nihayet 26 Ekim 1924'te Karabekir, teftiş ve ordunun güçlendirilmesi için verdiği raporların dikkate alınmamasından şikayetçi olarak istifa etti, onu Ali Fuat Paşa izledi. Mustafa Kemal bu iki istifayı generallerin Rauf Bey ile birlik olup ordunun da desteğiyle kendisini devirmek üzere bir komplo olarak niteledi, ordunun kesin olarak siyasetten ayrı durmasını emretti. Aydemir için Mustafa Kemal'in iddia ettiği "komplo"yu aydınlatacak veriler ise elde yoktur.³⁶¹ Kasım ayında muhalifler örgütlenerek TpCF'yi kurdular; ancak partinin ömrü sadece birkaç ay oldu ve 3 Haziran 1925'te kapatıldı. Aydemir'e göre TpCF programı normal, liberal düzenin programıydı; halbuki o günlerde sömürge ile yarı sömürge kıskacında kalmış Türkiye'de "çok partiye değil, tek ve kudretli bir iradeye ve bu iradenin, halka rağmen fakat halk için şefliğine ihtiyacı vardı. Bu şef ancak Gazi Mustafa Kemal olabilirdi."³⁶²

17 Kasım 1924'te kurulan TpCF'nin kurucuları arasında Ali Fuat Paşa, Kazım Paşa ve Rauf Bey vardı. Fırka'nın Başkanı Kazım Karabekir , İkinci Başkanı Rauf Bey ve Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa olmuşlardı. TpCF beyanname ve tüzüğüne göre liberal demokrasiyi savunan bir oluşumdur ve özellikle programında - M. Kemal'i hedef alan - diktatörlük endişeleri dikkati çekmişti. M. Kemal ise TpCF programındaki bu göndermeleri açıklanamaz olarak değerlendirdi.³⁶³ Timur'a göre TpCF Anadolu eşrafı ile asker-sivil aydınlara yaslanan devrimciler karşısında dar sınıfsal çıkarları, büyük ticaret burjuvazisini savunan İstanbul basınının desteğini kazanmıştı, ortada bir iktidar mücadelesi vardı, ona göre fırka programına bakıldığında devlet vazifelerinin asgariye indirilmesi gerekliliği ve idari ademi merkezîyetçilik ilkeleri ile TpCF emperyalizm ve feodalizm ile işbirliği halindeydi.³⁶⁴ Kinross için ise TpCF: "Daha kuruluşundan beri, Mustafa Kemal'i devirip başka bir hükümet kurmayı değil, fakat (...) yalnızca otoritesini dizginlemeyi ve sınırlandırmayı amaç edinmişti."³⁶⁵ Mango, partinin iktidar çevresinden dışlanmış kişileri bir araya getirmesine dikkat çekerek şöyle diyor: "Hepsi de Türk milliyetçisiydi ve çoğu çağdaşlaşma yanlısıydı. Liberal görüşlü oldukları kuşkuluydu; aralarındaki tek ortak nokta, Mustafa Kemal'in

³⁶¹ A.g.e., s. 191-192.

³⁶² A.g.e., s. 200.

³⁶³ Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde..., s. 109.

³⁶⁴ Timur, Türk Devrimi..., s. 79.

³⁶⁵ Kinross, Atatürk, Bir..., s. 462.

Başvekil İsmet Paşa aracılığıyla kullandığı iktidar tekeline karşı çıkmaktı.”³⁶⁶ Her ne amaçla kurulmuş olursa olsun TpCF’nin ömrü uzun süremeyecek Şeyh Sait isyanı sonrasında kapatılacaktı.

Şubat 1925’te patlak veren Şeyh Sait İsyanı ancak Nisan ayının ortalarında tamamen bastırılmış, Şeyh Sait özellikle Sünni Kürtler üzerinde etkili olmuştu. Bölünmüş de olsalar Kürtlerin Cumhuriyet yönetiminden hoşnut oldukları söylenemezdi. Cumhuriyet idaresi, vergi ve asker toplamak konusunda çok ciddi davranıyor, buna karşı bölge yoksulluğunu sürdürüyordu. Aşiret alaylarına ihtiyaç kalmadığından resmi destek kaldırılmış, medreselerin kapatılmasıysa dini önderleri kaygılandırmıştı. 1924 Eylül ayında kimi Kürt subaylar Türk birliklerinden kaçarak Irak’ta İngiliz işgali altındaki bölgeye yerleşmişler, kaçakların bağlantılı olduğu Kürt gizli milliyetçi örgütü Azadi (Özgürlük) kurucularından Şeyh Sait’in akrabası Halit Cibran tutuklanmış, bu son tutuklanma yukarıdaki koşullarla birleşince etrafındaki halkanın daraldığını sezinleyen Şeyh Sait’i isyana sürüklemişti. Şeyh Sait isyanın bastırılmasının ardından mahkemede tek amacının şeriatı düzenini geri getirmek olduğunda ısrar etmiş; ancak yakalanmasına yardımcı olan eski adamlarından Binbaşı Kasım Cibran isyanın ana amacını bağımsız bir Kürt devleti oluşturmak olarak tanımlamıştı.³⁶⁷

Halk Fırkası içindeki otoriter eğilimli grup isyanın sorumluları arasında “mürteci” gördüğü TpCF’yi işaret etmiş, Fethi Bey Hükümeti’nin de isyanda yeterince sert tedbirler almadığı iddia edilmişti. TpCF’nin “mürteci” savıyla töhmet altında kalmasının başlıca nedeni programında “dine saygı duyduğunu” belirtmesiydi; oysa henüz Anayasa’da devletin dini İslam ibaresi mevcuttu. 2 Mart’ta Fethi Bey parti içi eleştiriler karşısında tutunamayarak istifa eder, yerini sertlik yanlısı tutumuyla sivrilen İsmet Paşa alır. 4 Mart’ta Meclis’ten güvenoyu alan İsmet Paşa Hükümeti aynı gün Takrir-i Sükun kanununu çıkarır. Kanun ile hükümet Cumhurbaşkanı’nın onayı ile “sükununun” bozulmasına neden olan tüm kuruluşları idari yetkisiyle kapatabilme gücü elde eder, Şark ve Ankara İstiklal Mahkemeleri kurulur. Şark İstiklal Mahkemesi 25 Mayıs’ta görev alanına giren bölgede TpCF’nin kapatılmasını valilerden ister ve istek derhal yerine getirilir. Şeyh Sait ve 28 arkadaşı 28 Haziran’da idama mahkum edilir. Nihayet 3 Haziran 1925’te hükümet, Takrir-i Sükun Kanunu’nun verdiği güçle TpCF’nin kapatılmasına karar verir. Cemil Koçak, TpCF’nin kapatılmasıyla gerçekleşen süreci şöyle değerlendiriyor: “Takrir-i Sükun kanunu ile hükümet tüm ülkede otoriter bir yönetim kurmayı başardı. Bundan sonraki dönemde gerek Meclis’te ve gerekse

³⁶⁶ . Mango, Atatürk..., s. 405.

³⁶⁷ . A.g.e., s. 411.

Meclis dışındaki muhalefet geçmişe oranla pek cılız kaldı ve serbest tartışma ve eleştiri olanağı büyük ölçüde ortadan kalktı.”³⁶⁸

Söylendiği gibi TpCF 1925’te Şubat ayında başlayan Şeyh Sait isyanının bastırılması için çıkarılan Takrir-i Sükun kararlarına dayanak alınarak kapatılmıştı, biz burada Şeyh Sait isyanı üzerinde uzun uzadıya duracak değiliz; ancak isyana çeşitli yaklaşımlar arasında öne çıkan kimilerini görmek gerektir. Tunçay, ayaklanmayı “dinsel bir giysi altında ulusal”³⁶⁹ olarak değerlendirirken, Kürt sorunu üzerinde münhasır bir araştırma yapan Kirişçi ve Winrov ayaklanmayı kategorik bir ayrıma gitmeden daha belirsiz bir biçimde şöyle saptıyor: “Bu ayaklanma Ankara’daki yetkililerin dayattıkları merkezileşmeye karşı direnmek için çeşitli Kürt aşiretleri birleştirmede hassas bir rol oynayan karizmatik bir dini liderin önderliğindeki bir ayaklanma olarak değerlendirilebilir.”³⁷⁰ Aydemir ise Şeyh Sait isyanının “bir Beyler Şeyhler” isyanı olduğunu, isyana sürüklenenlerin fazla olmakla beraber, bu isyanı bir Kürt isyanı olarak vasıflandırmanın zor olduğunu söylüyor: “Bu beylerin, şeyhlerin iradelerine bağlı olarak isyana sürüklenen kulların, müritlerin önemli yekunlara varmasına rağmen, bir halk hareketi halini almadı. Kürtlerle meskun bütün bölgelerde, milli bir hareket haline gelmedi. (...) Bu durumu, Kürtlerin etnik yapıları; (mesela aşiret hayatı) ve sosyal şartlarla izaha çalışmak mümkündür. Aşiretli toplumlarda ise milli duygu zaten yetişmez. Sonra şu bir gerçektir ki Kürtler, kendi aralarında, büyük farklılıklar gösteren kollara bölünmüşlerdir.”³⁷¹

1926’nın yaz aylarında Gazi bir yurt gezisine çıktı, yolu İzmir’e varacakken kendisine karşı eski vekil Ziya Hurşit ve arkadaşlarının bir suikast tertibi ortaya çıkarıldı. Kısa zamanda başlayan tutuklamalar ve yargılamalar ise suikastın ötesine geçen bir hesaplaşmayı gündeme getirdi, genişleyen soruşturmada Aydemir sanıkların şöyle tasnif edilebileceğini söylüyor: “Suikastın doğrudan doğruya icrasında vazife alanlar. Bunları teşvik eden, hazırlayan baş tertipçiler. Bunlardan gayri olan ve suikastın icra ve tertibinde doğrudan doğruya iştirak ve müdahaleleri görülmemekle beraber, Ankara’ya ve Gazi’ye cephe almış sayılan, bazı şüpheli hareketleri sezinlenen eski İttihat ve Terakki kalıntısı şahsiyetler. Kapatılan Terakkiperver Fırka önderleri ve Gazi’nin yakın mücadele arkadaşları olan paşalar...”³⁷² İzmir’de gerçekleştirilen suikast davasında tertipçiler ölüme mahkum edilirken, TpCF’nin önde gelen

³⁶⁸ . Koçak, “Siyasal Tarih...”, s. 143.

³⁶⁹ . Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti’nde..., s.136.

³⁷⁰ . Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrov, Kürt Sorunu Gelişimi ve Kökeni, Çeviri: Ahmet Fethi, İstanbul: TVYY, 1997, s. 111.

³⁷¹ . Aydemir, Tek Adam... C. III, s. 202.

³⁷² . A.g.e., s. 259, Tunçay, aydemir ile aynı doğrultuda ancak daha kısa bir biçimde yargılananları şöyle tasnif ediyor: “(1) suikast düzenleyicileri, (2) onlarla ilişkili ve ilişkisiz eski TpCF’liler ve (3) daha eski İttihatçılar”, Türkiye Cumhuriyeti’nde..., s. 167.

paşaları Kazım Karabekir ve Ali Fuat beraat ettiler, onların davasını Ankara’da İttihatçıların davası izledi. Bu davada aralarında eski Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey de olmak üzere dört İttihatçı ölüm ile cezalandırılmış, otuz yedi kişi beraat etmişti. Sonuçta uzun çekişmelerin ardından İttihatçılık tasfiye edilmişti: “İstenilen de, bu devrin ve bu hatıraların kesin olarak tasfiyesi idi.”³⁷³

Siyasal gelişmeler 1927 yılında büyük bir hesaplaşmaya dönüşmüşken 1923-29 döneminin iktisat politikaları 1908-22 dönemiyle benzerlikler gösteriyor, milli iktisat okulunun korumacı ve sanayileşmeci yönelimleri bu dönemde Lozan’ın getirdiği kısıtlamalar dolayısıyla gölgelense de devlet eliyle “milli burjuva” meydana getirme çabaları gerçekleştiriliyordu. Lozan Anlaşması ithal mallar ile yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulamasını önlemiş, dolayısıyla yerli emtianın korunmasını engellemişti; ancak devlet tekeline bulunan mallar kamu gelirlerini arttırmak amacıyla daha yüksek bir fiyatlamaya imkan vermişti. Dolayısıyla Lozan kısıtlamalarından sıyrılmanın yolu birçok mal veya hizmetin devlet tekeline alınması, ardından bunların imtiyazlı yerli ya da yabancı şirketlere devredilmesi biçiminde görülüyordu. Bu işlerin yürütmesinde 1924’te kurulan İş Bankası ve çevresi hayli etkili bir durumdaydı. Dönemde İş Bankası çevresine çıkarıcı anlamında “aferistler” deniyordu, Falih Rıfkı Atay şöyle yazar: “ Kolay kazanç elde etmeye çalışanlar... Ankara’da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar vasıtasıyla bankayı kendi teşebbüslerine sürüklemekte idi.”³⁷⁴

İzmir İktisat Kongresi’nde Mustafa Kemal yabancı sermayenin kanunlara uymak kapitüler ayrıcalık aramamak şartıyla iş görebileceğini belirtmiş, dönem boyunca bu anlayış geçerli olmuştu. Sözelimi 1920-30 arasında kurulan 201 Türk anonim şirketinden 66’sında yabancı sermaye ortaklığı vardı. İzmir İktisat Kongresi Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesiyle düzenlenmiş ve Batılılara Türkiye’nin “sistem” içinde kalacağı mesajını vermişti. Kongre’nin açış konuşmasını 17 Şubat 1923’te M. Kemal yapar ve şu önemli noktalar üzerinde durur: “Milletimiz halası kati ve hakikiye mazhar olabilmek için iki umdeye istinadın şart olduğunu anladı. Onlardan birincisi Misak-ı Milli’nin ihtiva ettiği ruh ve mana. İkincisi Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun tespit ettiği gayri kabil-i tebeddül hakayık. Misak-ı Milli, milletin istiklal-i tammını temin eden ve bunun için iktisadiyatında inkişafına

³⁷³. A.g.e., s. 270, Kinross Mustafa Kemal’in iktidarını tek başına kurabilmek için suikast girişiminin bir olanak olduğunu kaydederek şöyle diyor: “Suikast, tamamen kişisel nitelikteydi, normal bir ağır ceza davası gibi işlem görebilirdi. (...) Gazi, işi büyük ölçüde siyasi bir komplo gibi ele almayı daha uygun gördü. Bu kaçırılmayacak bir fırsattı. Çünkü, topyekûn bir iktidar için sabırsızlanan ve kendisinden karşı olan herkesten kuşkulunmaya başlayan Gazi’ye, onları suçlamak ve yolunun üzerinden uzaklaştırmak olanağı veriyordu.” Atatürk, Bir..., s. 497.

³⁷⁴. Aktaran: Boratav, Türkiye..., s. 41.

mani olan bütün sebepleri bir daha avdet etmemek üzere lağveden bir düsturdur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Osmanlı İmparatorluğu'nun, Devletin tarihe karıştığını idrak eden, onun yerine yeni Türkiye Devletin kaim olduğunu idrak eden bir kanundur... İstiklal-i tam için şu düstur var: Hakimiyet-i milliyet hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir... İktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız, hayır bizim memleketimiz vasidir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkiye sahipti. Devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız.”³⁷⁵

Kongre sonucunda ahlaki standartlar niteliğinde görünen “Misak-i İktisadi Esasları” kabul edilir; ancak asıl kararlar katılımcı grupların sundukları iktisadi esaslardır. Şimdi grupların bazı önemli esaslarını görelim: 1.Çiftçi Grubu; Köylerdeki okulların bahçelerinin olması ve öğrencilerle pratik uygulamaların gerçekleştirilmesi, aşarın kaldırılması, sulama projelerinin yapılması, tarım ve hayvan ürünlerinin yabancılara karşı korunması, göçebe aşiretlerin iskan edilmesi... 2. Tüccar Grubu; Yabancı paraların ani yükseliş ve düşüşlerine karşı önlem alınması, kabotaj hakkının sağlanması, inhisarın engellenmesi, milli sanayinin kollanması, demiryollarının devletçe inşası ve işletilmesi... 3. Sanayi Grubu; Gümrüklerde himayenin kabul edilmesi ve hammaddenin gümrüksüz işlem görmesi, hükümet alımlarında yerli ürün tercihi, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun geliştirilmesi, tüm vatandaşlara yerli malı kullanma mecburiyeti getirilmesi... 4. İşçi Grubu; Sendika hakkının tanınması, grev yasasının düzenlenmesi, günlük 8 saatlik çalışma yasasının kabulü, asgari ücretin kabulü ve üç ayda bir tespiti, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak resmen kabul edilmesi, istihdam olanakların sadece Türk vatandaşı işçilerin yararlanmasının kabulü. Boratav, İzmir İktisat Kongresi'nde İstanbul işçilerinin tüccar temsilcisi gibi davrandığını anımsattıktan sonra şöyle diyor: “ (Kongre) İstanbul ve İzmir'in Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla kaynaşmalarında bir ilk adım oluşturmuştur.”³⁷⁶ Çavdar ise Kongre'yi şöyle değerlendirir: “(...) tüccar, sanayici ve çiftçi gruplarının taleplerinin hemen hemen tamamı yerine getirilmiştir (...) amele grubunun istekleri yada zabıtlarda yer aldığı gibi ‘İktisadi Esasları’ sadece kağıt üzerinde kalmıştır (...) tüccar, sanayici ve büyük toprak sahipleri koalisyonu cumhuriyetin iktisadi politikasının çizgilerini kendi sınıf çıkarları açısından belirlemişlerdir.”³⁷⁷

³⁷⁵. Aktaran, Tevfik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin..., s. 152.

³⁷⁶. Boratav, Türkiye İktisat..., s. 45.

³⁷⁷. Çavdar, Türkiye Ekonomisinin..., s. 164.

Kongre'den sonra 20'li yılların ortalarından itibaren demiryolları millileştirilmeye başlanmış, tütün rejisi ise 1925'te 4 milyon liraya alınarak devletleştirilmişti. 1927 yılında kabul edilen Teşviki Sanayi Kanunu sanayi yatırımlara büyük teşvikler getirmiştir. 1929'da Lozan kısıtlamaları ortadan kalkar, gümrük vergilerinin yükseltilmesi ve diğer düzenlemelerle Lozan öncesi % 12 olan "milli korunma" %45 oranına yükseltilir. 1929 yılındaki büyük dünya iktisadi buhranı ve Türkiye'nin aynı yıl ihracatının % 10 gerilemesiye iktisat politikalarının değişeceğinin habercisi olacaktı. Türkiye bu dönem gerçekleştirdiği dışsatımın % 60-72 oranını tütün, kuru üzüm, pamuk, incir emtiası üzerinden gerçekleştiriyor, dışalımın büyük bir kesimini ise sanayi malları meydana getiriyordu. Kısacası Türkiye hammadde ihracatı ve mamul mal ithalatı yapıyordu. Dönemde tarımda ve sanayide görülen % 10 civarındaki büyüme sanayileşme temposunu değil; ancak bir yeniden inşa sürecini gösterir. 1927 Sanayi Sayımı'na göre imalat sanayinde çalışan 237 bin işçinin 109 bini 4'ten az işçi çalıştıran yerlerde istihdam edilmiştir, dolayısıyla anlamlı bir sanayileşmeden söz etmek güçtür. 1925'te bütçe gelirlerinin % 22 oranını oluşturan aşar vergisi kaldırılır. Aşarın kaldırılmasıyla meydana gelen vergi gelirindeki kayıp şeker ve gazyağının vergilendirilmesiyle karşılanmış, dolayısıyla kentli emekçi-tüketici sınıflardan tarım kesimine bir gelir aktarımı gerçekleştirilmiştir. Kısaca sınıflar açısından söylemek gerekirse 1923-29 dönemi köylü kitleleri için üretim ve fiyat artışları dolayısıyla; dışalım ve dışsatım yönünden tüccarlar için; istihdam olanaklarının artmasıyla işçiler için; ve refah durumlarının kollanmasıyla memurlar için olumlu yıllar olmuştur. Özetle milli gelirde sağlanan reel artış tüm sosyal sınıf ve tabakalara yayılmıştır.³⁷⁸

Aydemir için 1923-1930 arasında uygulanması gereken iktisat politikaları ülkeye yeterince fayda sağlayamamıştı. Ona göre 1921 Anayasası'nın Maksat ve Meslek bölümünde iktisat politikası ifadesini bulmuştu: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, hayat ve istiklâlini kurtarmaya yegâne maksat ve gaye bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizmin tahakkümünden ve zulmünden kurtararak, idare ve hakimiyetinin hakiki sahibi kılmakla, gayesine vâsıl olacağı kanaatindedir." Ancak ona göre kapitalizme karşı ifade edilen karakter 1924 Anayasası'nın liberal yapısı ile çelişkiler göstermiş, beklenen politikalar tam anlamıyla uygulanamamıştı. Bu devrede milli sermaye birikmedi, özel teşebbüs önemli yatırımlar gerçekleştiremedi, 1929 ekonomik buhranına kadar liberal politikalar uygulandı. Öte taraftan

³⁷⁸. Boratav, Türkiye İktisat..., s. 55.

devlet demiryollarının geliştirilmesi, yolların ıslahı, asayişin sağlanması, askerlik hizmetinin kısıtlanması köye sağlanan dolaylı faydalar oldu.³⁷⁹

1929 yılında patlak veren ekonomik buhran Aydemir için kapitalizmin kaçınılmaz bir hastalığıydı. Bu buhran karşısında tüm ülkeler kendi içlerine çekilerek kendine yeterli olma gayretine girerek “otarşi” politikaları benimsediler. Türkiye de bu dönemde uluslararası koşulların zorlamasıyla devletçi iktisat politikalarına yöneldi “az çok sosyalist anlamda, yani toplum yararına bir inşa ve düzenleme niteliğinde, plan ve planlama hareketine girildi.”³⁸⁰ İlk beş yıllık plan 1934’te yürürlüğe girdiyse de ancak kısmen tamamlanabildi, ikinci plan ise İkinci Dünya Savaşı koşullarında uygulanamadı. Aydemir için 1930 sonrasında uygulanan politikalara Atatürk çok fazla dahil olmamıştı: “ (...) hele 1933’ten sonra Atatürk, artık 1930 öncesinin aktif, atılğan, hatta mücadeleci Atatürk’ü değildi. Hükümeti icraatında geniş ölçüde serbest bırakıyordu.”³⁸¹

1930’lu yıllarda Aydemir’e göre CHP halktan kopmuş, dar, basit bir hizbe dönüşmüştü. “Eğer bir rüzgar, yeni bir takım hedefler ve sloganlarla bu durgunlaşan suyu dalgalandırmazsa, parti hatta tamamen sona erebilirdi.”³⁸² Bu koşullarda Gazi “havayı dalgalandırmanın vakti geldiğini” düşünerek bir “vesayet partisi” kurmaya karar verdi, böylece “halkın duygularını kanallize etmek” mümkün olabilirdi. İşte Serbest Fırka bu ortam içinde doğrudan doğruya Mustafa Kemal’in girişimiyle Fethi Okyar başkanlığında kuruldu; ancak kısa zamanda büyük bir ilgi gördü ve sonu yakın oldu. Aydemir için Serbest Fırka’nın en önemli siyasetçisi Ağaoğlu Ahmet Bey idi. Ahmet Bey’in görüşleri doğrultusunda biçimlenen SCF devletçi politikaları yersiz buluyor, liberal bir anlayışı savunuyordu. Halbuki diyor Aydemir: “Batı demokrasisi; kalkınmasını, dünyanın bir asır, hatta asırlar süren iktisadi yağması sayesinde yapmıştı. Tıka basa doymuştu. Türkiye ise daha dün kendisi bir koloniydi. Az gelişmiş, daha doğrusu gelişmemiş bir memleketti. Koloni ve yarı koloni rejimlerine karşı ayaklanmış, geri, sermayesiz bir ülkeydi. Muzaffer, fakat yalnız bir ülkeydi. Kendi gücünü olağanüstü tedbirlerle, mesela devletçilikle seferber etmeden nasıl kalkınabileceği hakkında Serbest Fırka ve Ağaoğlu hiçbir fikir getirmiyorlardı.”³⁸³

CHP’nin 10 Mayıs 1931’de gerçekleştirdiği İkinci Kurultayında kabul edilen Altı Ok ilkelerinden Aydemir, Milliyetçiliği, Osmanlıcı-Irkçı-Turancı görüşleri bir tarafa bırakmasıyla en “aydınlık” ilke sayarken Halkçılık ilkesinin sınıfsızlık söylemini çelişkili olarak

³⁷⁹ Aydemir, Tek Adam..., C.III, s. 323-337.

³⁸⁰ A.g.e., s. 353.

³⁸¹ A.g.e., s. 355.

³⁸² A.g.e., s. 364.

³⁸³ A.g.e., s. 370-371.

değerlendirir: “Çünkü evvela, memlekette sınıflar daima vardır. Sonra 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu, batıdan aktarılmış liberal bir temel kanun olduğu gibi, Türkiye’nin imtiyazsız, sınıfsız, birleşmiş bir kitle teşkil ettiği görüşü de, gerçeği aksettirmiyordu.”

Aydemir, Tek Adam adlı yapıtını Atatürk’ün kişiliği ve Atatürkçülük üzerine kimi saptamalarla sonlandırıyor, şimdi bu konulara kısaca değinelim. Üç ciltlik kitabının pek çok yerinde vurguladığı gibi Aydemir için Atatürk, mizacından, çevresinden, çağından, milletinden bir şeyler alarak kişiliğini kuran ve çağın, milletin akışına bir şeyler katan, yön veren bir “tarihi şahsiyet” oldu. Daha okul yıllarında ihtirash, iktidarı arzulayan bir insandı; ancak “ihtirasının sınır ve imkânlarını, iç âleminde, Tanrı vergisi bir bilinçle durmadan yoğuran, ölçülü, muvazeneli bir ihtiras adamı.”³⁸⁴ Atatürk bir doktrin adamı değildi: “önceden sistemleştirilmiş, hareket prensipleri belli, sınırlı bir fikir sistemine bağlı kalmadı. (...) O tıpkı bir kurmay gibi, memleket ve dünya ölçüsünde hareketlerini, manevralarını; karşılaştığı ve içinde yaşadığı şartlara ve bu şartların açılmasına, gelişmesine göre düzenledi.”³⁸⁵ Aydemir için Atatürk bir diktatör değildi. Ona göre diktatör, “hukuk ve kanun müessesesi ve şekilleri yerine kendi mutlak keyif ve iradesini hakim kılan adamdır.” Atatürk ise tek partili rejimde dahi kendi iradesini hiçbir zaman kanun yerine koymadı. En büyük başarısı ise “toplumu aşağılık duygusundan temizlemek, kurtarmak savaşı olmuştur.”³⁸⁶ Bir askerdi; ancak militarist değildi, İTC içinde askerlerin siyasetten ayrılması gerektiğini savunmuş, Kurtuluş yıllarında sivil idareyi-hükümeti idareci kılmıştı.

Atatürk inkılaplarının bitmediğini söyleyen Aydemir, Atatürkçülüğün önemli gördüğü ilkelerini nihayet şöyle sıralıyor: “ 1- Antiemperyalizm. Yani kayıtsız, şartsız istiklâlcilik (...) 2- Yabancı sermayenin iktisadi imtiyaz ve kontrollerine karşı, kayıtsız, şartsız direniş. Dünya milletleri arasında, ancak eşit şartlarla iktisadi işbirliği. (...) 3- Kayıtsız, şartsız halk hâkimiyeti (...) Her türlü zümre, klik, sınıf ve şahsi tahakkümüne karşı direniş. (...) 4- Milli misak sınırları içinde milli vatan. (...) topraklarımızın dışında kalan Türklere karşı kardeşlik sevgisi. Türk sınırları içinde kültür birliği, milli bütünlük... 5- Milli gurur. Başka milletler karşısında her türlü aşağılık duygusundan silkiniş (...) Ama çağdaş medeniyetin yoksun olduğumuz değerlerine, teknik gücüne ve organlarına karşı ihtirasla yöneliş... 6- Siyaseti bir spekülasyon konusu değil, bir program, organ ve inşa işi olarak almak... 7- Din ve dini

³⁸⁴ . A.g.e., s. 455.

³⁸⁵ . A.g.e., s. 476.

³⁸⁶ . A.g.e., s. 476-477.

inançları, mutlak olarak siyaset dışı bırakmak. 8- Her türlü dogmatizme ve taassuba karşı direniş (...) 8- Kelimecilik değil, aksiyon...”³⁸⁷

³⁸⁷. A.g.e., s. 503.

4. 3. Menderes'in Dramı

Aydemir, Menderes'in Dramı adlı kitabıyla yüz yılı kapsayan tarih çalışmalarını tamamladı. Bu kitabında Adnan Menderes'in yaşamı-kışılığı doğrultusunda bir devrin, Türkiye'de "çok partili" devrin hikayesini okuruz. Biz yukarıda yaptığımız gibi burada da tarih dizinsel bir sıra takip ederek Türkiye'de çok partili yaşama geçişin neden ve sonuçlarını kısaca belirteceğiz ve sonra da Demokrat Parti'nin kuruluşu nasıl gerçekleşti, DP hangi toplumsal sınıfların temsilcisiydi, Menderes'in DP hareketi içindeki yeri neydi, Menderes-Bayar ilişkileri nasıldı, DP'nin başarıları ve başarısızlıkları, çöküşünün nedenleri nelerdi gibi sorular ve sorunlar üzerinde durarak bunlara Aydemir'in yanıtlarını öne çıkarmaya, dolayısıyla da Aydemir'in tarih çözümlemesini yukarıda yaptığımız gibi bir metin okuma çalışması biçiminde ortaya koymaya gayret edeceğiz.

Genel olarak söylemek gerekliyse, Aydemir için Menderes de önemli bir "tarihi şahsiyet"ti, kendi kendini yetiştirmiş, milletin kaderine etkide bulunmuş bir kişiydi.³⁸⁸ Menderes geniş toprakları olan bir ailenin varisi olarak da dünyaya gelse de çocukluğunu tüm yakınlarını yitirerek trajik bir biçimde yaşamış, gençliğini ağır hastalıklarla geçirmişti. SCF'deki kısa siyasal deneyimin ardından CHF'de siyasal yaşama atılmış; ancak DP kuruluncaya kadar pek öne çıkmamıştı. Menderes'in mücadelesi Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na muhalefet ile başlamış, nihayet "demir kıratın" süvarisi olmuştu. Parti liderliğinde otoriter, zaman zaman güvenilmez, "iki şahsiyetli" bir tutum benimseyen Menderes'in yaşamı trajik bir sonla bitecekti.

27 Mayıs öncesi ve sonrasında DP içinde ve dışında kimi çevrelerin baş tacı ettiği Adnan Menderes, CHP çevrelerindeyse hukuk dışı, otoriter uygulamaları, dış politikada "teslimiyetçi" tavrıyla lanetlenmişti. Aydemir için ise Menderes, dış politikadaki, ekonomideki hataları-olumsuz yönleri bir yana, tarımda, sanayide, bayındırlık işlerinde büyük proje ve rakamlara yönelmiş bir başbakandı. Aydemir koşulların ötesinde Menderes'i "iki şahsiyetli" yapısı doğrultusunda değerlendirmiş, zayıf ve güçlü yanlarıyla kimi zaman bire bir yakınlıklar kurduğu bir başbakanın siyasal yaşamını çizmiştir. Aydemir'in 1950'li yılların sonunda, eğer şartlar elverseydi DP'nin bir yayın organının başına geçeceğini yaşamını anlatırken söylemiştik, bunun öncesinde ve sonrasında da Menderes ile görüşmüş, kişisel bir yakınlık kurmuştu. Kitabının yayımladığı 1969 yılında Menderes'i lanetleyen ve yücelten

³⁸⁸ . Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, 7. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s. 7.

çevrelere karşı belirli bir mesafe alabilmiş, onu iyi ve kötü yanlarıyla iki şahsiyetli tutumuyla enine boyuna değerlendirme uğraşına girmiştir. Diğer taraftan Aydemir, Menderes ile yakınlığının verdiği yakınlıkla olmalı, Menderes'in trajik sonunu, onun ötesine koymuş, bir bakıma Celal Bayar'ın olumsuz müdahalelerine bağlamıştır. Elbette Menderes'in hikayesi her şeyden önce ve kişiliğiyle beraber bir devrin-çok partili devrin hikayesiydi; biz şimdi buradan başlayalım.

Tek parti idaresinin terk edilerek yeni bir rejime geçiş, İkinci Dünya Savaşı ertesinin kutuplaşması sürecinde Türkiye'nin tercihleriyle kaçınılmaz bir hale gelmişti. Savaş sonrasında ABD ile SSCB karşı karşıya gelmiş, Türkiye bu kutuplaşmada tercihini Batı tarafında kullanmıştı. Çok partili düzene geçiş sürecinde sol partilere izin verilmemiş, dolayısıyla da, Eroğul'un haklı olarak saptadığı gibi, ancak "biçimsel bir demokrasi" gerçekleştirilebilmişti. Türkiye'nin Batı bloğuna zamanla görülecek ölçüsüz yaklaşımında, 1945'te Sovyetlerin boğazlar ve doğu sınırını yeniden gözden geçirmek istemesi etkili olmuş; ancak diğer taraftan çok partili siyasal mücadele anlamında "biçimsel demokrasi" Cumhuriyet süresince TpCF ve SCF deneyimleri ile aranmış, bir ülkü olmuş, İnönü uygun koşullarda bu süreci tamamlamak istemişti. Türkiye'nin toplumsal ilişkilerine bakıldığında bir yanda savaş yıllarında uygulanan iktisadi politikalar CHP'ye karşı toplumda derin bir muhalefet meydana getirirken diğer yanda da savaş döneminde karaborsacılıkla hayli zenginleşmiş egemen sınıflar – ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları - iktidar için artan bir iştah duyuyor, Halk Partisi'nin müdahaleci iktisat politikalarından kaygı duyarak kendilerini güven içinde hissetmiyor, halkın rahatsızlığını iktidar olmak için kullanmanın yollarını arıyordu.³⁸⁹ Aydemir Türkiye'de çok partili yaşama geçiş sürecini İnönü'nün tavrına ağırlık vererek anlatıyor. İnönü 10 Kasım 1962 radyo konuşmasında Atatürk'ün demokratik bir rejim taraftarı olduğunu belirterek, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce sağlığı elverseydi, çok partili rejimi daha önce SCF örneğinde olduğu gibi yeniden deneyeceğini söylemişti. Aydemir de Atatürk'ün çok partili rejimi bir miras olarak bıraktığını belirtiyor ve bu mirasın ilk varisinin İnönü olduğunu anımsatarak, kısaca İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydan gelen koşullarda, İnönü'nün yol açması ve muhalefetin belirmesiyle Türkiye'de çok partili bir rejime geçişin sağlanabildiğini söylüyor.³⁹⁰

Söylediğimiz gibi savaş sonrasında dünya iki eksenli bir hale geldi ve askeri alanda ABD ve SSCB çevresinde kümelenerek yıllarca sürececek "soğuk savaş" ortamına sürüklendi.

³⁸⁹. Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, 4. Bas., Ankara: İmge Kitabevi, s. 85-86.

³⁹⁰. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C.II, 1938-1950, 7. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s. 433-437.

Batı Bloğunun önderi ABD, evrensel bir güç haline gelmişti ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından örgütlenen Birleşmiş Milletlerde çok nüfûzliydu. Ekonomik alanda yine ABD, savaş sonrası kurumlaştıracağı IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla kapitalist ekonomiye yön verir bir güce ulaştı. Doğu Bloğunda ise savaş sonrasında zorla ya da kendi gayretleriyle sosyalist düzeni benimseyen Doğu Avrupa ülkeleri 1940'ların sonunda Sovyetlere bağlandılar. ABD'nin temel hedefi savaş sonrasında SSCB'ye karşı Batı Avrupa'ya egemen olabilmektir. Bu doğrultuda öncelikle Amerika halkı psikolojik olarak komünistlere karşı hazırlanmış, korkutulmuştu. Kutuplaşma ilk Amerikan savaş malzemelerinin, 1947 Truman Doktrini ile "Sovyet tehdidine" karşı Yunanistan ve Türkiye'ye dağıtılmasıyla belirmiş, ikinci olarak Sovyetleri "çevreleyecek" bir örgütlenme meydana getirilmiş ve 1949'da NATO kurulmuştu. Ardından iktisadi olarak Doğu Avrupa ülkelerine ambargo başlatıldı ve dünya ekonomik olarak da bölündü. ABD'nin en önemli ekonomik girişimi ise Marshall Yardımı ile gerçekleşti. Yardım çerçevesinde verilen krediler 15 yıl vadeli ve yüzde 2.5 oranında faizli, gayet uygun koşuldı; ancak bunlara karşılık, yardımı alan ülke tüm girişimlerini Amerikan denetiminde yapmak zorundaydı ve Amerikan mallarını kullanmalıydı: " (...) bu durumda, Marshall Yardımı 3 amaca yönelik oldu: Birincisi Batı Avrupa'yı ayağa kaldırarak dünya ticaretine kazandırmak; ikincisi, yardım alan ülkelerin ekonomilerini denetlemek (yardım SSCB ve Doğu Avrupa tarafından reddedilmişti); üçüncüsü ABD ekonomisini canlandırmak ve mallarına Pazar sağlamak. Yardım bunların üçünü de başarıyla yerine getirdi."³⁹¹ 1946'da kurulan DP, iktidarı boyunca Batı bloğuna yönelen CHP politikalarını sakınımsız bir biçimde, dahası teslimiyetçi bir çizgide sürdürecekti.

Yeni bir partinin ortaya çıkması ve Menderes'in meclis yaşamındaki en mücadelecî dönemi 1945 yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı sırasında gerçekleşti. Üç ay süren çalışmalarda Menderes kanun komisyonunun mazbata muharrirliğini yapmış, tasarıya karşı çıkmış, kabul edilmesinden bir gün önce de görevinden istifa etmişti. Kanun ile topraklarda beş bin dönümlük bir üst sınır tanınıyor, elli dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceği ve başlıca topraksız köylülere dağıtılacağı belirtiliyordu. Menderes tasarının küçük işletmelere yol açacağını savunarak temel sorunun büyük işletmelere gitmek olduğunu vurgulamıştı. Onun bu dönemdeki "mücadelesini" Aydemir şöyle değerlendiriyor: "(...) bir gerçeği belirtmek yerinde olur. O da Menderes'in davasını koyuşta, savunuşta, ele aldığı delillerin, argümanların, kolay reddedilemeyecek kadar iyi kullanıldığıdır."³⁹²

³⁹¹. Baskın Oran, "1945-1960 Dönemin Bilançosu", Türk Dış Politikası, Cilt 1 1919-1980, Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 486.

³⁹². Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in..., s. 118.

Menderes'in çıkışıyla Halk Partisi'nden kopuş başladı. CHP içinden dört milletvekili, Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzalarıyla verilen Dörtlü Takrir ile "memlekette demokratik usullerin, daha geniş tatbikine geçilmesi" istendi. Partinin takrir üzerine aldığı tedbirler ise hayli sert oldu, basında eleştirilerde bulunan Menderes ile Köprülü'nün ardından onlara destek veren Koraltan partiden ihraç edilirken, Bayar önce milletvekilliğinden, ardından da partiden istifa etti. 7 Aralık 1945'te ise Bayar yeni partinin, DP'nin tüzüğünü ilgili makamlara sundu, 7 Ocak 1946'daysa Demokrat Parti resmen kuruldu.

Adnan Menderes, 1899 yılında Aydın'da toprak beyi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, küçük yaşlarında annesini ve babasını, ardından ablasını veremden kaybetmiş, onu büyükannesi Fıtnat Hanım yetiştirmişti. Anne ve babasının ölümünün ardından Adnan, Fıtnat Hanım'ın yanında İzmir'e göçmüş, burada İttihatçıların açtığı İttihat Terakki İdadisi'ne kaydolmuştu. Bu okulu bitiremeden Amerikan kolejine girmiş burayı da tamamlayamadan 1916 Ekim ayında 18 yaşında askere alınmıştı. Aydemir, Adnan'ın Amerikan Koleji'nden pek etkilenmediğini söylüyor; ona göre: "Adnan'da göze çarpan ve içinden taşan ise, o devir gençliğinin, Türk mekteplerinden ve hocalarından aldıkları ateşli ve ihtirash milliyetçiliktir."³⁹³ "Zabit namzedi" olarak Suriye cephesine gönderilen Adnan Efendi, yolda hastalanır ve İzmir'e nakledilir; ancak zaten bu sırada savaş sona ermiş mütareke imzalanmıştır. Savaş sonrasında Aydın'da baba çiftliğine dönen Adnan Efendi, Kurtuluş Savaşı'na katılarak İstiklal madalyası alır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeniden çiftliğe Aydın Çakırbeyli'ye döner ve burada 1930'a değin kalarak toprak işlerini öğrenir, çiftliği çekip çevirir: "Bugün de Aydın çevresinde ve Menderes vadisinde, uzak yakın dost düşman her topraktan anlayan, 1922-1930 arasındaki Menderes'i, en muvaffak çiftçi ve onun topraklarını en bakımlı, verimli topraklar olarak anlatırlar."³⁹⁴

Menderes 1928 veya 1929'da İzmir'in tanınmış ailelerinden Evliyazadelerden Berrin Hanım ile evlenir. 1930'da da Serbest Fırka'ya katılır ve siyasal yaşamına başlar. Aydemir, Tek Adam'da olduğu gibi burada da kısaca Serbest Fırka üzerinde durmuş, bu hareketi yersiz, zamansız olarak nitelerken Ağaoğlu Ahmet Bey'in liberal görüşlerinin devrin siyasal yaşamına, iktisadi ilişkilerine uygun olmadığını vurgulamıştır. Menderes kısa ömürlü SCF'nin Aydın reisi ve belediye başkanı olmuş, parti kapatılınca da -aralarında Celal Bayar'ın da bulunduğu- "hürmet ettiği" kişilerin ısrarıyla Halk Partisi'ne katılmış, 1931'de ise buradan milletvekili seçilmiştir. Menderes vekillik döneminin ilk yıllarında çok sivrilmiş bir

³⁹³ . A.g.e., s. 32.

³⁹⁴ . A.g.e., s. 68.

kişi değildi; ancak Recep Peker'in uyarısıyla tahsilini tamamlayacak ve daha önemli görevler üstlenecekti. 1932 yılında, 33 yaşında Ankara'da Hukuk Mektebi öğrencisi oldu. Sonraki yıllarda Ziraat Vekillięi için bir takım girişimleri olmuş; ancak İnönü'nün gözüne girememişti. Aydemir bu durumun Menderes'te bir öfke yaratmış olabileceğini söylüyor: "Menderes'in ileride ve Demokrat Parti iktidarı safhasında, bilhassa İnönü'ye karşı, iktidar hayatının belki de en büyük hatası olarak yürüttüğü ölçsüz, hatta bazen muvazenesiz, ardı arası kesilmeyen saldırılarında, bu şuuraltına itilen hiddetlerin etkisi olması çok muhtemeldir..."³⁹⁵

Yeni bir parti kurulabileceğine dair ilk sinyalleri İnönü, 19 Mayıs 1945 nutkunda vermiş, 1 Kasım 1945'te ise Meclis açış konuşmasında da açık bir biçimde şunları söylemişti: "Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. [Antidemokratik] maddelerin iyileştirilmesinde; partiler teşkilinde, toplanma ve güvenlik haklarına karşı koyması ihtimali olan hükümler değiştirilmelidir... Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar, gelecek iktidarı tayin edecektir."³⁹⁶ Seçimler CHP'nin güçlenen muhalefeti hazırlıksız yakalama düşüncesiyle bir yıl öne alınmış ve neticede Türk siyasal tarihine "usulsüz seçim" olarak giren 1946 genel seçimlerine CHP, DP ile birlikte birkaç parti daha katılmıştı. DP'nin seçimi "usulsüz" yöndeki eleştirilerine rağmen CHP 395, DP 66 ve Bağımsızlar 4 vekil çıkardı. DP'nin seçimi incelemek için kurdurduğu komisyon ise sonuçta DP'nin vekillerini azaltarak sonuçları meşrulaştırdı. 1946 bütçe görüşmeleri sırasında Başvekil Recep Peker, Menderes'in eleştirileri üzerine şunları söylemişti: "Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde, kötümser ve psikopat bir ruhun hasta karanlıklar içinde (...) bir boşluk halinde ifade eden bir ruh halinin akislerini dinledik."³⁹⁷ Konuşmanın ardından Meclis'i terk eden Demokratlar boykotlarını dokuz gün sürdürmüş, İnönü'nün araya girmesiyle Meclis'e dönmüşü; ancak Peker Hükümeti'nin baskıcı tavrı çekilmek zorunda kalana kadar değişmedi.

DP Birinci Büyük Kongresi 7 Ocak 1947'de toplanır, DP başkanlığına yeniden Celal Bayar'ın seçildiği Kongre hükümetin baskıcı tavrına karşı "Hürriyet Misakı"nı benimser. Misak'a göre DP'nin siyasal talepleri karşılanmazsa, parti Meclis'i terk edecekti. İki parti arasını bulmak İnönü'ye düşmüş, Cumhurbaşkanı "12 Temmuz Beyannamesi" ile DP'nin meşru bir muhalefet partisi olduğunu vurgulamıştı. Peker ve CHP içindeki sertlik yanlılarına karşılık, İnönü CHP içindeki ılımlıların tarafına ağırlığını koymuş, DP de bu durumu olumlu

³⁹⁵ . A.g.e., s. 109.

³⁹⁶ . Aktaran: Eroğul, Demokrat Parti..., s.21-22.

³⁹⁷ . Aktaran: Aydemir, Menderes'in..., s. 172.

karşılamaştır. CHP ılımlıları ve DP'nin yoğun eleştirileri karşısında Peker Hükümeti, 9 Eylül 1947'de istifa eder, yerine hükümet kurma görevi liberal eğilimli Hasan Saka'ya verilir. Saka Hükümetinin en önemli icraatı gizli oy açık sayım kararını çıkarmış olmasıdır. Öte yanda DP içinden bir muhalif vekil topluluğu belirir. DP yöneticilerinin İnönü ile yakınlaştığını dolayısıyla ılımlı bir yapıya dönüştüğünü belirten muhalifler zamanla partiden ayrılmak zorunda kahr ve Millet Partisi'ni meydana getirirler, muhaliflerinin siyasal söylemine karşılık Eroğul bu hareketi kişisel çekememezlik, kıskançlık biçiminde açıklıyor.³⁹⁸ Saka Hükümeti'nin ardından kurulan Şemsettin Günaltay Hükümetinin en önemli girişimi ise Demokratların baskısı neticesinde derli toplu bir seçim yasası hazırlamak olmuştur. Yasa tek dereceli, genel, eşit ve gizli oyla serbest seçim yapılması, sandık kurullarında siyasal parti temsilcilerinin bulunması, gizli oy-açık sayım ilkesini, yargı denetimini kabul ediyor; fakat yine çoğunluk sisteminin uygulanacağını kararlaştırıyordu. 14 Mayıs 1950 seçimleri 27 yıllık CHP yönetimine son verir. Çoğunluk sistemi gereği oyların % 53'ünü alan DP 408 vekil çıkarırken oyların % 39 'unu alan CHP ancak 69 vekil çıkarabilmiş, 1 vekil ise Millet Partisi kazanmıştı.

DP'nin toplumsal temelinde savaş döneminde iyiden iyiye zenginleşen ve CHP'nin olası müdahalelerinden tedirgin olan ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri görülebilir. DP programı, tarım sektörüne öncelik tanınacağını ve özel kesimin esas kabul edileceğini benimsemiş, CHP'nin başlattığı batıyla ittifak sürecini ise bağımlılık ilişkilerine kadar vardırmıştı. Eroğul için DP: “ II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de, iktidara tamamen sahip olmak için bir halk hareketini araç edinen asalak egemen sınıfların siyasal örgütüdür.”³⁹⁹ Timur da toprak reformuna muhalefet hareketi olarak doğan DP'nin orta ve büyük çiftçilerin yararına yönelik bir kredi politikasıyla yetindiğini söyleyerek şöyle devam ediyor: “köylü nüfusunun çok büyük bir kısmını oluşturan küçük çiftçileri doğal yaşantılarının acımasız kaderine terk ettiler.”⁴⁰⁰ Aydemir ise 1960'larda Türkiye'nin sınıfsal yapısını kabul etmekle birlikte DP'nin parti kadrosunu göz önünde bulundurarak parçalı yapısından söz etmiş ve şöyle demişti: “Halk Partisi de dahil olduğu halde, bütün demokratik orta partilerde sosyal bütünlük yoktur ve aranamaz. Bu sebeptendir ki Demokrat Parti'nin yapısı ve kadrosuyla Halk Partisi'nin yapısı ve kadrosu arasında bir farklılık mevcut değildir.”

³⁹⁸ Eroğul, Demokrat Parti..., s. 66.

³⁹⁹ A.g.e., s. 94.

⁴⁰⁰ .Taner Timur, “Demokrat Parti ve Kalkınma Politikası: Şehirliler, Köylüler ve Alacaklılar”, Türkiye Nasıl Küreselleşti?, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s. 179.

DP, CHP'den hem kadrosunu hem de programını almıştı.⁴⁰¹ Öte yandan DP ile birlikte Aydemir'e göre Türkiye'de siyasetin "halka inişi" ancak DP döneminde sağlandı. Cumhuriyetle birlikte kurulan rejim bir inkılap rejimiymiş, dolayısıyla azınlık bir kadronun kendi iradesini cebir yoluyla halka kabul ettirmesi "halka rağmen; fakat halk için" yürümesi kaçınılmazdı. Menderes toplum içinde bir halk adamı olarak sivrildi, halk içinden kalabalık ve iddialı bir kadroyu çevresinde örgütleyebildi: "Şu halde ve bir takım doktrin eleştirmelerine girmeden diyebiliriz ki, bizde Demokrat Parti, ilk defa aşağıdan gelen bir sosyal hareket olarak memlekette, organik (yapısal) bir temel üzerine oturtulabilmiştir."⁴⁰² Gerçekten de DP ile birlikte siyasetçiler oy için de olsa halk içine girmiş, toplumun siyasallaşması hareketine getirilmiş, özellikle 1946-50 dönemindeki söylemiyle DP bir "küçük adam partisi" haline gelmişti: "Sınıf çatışmasına aynı şekilde karşı olan, ancak 'devletin tiranlığına' karşı saldırıyı sürdüren demokratlar, taahhütleri yüzünden bir 'küçük adam' partisi haline geldiler. Bu 'küçük adam' demokratların iktidara gelmelerine yardım ederek, sadece kendisini baskıcı bir devletten kurtarmakla kalmayacağına, aynı zamanda maddi durumunu da düzelterek inanmaya başladı."⁴⁰³

1950 seçimleri neticesinde iktidarı devralan yeni parti Bayar'ı cumhurbaşkanlığına Menderes'i ise başbakanlığa çıkardı. Başbakan Meclis'te ilk söylevini kabine listesi kabul edildikten sonra vererek şunları söyledi: "Tarihimizde ilk defadır ki, yüksek heyetiniz, milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde, millet mukadderatına hakim olmak mevkiine gelmiş bulunuyorsunuz (...) 14 Mayıs seçimleriyle memlekette, şimdiye kadar yapılanlarla ölçülemeyecek ehemmiyette mühim bir inkılabın, en mühim merhalesi aşılmıştır."⁴⁰⁴ Aydemir için Menderes'in henüz ilk konuşması büyük beklentileri bir hayal kırıklığına uğrattı, konuşmada bir kez dahi Atatürk anılmadı: "Halbuki, yeni bir devrin başlangıcı olan çok partili iktidar, Atatürk demokrasisinin bir evrimi, bir tekamülü olarak pekala alınabilirdi. (...) Atatürk'ün, hem gelmiş geçmiş inkılapların, yalnız hatırlanmayışı değil de, bir nevi inkâr edilişi, iyi bir başlangıç sayılamazdı."⁴⁰⁵ Diğer yanda Bayar'ın bu çıkışa göz yumuşu da Aydemir için anlaşılır değildi.⁴⁰⁶

Aydemir için Menderes, 1950-54 döneminde ekonomik alanda, özellikle tarımsal etkinlik alanında başarılı olmuş, tarım ürünlerine iyi fiyatlar sağlamış, üretimin çoğalmasını,

⁴⁰¹ Aydemir, Menderes'in..., s. 150.

⁴⁰² A.g.e., s.204.

⁴⁰³ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev: Yavuz Alagon, 5. Bas., İstanbul: Kaynak Yay., 2006, s. 129.

⁴⁰⁴ Aktaran: A.g.e., s. 182.

⁴⁰⁵ A.g.e., s. 190.

⁴⁰⁶ A.g.e., s. 191.

tarım alanlarının genişlemesine olanaklar açmıştı. 1954 seçimlerinde DP oy kaybına uğrasa da seçim düzeninin getirileriyle milletvekili sayısını 488'e çıkardı, CHP ise ancak 31 vekil sağlayabildi. DP hükümetleri için 1950-54, Aydemir'in işaret ettiği gibi bir "yükselme" dönemi idi; ancak madalyonun bir de diğer yüzü vardı. İktisat politikaları iktidarın temel yönelimlerini ve sınıfsal yapısını da açığa çıkarmıştı. DP'nin ilk yıllarında milli gelir yüzde 15 civarında artmış, tarımsal etkinlik genişlerken buralarda sağlanan istihdam ile işsizlik aşağıya çekilebilmişti. Sadece devlet çiftliklerinde görülen traktörler köylere kadar girmiş, tarımsal ürünlerin depolanacağı depolar arttırılmış, iyileştirilmişti. Dışarıda tahıl talebinin artması, içeride iklimin uygunluğu DP iktidarının bir bakıma kısmeti olmuştu; yollar yapılmış, şeker, çimento, dokuma sanayisinde ilerlemeler kaydedilmişti. Ancak tüm yapılanlar nihayet soluksuz görünüyordu, iktidar egemen sınıflarla girdiği ilişki nedeniyle "başarısının" sınırlarına gelip dayanıyordu. DP hükümetlerinin toprak dağıtımı, kredileri, tarımsal araç gereç alımını kolaylaştırması herkesten önce mülkiyet ilişkileri değiştirilemediğinden büyük toprak sahiplerine yaramış, etkili bir vergilendirmeye gidilemediğinden bu yeni kapitalistlerin kazancı sanayiye aktarılamamış, yol ve köprü yapımları ihaleler üzerinden gerçekleştirildiğinden maliyetler şişirilmişti.⁴⁰⁷ Aydemir ise 1950-54 yıllarını iktisadi alanda rakamlarla başarılı olarak değerlendirmiş, Eroğul'un saptamalarını görmemiş veya görememişti. Ona göre DP için yükselişin dorukları ve inişin göstergeleri 1954-1957 arasında gerçekleşti.

Bu dönemin en can alıcı meselesi Kıbrıs sorunu idi, 1950'li yılların başından itibaren Kıbrıs'ta Rumlar Makaryos önderliğinde Yunanistan ile birleşmeyi savunuyor, örgütleniyordu. Bu sorun bağlamında okunabilecek 6-7 Eylül Olayları tam da Kıbrıs görüşmelerinin Londra'da başlayacağı sırada gerçekleşmiş, İstanbul, Ankara ve İzmir'de özellikle Rumların gayri müslümlerin evleri, işyerleri yağmalanmış, kiliseler ateşe verilmiş neyse ki bir kırım halini alacak şekilde can kaybı yaşanmamıştı. Aydemir için 6-7 Eylül olayları bir tertip biçiminde görünse de DP'liler genellikle komünistleri suçlamışlar, sonuçta olaylar aydınlatılmadan kalmıştı, Yassıada Adalet Divanı ise olaylardan hükümet ileri gelenlerini sorumlu tutacaktı. Kıbrıs sorunu ise görüşmeler neticesinde 1959'da Londra'da imzalanan anlaşmayla bir süreliğine kapatılmıştı.⁴⁰⁸

Aydemir, 1954 sonrasındaki ekonomik gelişmeleri olumlu ve olumsuz yönleriyle İkinci Adam adlı çalışmasının üçüncü cildinde DP'nin tüm iktidar dönemini kapsayacak bir

⁴⁰⁷ Eroğul, Demokrat Parti..., s. 141-150.

⁴⁰⁸ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C.III, 1950-1964, 6. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s. 179-211.

biçimde çeşitli rakamsal tablolarla değerlendirmiştir. Bu tablolara göre Türkiye tarımsal alanda, tarımsal makineleşmede, tarımsal ürün artışında, ürün depolamada, maden ve imalat sanayisinde, yol ve köprü inşaatlarında önemli ilerlemeler kaydetmiş; ancak tarımda randıman artışı olmazken, dış yardım ve krediler “ülkeyi iktisadi esaret ve kontrol altına sürükleyen bir sistem” haline gelmişti.⁴⁰⁹ Ekonomide ilerlemeler gösteren madalyonun diğer yüzünde ihalelerden kaynaklı yolsuzluklar ise had safhaya çıkmış, Menderes bir görüşme sırasında, “Başvekalet evinde” Aydemir’e şunları söylemişti: “Çalışıyorlar birader, çalışıyorlar. Ne diyeyim, Allah belâlarını versin! Ama, ben ne yapayım? Ben başvekilim, müfettiş değilim ki...”⁴¹⁰ Aydemir’e göre ülkedeki iktisadi ilerlemeler para hacminde bir gelişmeyi zorunlu kılmış, artan para miktarı ise “illetli bir gelişme”ye yol açarak enflasyona meydan vermişti. Bu durumdaysa emtia fiyatları yükselir, devletin iç ve dış borçları sürekli artar, fiyat istikrarı kalmaz. DP iktidarı da bu sarmala girmiş, dış borç bulma çabaları da sonuç vermeyince 1958’de bir “İstikrar Programı” ilan etmişti.⁴¹¹ Eroğul için DP mevcut mülkiyet ilişkilerini değiştiremediğinden, derli toplu bir vergi düzeni uygulayıp tarımsal zenginliği sanayiye aktaramadığından ve nihayet artan para miktarıyla birlikte üretimin arttırılamaması dolayısıyla enflasyona yenik düşmüş ve baskıcı politikalara yönelmişti: “Demokrat iktidar, ağızları artık yeterince doyuramadığı içindir ki, onları şamarla kapama politikasına itilmiştir.”⁴¹²

Aydemir’e göre DP dört kişi tarafından kurulsaydı da “kıratın süvarisi, baştan sona kadar Menderes’tir. Doğru ve yanlış bütün manevralarıyla, D.P.’nin önde gelen söz sahibi daima o oldu.”⁴¹³ 1950 yılına kadar partinin genel başkanlığını yapan ve bu yıl cumhurbaşkanı olan Bayar ise Aydemir’e göre “direktif alan ve direktif altında çalışan siyaset adamları” arasındaydı. Siyasal yaşamı boyunca Mustafa Kemal’in direktifleri doğrultusunda, “onun istediği çerçeve içinde çalıştı.”⁴¹⁴ DP’nin kuruluşundan itibaren Bayar-Menderes çevresinde olan Cihad Baban da çeşitli örnekler vererek demir kıratın hakiminin Menderes olduğunu söylüyor: “Menderes kâh doğrudan doğruya kendisini ortaya atarak duruma hâkim olur, kâh Bayar’ı kendi arzularına vasıta ederek partide söz sahibi olurdu.”⁴¹⁵ 1957 seçimlerinde DP’nin gerilemesi, oy oranı yüzde 47,70 iken vekil sayısı 424’e gerilemiş, CHP yüzde 40,82 oy alırken vekil sayısını 178’e çıkarmıştı, bir dahaki seçimlerde CHP’nin kazanma ihtimali,

⁴⁰⁹ . A.g.e., s . 214-231.

⁴¹⁰ . A.g.e., s . 241.

⁴¹¹ . A.g.e., s . 242-248.

⁴¹² . Eroğul, Demokrat Parti..., s. 207.

⁴¹³ . Aydemir, Menderes’in..., s. 142.

⁴¹⁴ . A.g.e., s. 156.

⁴¹⁵ . Cihad Baban, Politika Galerisi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970, s. 45-46.

iki parti arasındaki gerginliği arttırmıştı. Aydemir için Menderes iktidarı on yıllık zaman içinde, partilerarası ilişkilerde saygısız davranışlar, önderler arasında ve Meclis'te diyalog kurulamaması, İnönü'nün seyahatlerindeki engellemeler (sözgelimi Uşak'ta taşlanmış, Topkapı'da ölümün kıyısından dönmüş olması), DP'nin tek parti zihniyetinden kurtulamaması, DP'nin iktidara gelirken yaptığı vaatleri unutmaması gibi nedenler yüzünden yıpranmıştı.⁴¹⁶ Dış politikada teslimiyetçi tutum ise DP'yi zayıflatan diğer etkenlerdendi. NATO'ya, Kore'ye gönderilen asker bedeliyle girmenin ötesinde, ABD ile imzalanan ikili anlaşmalar: "Türkiye'de Amerika'ya, hiç bir Türk makamının kontrol edemeyeceği üsler, tesisler ve bunların diledikleri istikamette kullanılabilmeleri yetkilerini veren, Amerikalıların yargı hakkı ve imtiyazları tanıyan ikili anlaşmalar (...) Kısaca denebilir ki, D.P. iktidarı devrinde, Türkiye, bu ikili anlaşmalarla, mahiyetleri, neticeleri hiç de belli olmayan baş eğici bir siyasi-askeri kontrol altına sokulmuştur."⁴¹⁷ Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse 5 Mart 1959'da Amerika ile yapılan bir ikili anlaşma savunma işbirliği ön görüyor, savunmanın sadece doğrudan değil, dolaylı olabileceğine de işaret ediyordu, Dışişleri Bakanlığı temsilcisi "dolaylı tecavüzün" silahsız dahi olabileceğini söylemişti. Bir tecavüz halinde Amerikan yardımı hükümetin talebine ve tecavüzün uluslararası komünizmin eseri olmasına bağlıydı; ancak bu noktalar hayli esnekti. Anlaşmayı yorumlayan Eroğul kısaca şöyle diyor: "Hükümetin, silahsız bir muhalefet karşısında dahi acze düşebileceği ve memleketin iç durumunu düzeltmesi için Amerikan askerinin yardımını isteyebileceği farzediliyordu."⁴¹⁸

Aydemir'e göre biri küçük diğeri büyük iki Adnan Menderes vardı. Küçük Menderes sözüne pek güvenilmez, karasız bir kişi; diğeri büyük Menderes ise büyük hedefler güden, büyük bir mücadelecisi: "Ben, bu Menderes'in iktidar süresince en önemli vasfını, büyük rakamlardan korkmamak, büyük inşa kararlarından korkmamak karakterinde bulurum."⁴¹⁹ Menderes'in en büyük hatasıysa Aydemir için "sadece ruhi nedenlerden" kaynaklanan İnönü fobisiydi; bu konuda "ağır başlı bir eski Demokrat milletvekili"nden Aydemir şu sözleri aktarıyor: "Gerek Bayar gerekse Menderes, başından beri Atatürk ve İnönü'nün tesiri altında kaldılar. Bu tesir biraz da, bir fobi şeklinde oldu. Yani sonuçları itibariyle, İnönü'nün devamlı korkusu altında kaldılar."⁴²⁰ Dahası Aydemir, Menderes'in bir gün odasında – bir DP taraftarı yazara göre - İnönü için "Atacaksınız bu adamı dışarı! Kovacaksınız Meclisten! Sözlerini zabıttan çıkaracaksınız!" dediğini hatırlatarak, zaman zaman İnönü karşısındaki ölçsüz

⁴¹⁶ Aydemir, Menderes'in..., s.230.

⁴¹⁷ Aydemir, İkinci Adam C.III..., s. 322.

⁴¹⁸ Eroğul, Demokrat Parti..., s. 260.

⁴¹⁹ A.g.e., s. 239.

⁴²⁰ A.g.e., s. 241.

çıkışlarının sonunu hazırlayan etkenlerden olduğunu ifade ederek şöyle diyor: “(...) eğer mesela Menderes, parlamento kürsüsüne sığdıramayacağı duygularını, mesela Churchill gibi, ayrıca yazacağı, hatıralara bıraksaydı, şimdi bu yazıların tartışmasına, belki Menderes de katılacaktı (...)”⁴²¹

1957 seçimlerinden sonra diğer yanda Bayar günlük çatışmalar içine girmiş, cumhurbaşkanlığını bir kenara bırakıp bir DP’li gibi davranmaya başlamıştı, bu ise Aydemir için Menderes’i daha fazla yıpratmaktan başka bir şeye yol açmamıştı.⁴²² Öte yandan Bağdat’ta 1958’de bir ihtilal ile krallığın devrilmesi, kral ve çevresiyle yakın ilişkiler içinde olan Menderes üzerinde bir ihtilal korkusu yarattı: “Ve işi derhal Türkiye şartlarına aktararak, bizde de bir ihtilal kompleksi ve ihtilal edebiyatı uyandırmaktan kendini alamadı.”⁴²³ Aydemir için Menderes’in kaygıları bir yana Türkiye’de iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlikler dahi bir ihtilalin koşullarını hazırlıyordu. Daha 1955 yılında ordu içinde DP iktidarına karşı bir takım ihtilalciler belirmeye başlamıştı. 1959’a gelindiğinde ise ihtilalciler arasında sivrilen Suphi Karaman, general Cemal Gürsel’in desteğini sağlamıştı. 1960 yılında İnönü’ye yapılan saldırılar, üniversiteler üzerindeki baskılar ihtilalcileri iyiden iyiye tetikledi. Aydemir ihtilalcilerin niçin askerler arasından çıktığını ise şöyle yanıtlar: “Çünkü bizde asıl aksiyon adamları askerlerdir. (...) Sonra ellerinde daima, kumanda edebilecekleri bir kuvvet bulunan insanlar, askerlerdir...”⁴²⁴ Eroğul için DP iktisadi politikaları neticesinde zaten asker-sivil aydınları karşısına almıştı: “Asker-sivil aydın zümre, geçim sıkıntısına katlanabilirdi, fakat mevki düşkünlüğünü sineye çekmesine imkan yoktu. Bir general, bir profesör veya bir gazete yazarı, kasabadan yeni gelmiş bir türedi zenginden daha az saygı görmeyi kolaylıkla hazmedemiyordu. Bu psikolojik eziklik, bu zümrenin Demokratlara husumet beslemesinde ihmal edilemeyecek bir etmen oluşturmuştur.”⁴²⁵ Öte taraftan DP parlamenter rejimi bir çıkmaza sokmuş “rejim dışı bir müdahaleyi zorunlu hale getirmiştir (...) Rejim kendi işleyişini artan zorluklarla karşılaştıkça, tabii bir tepki olarak, toplumun diğer örgütlü güçleri siyasal işleyişe karışmak eğilimine kapıldılar. Bu güçlerin en önemlisi, bilindiği gibi ordudur.”⁴²⁶ Aydemir’e göre olası bir ihtilalin önüne geçmek, seçimin yenilenmesi veya bir hükümet değişikliğiyle mümkündü.⁴²⁷

⁴²¹ A.g.e., s. 244.

⁴²² A.g.e., s. 267.

⁴²³ A.g.e., s. 273.

⁴²⁴ A.g.e., s. 327.

⁴²⁵ Eroğul, Demokrat Parti..., s. 209.

⁴²⁶ A.g.e., s. 256-257.

⁴²⁷ Aydemir, Menderes’in..., s. 341.

Nisan 1960'ta DP iktidarı CHP ve muhalif basına karşı araştırmalar yapmak üzere bir Meclis Tahkikat Komisyonu kurdu. Komisyonun gerekçesi CHP'nin seçim dışı yollardan iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlandığı, isyan hazırladığı biçiminde açıklanmış, komisyonun ilk yasaklarıysa baskıcı, hukuk dışı niteliğini ortaya koymuştu. Üç yasak şöyleydi 1) Partilerin kurultayları, toplantıları, bütün siyasal etkinlikleri, yeni örgüt kurmaları, 2) Komisyonun etkinlikleriyle ilgili tüm yayınlar, 3) Meclis'in tahkikat kararıyla ilgili müzakerelerin yayımı yasaklandı.⁴²⁸ İnönü bu komisyon karşısında 18 Nisan'da şu tarihsel konuşmasını yapacaktı: “Eğer bir idare, insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilal olur. Böyle bir ihtilal, bizim dışımızda ve bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam! Şartlar tamam olduğu zaman, milletler için ihtilal, meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır.”⁴²⁹ Komisyona karşı gösteriler önce üniversitelerde başladı, ardından subayların büyük bir çoğunlukla yer aldığı “555 K” mitingi, beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay'da gerçekleştirilirken Menderes istifaya çağırıldı. Bu miting sırasında Bayar'ın göstericiler üzerine gerçekleştirilmeyen ateş açılması emrini verdiği söylentileri karşısında Aydemir şöyle diyor: “Bizim araştırmalarımızın, bizi ulaştırdığı netice şudur: Evet!”⁴³⁰ Miting öncesinde Çankaya'da gerçekleştirilen bir toplantıda Menderes, Aydemir'e göre istifa etme niyetinde olsa da Bayar'ın müdahalesiyle vazgeçti: “Yani Bayar'ın tesiri gene galip gelmiştir. Böylece de Menderes'in dramında Bayar'ın ters müdahalelerine yeni bir misal daha eklenmiştir.”⁴³¹ İnönü'nün başbakan kürsüye çıkarak seçim tarihini ilan etsin, onu destekleyeceğim önerisi de yine Bayar'ın engeline takılmıştı; DP'nin son günlerinde demir kıratın dizginleri Aydemir'e göre artık Bayar'ın elindeydi.⁴³² Baban ise istifanın belki Bayar'ın engeline takılmış olabileceğini söylemekle birlikte Menderes'in isteseydi Bayar'a rağmen istifa edeceğini söylüyor: “Bayar ‘Menderes beni saymadı, hep bildiği gibi yaptı’ demeyi kendisine yediremediği için, bizce Menderes'in arkasından sürüklendi ve böylece gururuyla beraber, Menderes'in kaprisleriyle, inatlarıyla, dalkavuklarının gayretiyle kazdığı çukura gözü kapalı yuvarlandı.”⁴³³ Orgeneral Gürsel'in Milli Savunma Bakanı'na yazdığı “bütün fenalıkların” kaynağı olarak görülen Bayar'ı istifaya davet eden mektup da bir yankı uyandırmamış ve artık ihtilal çanı çalmıştı. 21 Mayıs'ta subayların ve Harp Okulu öğrencilerinin Kızılay istikametinde yürüyüşü son uyarı olmuş, nihayet 27 Mayıs günü ihtilal

⁴²⁸ Eroğul, Demokrat Parti..., s. 241-243.

⁴²⁹ Aktaran: Aydemir, Menderes'in..., s. 359.

⁴³⁰ A.g.e., s. 375.

⁴³¹ A.g.e., s. 380.

⁴³² A.g.e., s. 384.

⁴³³ Cihad Baban, Politika..., s. 59.

gerçekleştirilmişti. 13 Mayıs'ta ihtilal komitesinin kumandanlığını tuğgeneral Cemal Madanoğlu üstlenmiş; ancak işin başına bir orgeneralin geçmesi uygun görülerek Cemal Gürsel ihtilalcilerin oluşturduğu Milli Birlik Komitesi başkanlığına getirilmişti. İhtilalciler Bayar'a istifa etmesini teklif etseler de reddedildiler, Aydemir bu durumu şöyle yorumluyor: “ Bu teklifi kabul etmek suretiyle ihtilalin, belki de bir hükümet darbesi şeklinde kalışına Bayar'ın engel oluşu, bence, ihtilalin derinleşmesine yardım etmiştir.”⁴³⁴ DP iktidarının yargılanması MBK'nin 16 Haziran 1960 tarihinde çıkardığı bir kanunla kurulan Yüksek Adalet Divanı ile gerçekleştirildi ve neticede Anayasa'yı ihlal suçundan Menderes ve iki bakanı idam ile cezalandırıldı. Aydemir uygulanan hükme dair ise kitabının sonunda şunları söylüyor: “ Ama bu konuda ve bir vatandaş olarak kanaatimizi belirtmek gerekirse, vereceğimiz cevap şudur: - Türk kamu efkârı, bu hükümleri ve bu infazları asla doğru bulmamıştır!”⁴³⁵

⁴³⁴. A.g.e., s. 431.

⁴³⁵. A.g.e., s. 504.

SONUÇ

Şevket Süreyya Aydemir'in tarih ve devlet anlayışını belirlemek için yola çıktığımız çalışmanın sonundayız. Tezimizi yeniden tanımlamak ve izlediğimiz yöntemi açıklamak için kısaca şunlar söylenebilir. Buradaki amacımız genellikle Kadrocu olarak bilinen Aydemir'in tarih ve devlet anlayışını derli toplu bir biçimde ve dönemsel karakteriyle sergileyebilmektir. Bunun için öncelikle düşünürün yaşamı toplu bir biçimde ve içinde bulunduğu koşullarda genel hatlarıyla anlatılmış, ardından tarih ve devlet anlayışı üzerinde irdelleyici bir biçimde durulmuştur. Nesnel koşullardan bağımsız bir siyasal düşünce okuması, Aydemir gibi siyasal yaşamı her devirde etkilemek isteyen bir aydın söz konusu olduğunda mümkün görünmüyor. Aydemir, 1927'de TKF çevresinden koparak inkılabın hizmetine girmiş, tarih ve devlet anlayışını Kemalist iktidarın hoşgörüsü dahilinde ortaya koymuştu; ancak görüşleri Tunçay'ın da belirlediği gibi bu kopuşta alt üst olmamış aksine yumuşak bir geçiş, belki de bir süreklilik göstermişti. Henüz 1924'te TKF çevresinde yayımladığı Lenin ve Leninizm kitabında cumhuriyet hükümetlerine verdiği büyük önemi ortaya koymuş, şöyle demişti: “Binaenaleyh bizde ne sosyal demokrasi, ne de diğer şekil kitlevi hareketler için lazım olan içtimai zemin henüz tabiatıyla teşekkül etmiş değildir. Memleketin zengin, sermayedar, ileri bir hale gelmesi şimdi günün tarihi bir vazifesidir ve bu vazife ise disiplinli ve müteşekkil bir cumhuriyet partisine düşer. Cumhuriyetin idame ve muhafazası için yapılacak her hareket, hatta ne kadar şiddetli bile olsa, doğru, terakkiperverane, ileri bir harekettir.”⁴³⁶ Neresinden bakılırsa bakılsın tarih ve devlet anlayışları siyasal yaklaşımlarının etrafında belirlenmiş, bir dayanak noktası oluşturmuştu. 1930'larda kuramcısı olduğu Kadro hareketiyle iktidarı etkilemeye çalışmış, bir şef ve çevresinde meydana getirilecek kadro ile inkılabın sınıfsal ayrımlara izin vermeyen bir politika sayesinde milli ekonomi ve milli bağımsızlık temelinde tamamlanması gerektiğini savunmuştu.

Kadro dergisinin iktidarın tasarrufuyla veya İş Bankası çevresinin devletçi söylemden rahatsızlığıyla; yani doğrudan doğruya bir sınıf mücadelesiyle kapanmasının ardından Aydemir, inkılabın hizmetinde fiili olarak 1950 yılına kadar süren görevleri sırasında devletçi politikaların uygulanmasında etkili olmuş, bir bakıma kuram-eylem birliği sağlamıştı. 1950'li yılları anılarını yazmakla ve anıtsal yaşamöyküsü-tarih kitaplarına hazırlıkla geçiren yazar, 1960'lı yıllarda Yön çevresinde yeniden ortaya çıkmış, yöntem anlayışını korumuş; ancak

⁴³⁶. Sadrettin Celal, Şevket Süreyya, Lenin ve Leninizm, Çevriyazı: Elmas Şahin, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2005, s. 44.

söylem düzeyinde Türk sosyalizmini bayrak yapmıştı. Dönem sınıfsal çatışmaların örgütlenmesine elverişli olsa da Aydemir somut tarih kitaplarında sınıflardan çok “tarihi şahsiyetlere” değer vermiş, devletin kucaklayıcı, sınıflarüstü veya sınıflararası karakteri konusundaki görüşlerinde her hangi bir değişikliğe gitmemişti, kısaca söylemek gerekirse söylem düzeyindeki değişiklik, anlayışa-içeriğe yansımamıştı. Ona göre Türk Sosyalizmi, 1920’lerde gerçekleşen Milli Kurtuluş Hareketi’ni tamamlayıcı nitelikte bir siyasal yaklaşımdı. Bu dönemde sosyalizmin iki biçimde gerçekleştiğini, Türkiye’nin Sovyetlerde görüldüğü gibi komünist bir yolu benimsemek yerine Batı Avrupa’da görülen devletin sınıf farklılaşmalarını önlemeye yönelik politikalarını model alması gerektiğini söylüyor, düşüncelerini bu çerçevede konumlandırıyordu. Türk sosyalizminin temel ilkeleriniyse; anti-emperyalist, anti-kapitalist, istismarcılığı reddeden bir devletçilik, Atatürkçü vatan ve millet anlayışı, demokratik düzende sosyal devlet anlayışlı biçiminde belirliyordu.

Aydemir için tarih kurgusunun, siyasal yaklaşımının kırılma noktası 1971 Ara Rejimi’nin ardından gerçekleşmiş, 1960’ların sonuna kadar sürdürdüğü temel görüşlerini, yeniden değerlendirmek zorunluluğu duymuş, ilk defa örtülü bir sınıfsal söylem tutturup Türkiye işçi kitlelerine seslenmeye başlamış, şöyle demişti: “doğru olan, demokratik olan, Türkiye işçi kitlelerinin, bir taraftan sendikalar etrafında ve parçalanmadan birleşerek iktisadi meselelerini izlemeleridir. Bir taraftan da ve tıpkı Batı demokrasilerinde olduğu gibi, demokratik parlamentolarda siyasi parti şeklinde yerlerini alarak, ülkenin yasama ve kanun düzenleme faaliyetlerine katılmalarıdır.”⁴³⁷ Tarih kurgusunu ise modernleşmeci görüş doğrultusunda işlemişti. 1930’larda demokrasiyi lanetlemişken 1971’de 1961 Anayasasının törpülenmesi, TİP’in kapatılmasıyla kaygılanmış, tarih kurgusunu modernleşmeci görüş bağlamında demokrasi hedefiyle yeniden biçimlendirmiş, yeniden siyasal görüşlerinin bir dayanağı haline getirmişti. Ona göre Türk Devrimi demokrasiyi hedeflemiş, tek parti iktidarında süren bir “geçiş” devrinin ardından bu hedefine ulaşmıştı. Kısaca Aydemir için yöntem sorunu bir form oluştururken, somut yönelimler siyasal dayanakları için bu formun içeriğini belirlemişti.

Siyasal yaklaşımının çevresinde biçimlenen tarih ve devlet anlayışına daha yakından ve siyasal yaklaşımından mümkün oldukça uzaklaştırarak bakarsak toplu bir biçimde şunları söyleyebiliriz. 1924’te Sadrettin Celal ile birlikte yayımladığı Lenin ve Leninizm adlı kitabıyla Türk düşünce yaşamına dahil olan Şevket Süreyya Aydemir diyalektik tarih anlayışını kendi kavrayışı bağlamında burada içeriklendirdi. TKF içinde yazdığı Lenin ve

⁴³⁷. Aydemir, “Soldaki Boşluk”, Kahramanlar..., s. 138.

Leninizm kitabında tarihsel yöntem sorunlarına değinmiş, burada işlediği yöntem kavrayışını, somut ilişkileriyle 1960'lar sonuna kadar sürdürmüştü. Bu dönemde diyalektik veya tarihi materyalist yöntemin tarihi kavrayabilmek için en yararlı yöntem olduğunu söyleyen Aydemir, Hegel ile beliren ve Marks, Engels ve Lenin'in elinde işçi sınıfının ve giderek tüm insanlığın kurtuluşu için siyasal bir eylem programına dönüşen tarihi materyalist yöntemin somut içeriğini Türkiye için, koşulları gözeterek yeniden değerlendirmiş, dünyanın gelip dayandığı noktayı sömürgeci-sömürge çelişkisinde konumlandırmıştı. Yazar için tarihi materyalist yöntem, Türkiye gibi çağdaş sınıfsal farklılaşmaların yaşanmadığı bir ülkede, somut düzeyde ekonomik ve siyasal bağımsızlığın sıkı sıkıya gözetildiği, sınıf farklılaşmalarını doğmadan ortadan kaldıran bir iktidar veya devlet yapısının anahtarı olmuştu.

Yazarın tarih anlayışının önemli kavramlarından biri de emperyalizm olmuş, özellikle 1930'larda sömürgeci ülkeler karşısında Türkiye'nin konumunu bu olgu karşısında belirlemişti. Aydemir için Türkiye milli kurtuluş savaşıyla emperyalizmin boyunduruğundan çıkmış; ancak tam bağımsızlığını sağlaması ya da yeniden emperyalizmin boyunduruğuna girmemesi için devletçi politikaları uygulaması kaçınılmaz bir hale gelmişti. 1960'lardaysa sosyalizm söylemi içinde emperyalizm sloganı bir tarafa bırakılmış, Türk sosyalizminin evrensel boyutları vurgulanmış, Batı Avrupalı sosyal yöntemler Aydemir için tercih edilmesi gereken bir yönetim biçimi olmuştu.

Aydemir için tarih kavrayışının sarsılmaz kategorisi olarak "kahramanlar" ve "tarihi şahsiyetler" belirlenebilir. 1930'larda şef vurgusu, 1960'ların başından itibaren görülen tarihsel çalışmalarında görülen yaşamöyküsü formu, tarihi şahsiyetlere verdiği önemin ifadesiydi. Enver Paşa, Tek Adam, İkinci Adam, Menderes'in Dramı kitaplarının ismi doğrudan doğruya tarihe yaklaşımının temel kategorisini de; yani tarihi şahsiyetlere verdiği önemin de bir bakıma ilanıydı. Aydemir aşağı yukarı tüm çalışmalarında kişileri enine boyuna tartıştı, imparatorluğun çöküşünde Sultan Abdülhamit'in kötü politikalarını öne çıkarırken Enver Paşa'nın politikalarını ortaçağ zihniyeti olarak değerlendirdi. Ona göre Mustafa Kemal olmasa Türk Devrimi hemen başında kesintiye uğrayacaktı. Menderes'in trajik sonu ise yazar için büyük oranda Celal Bayar'ın kabahatiydi.

1920'lerden itibaren hükümetin dolayısıyla devletin toplumsal çıkar için sınıflarüstü veya sınıflararası konumuna dikkat çeken Aydemir, toplumsal adaletin ancak devletin öncülüğünde özellikle iktisadi alanda uygulayacağı planlı politikalarla gerçekleşeceğine inanmıştı. 1927'de TKF içinden ayrılması bir bakıma devlet konusundaki tavrıyla yakın

ilişkili görülebilir. TKF ve Aydınlık çevresi, özellikle cumhuriyetin ilanı ve Moskova'nın da dikkat çekmesiyle iktidarı bir burjuva iktidarı olarak nitelemiş, Aydemir ise cumhuriyet hükümetlerine olan inancını, daha 1924'te vurgulamıştı. Bu Marksist diyalektik yöntemin somut ifadesi olan devlet anlayışıyla tam anlamıyla bir çatışmaydı. Marksizmin temel sorunlarını irdeleyen Anti-Dühring çalışmasında Engels, materyalist yöntemin doğrudan doğruya sınıf savaşımını belirlediğini söyleyerek şöyle devam ediyor: “Bunun sonucu sosyalizm (...) tarih tarafından oluşturulan iki sınıfın, proletarya ile burjuvazinin savaşımının zorunlu ürünü olarak görünüyor”⁴³⁸ İşte Aydemir, diyalektik yöntemi sosyalizmden ayırt etmiş, devletin sınıflarüstü karakterine dikkat çekmiş, onun tüm toplumun çıkarlarını savunması gerektiğini savunmuştu. Kadro yıllarında bu görüşünü yılmadan savundu, iktidarı devletçi politikalar lehinde etkilemek istedi, dahası 1950'ye emekli oluncaya kadar fiili olarak devletçi politikaların uygulanmasında çalıştı. 1960'larda Türk sosyalizmi düşüncesiyle devletçi söylemi koruyan Aydemir, Türk Sosyalizmi'nin ilkelerini yazarken istismarcılığı reddeden bir devletçiliğe işaret etmiş, 1970'lerdeyse doğrudan doğruya işçi kitlelerinin çıkarlarını sahiplenmesi gerektiği üzerinde durmuştu; ancak burada sosyalist bir hedef değil, demokratik bir ortamda çıkarlar dengesinin önemine işaret etmişti. Kısaca devletçi söylemi son yıllarda erimiş, 1960'lara kadar reddettiği sınıfsal yapı, bu tarihte siyasal yaşam anlayışı toplumsal sınıfların dengelediği bir karakter kazanmıştı.

Kısaca söylemek gerekliyse Aydemir'in görüşleri “ulusçu bir sol” yaklaşım içinde değerlendirilebilse de “devleti kurtarma” sığılğında yorumlanmamalıdır. Önder, Aydemir'i Mardin'in Jön Türkler için belirlediği sınırlar içinde görmüş, onun düşüncelerini Kemalist ya da Marksist “devleti kurtarma” dayanağında işlemiştir; oysa Aydemir her ne kadar Marksist yöntemden bir sapma olarak değerlendirilebilirse de derli toplu bir yöntem ve devlet anlayışı ortaya koymuş, devletçi karakteriyse halkçı karakteriyle iç içe geçmişti. Son olarak şunu söyleyelim ki eldeki çalışma Aydemir'i bütün olarak incelemeye çalışmış, dönemsel karakteri, bir aydının değişen tavrını elden geldikçe vurgulamaya çalışmıştır. Bu çalışmanın hem olumlu hem de olumsuz yönünü oluşturabilir, iyi-kötü bir sayasal düşünürü anlamak-eleştirmek sanırız bir yanda düşünsel derinliği diğer tarafta dönemsel karakteri sergilemekle mümkün, eldeki çalışma bunu yapmaya en azından uğraşmıştır.

⁴³⁸ . Friedrich Engels, Anti-Dühring, Çeviren: Kenan Somer, 4.Bas., Ankara: Sol Yay., 2003, s.71.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Ahmet. Devlet ve Fert, İstanbul: Sanayiinefise Matbaası, 1933.

Ahmad, Feroz. Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Türkçesi: Ahmet Fethi, 2.Bas., İstanbul: Hil Yay., 1996.

Ahmad, Feroz. İttihat ve terakki 1908-1914, Çeviren: Nuran Yavuz, 5. Bas., İstanbul: Kaynak Yay., 1999.

Ahmad, Feroz. Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev: Yavuz Alagon, 5. Bas., İstanbul: Kaynak Yay., 2006.

Akbulut, Erden. Komüntern Belgelerinde Nazım Hikmet, İstanbul: TÜSTAV, 2004.

Akçura, Yusuf. “Birinci Türk Tarih Kongresi”, Ülkü, Şubat 1933, Ülkü Seçmeler (1933-1941) Yay. Haz: Zerrin Bayraktar, Cem Alpar, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1982, s. 27.

Akşin, Sina. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 3. Bas., Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Aren, Sadun. Puslu Camın Arkasından, Ankara: İmge Yay., 2006.

Aren, Sadun. Tip Olayı 1961-71, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

Atılğan, Gökhan. Yön-Devrim Hareketi, İstanbul: TÜSTAV 2002.

Avineri, Shlomo. The Social and Political Thought of Karl Marx, London, New York: Cambridge Universty Press, 1968.

Aybar, Mehmet Ali. Neden Sosyalizm?, 4. Bas., y.y., BDS Yay., t.y.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Kadro”, Kadro, C. 1 (Tıpkıbasım), 1932, Sayı 1, II. Kanun 1932, s. 3, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi , 1977.

Aydemir, Şevket Süreyya. “İnkılabın İdeolojisi”, Kadro, C. 1 (Tıpkıbasım), Sayı: 2, Şubat 1932, s.5-9, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi , 1977.

Aydemir, Şevket Süreyya. “İnkılap Bitti mi?”, Kadro, C. 1 (Tıpkıbasım), Sayı 3, Mart 1932, s. 5-11, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi , 1977.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Europacenterisme’in Tasfiyesi”, Kadro, C.1 (Tıpkıbasım), Sayı: 7, Temmuz 1932, s. 5-11, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi , 1977.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Emperyalizm Şahlanıyor mu?”, Kadro, C. 2 (Tıpkıbasım), Sayı 16, Nisan 1933, s.5-11, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi , 1979.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II. Marksizm”, Kadro, C. 2 (Tıpkıbasım), Sayı 18, Haziran 1933, s. 5-15, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi , 1979.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi II. Marksizm”, Kadro, C. 2 (Tıpkıbasım), Sayı 19, Temmuz 1933, s. 6-17, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi , 1979.

Aydemir, Şevket Süreyya “Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi III. Türk Nasyonalizmi (Devam ve Son)”, Kadro, C. 2 (Tıpkıbasım), Sayı 21, Eylül 1933, s. 5-15, Yay. Haz. Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi , 1979.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Fikir Atatürkçülüğü ve Kelime Atatürkçülüğü”, Yön, Yıl 1, Sayı 6, 24 Ocak 1962, s. 9.

Aydemir, Şevket Süreyya .“Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü”, Yön, Yıl 1, Sayı 7, 31 Ocak 1962, s.7.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Türk Sosyalizminin İlkeleri”, Yön, Yıl 2, Sayı 56, 9 Ocak 1963, s. 8-10.

Aydemir, Şevket Süreyya. “I- Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri”, Yön, Yıl 2, Sayı 59, 23 Ocak 1963, s. 16.

Aydemir, Şevket Süreyya. “II- Emek, İşçi Sınıfı ve Emeğin Sosyal Değeri”, Yön, Yıl 2, Sayı 60, 6 Şubat 1963, s. 16.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Dünya Güzeline Açık Mektup”, Yön, Yıl 6, Sayı 195, 23 Aralık 1966, s. 5.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Komünist Yaratmak”, Devrim, Sayı 2, 28 Ekim 1969, s. 2.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Bir Senatöre Açık Mektup”, Devrim, Sayı 17, 2 Aralık 1969, s.3.

Aydemir, Şevket Süreyya. “Bir Gerçek Aydın”, Devrim, Sayı 15, 27 Ocak 1970, s. 2.

Aydemir, Şevket Süreyya. Cihan İktisadiyatında Türkiye, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931.

Aydemir, Şevket Süreyya. Kahramanlar Doğmalıydı, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1995.

Aydemir, Şevket Süreyya. İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, 7. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya. İkinci Adam, C.II, 1938-1950, 7. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya. İkinci Adam, C.III, 1950-1964, 6. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya. İnkılap ve Kadro, 3. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.

Aydemir, Şevket Süreyya. Kırmızı Mektuplar ve Son Yazılar, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979.

Aydemir, Şevket Süreyya. Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa C. I., 1860-1908, 6. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya. Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa C. II, 1908-1914, 9. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Aydemir, Şevket Süreyya. Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C. III, 6. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

Aydemir, Şevket Süreyya. Menderes'in Dramı, 7. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya. Suyu Arayan Adam, 15. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya. Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919, C. I., 18. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

Aydemir, Şevket Süreyya. Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922, C. II., 17. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

Aydemir, Şevket Süreyya. Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938, C. III., 16. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

Aydemir, Şevket Süreyya. Toprak Uyanırsa, 8. Bas., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.

Aydın, Suavi. “Cumhuriyet’in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 2 Kemalizm, Editör: Ahmet İnel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 344-370.

Aydın, Suavi. “İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet İki Ayrı Siyaset” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.I Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Editör: Mehmet Ö. Aklan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 117-129.

Baban, Cihad. Politika Galerisi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.

Başar, Ahmet Hamdi. Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye, Ankara: AİTİA, 1981.

Bennigsen, Alexandre., Quelquejay, Chantal. Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları, Tercüme: Nezih Uzel, İstanbul: Elips Kitap, 2005.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı (BDHK), Bakü (Belgeler), İstanbul:Kaynak Yayınları, 1999.

Bozarslan, Hamit. “Bülent Ecevit”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 458-464.

Bozkurt, M.E., Tengirşenk, Y.K., Peker, R. 1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları, Haz: Oktay Aslanapa, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997.

Celal, Sadrettin., Süreyya, Şevket. Lenin ve Leninizm, Çevriyazı: Elmas Şahin, Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2005.

Cevizci, Ahmet. Paradigma Felsefe Sözlüğü, 5. Bas. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

Copeaux, Etienne. Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993), Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Çavdar, Tevfik. Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

Çetinsaya, Gökhan. “Mithat Paşa”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.2, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Editör: Mehmet Ö. Aklan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 60-66.

Doğan, Zafer. Türkiyeli Bir Sosyalist: Mehmet Ali Aybar, İstanbul: Belge Yay., 2005.

Ecevit, Bülent. Ortanın Solu, 6. Bas., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974.

Ekmekçi, Mustafa. “Şevket Süreyya’dan Aysel Kutlu’ya Dost Mektupları”, Cumhuriyet, 9 Mayıs 1994, s. 12.

Ekmekçi, Mustafa. “Şevket Süreyya’dan Aysel Kutlu’ya Dost Mektupları”, Cumhuriyet, 14 Mayıs 1994, s. 10.

Engels, Friedrich. Anti-Dühring, Çeviren: Kenan Somer, 4.Bas., Ankara: Sol Yay., 2003.

Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, Türk Dış Politikası C. I, 1919-1980, Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004. s. 155-178.

Erişirgil, M. Emin. Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.

Eroğul, Cem. Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, 4. Bas., Ankara: İmge Kitabevi.

Eroğul, Cem. Devlet Nedir ?, 3. Bas., Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

Ersanlı, Büşra. İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937), 2. Bas., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Fertan, Necla., Behice Boran, Necla Fertan, İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası, İstanbul: Bilim Yay., 1975.

Galbraith, John Kenneth. The Great Crash, 6. Bas., Boston: Houghton Mifflin Company, 1988.

Georgeon, François. Sultan Abdülhamid, Çev: Ali Berktaş, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.

Georgeon, François. Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935), 4. Bas. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Gökalp, Ziya. Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, İstanbul: İnkılap Kitabevi, t.y.

Gökberk, Macit. Felsefe Tarihi, 13 Bas. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.

Göktürk, Halil İbrahim. Bilinmeyen Yönleriyle Şevket Süreyya Aydemir, Ankara: y.y. 1977.

Göral, Özgür Sevgi. “Afet İnan”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler, C. 2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 220-228

Hegel, G. W. F. Tarihte Akıl, Çev. Önay Sözer, 2. Bas., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.

Hilav, Selahattin. “Düşünce Tarihi (1908-1980)” Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye , Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları, 2002, s.383-417.

Hobsbawm, Eric. Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı, Türkçesi: Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.

Hüsnü, Şefik. “Türkiye’de Sosyal Sınıflar”, Türkiye’de Sosyal Sınıflar, Çevriyazı ve Sadeleştirilen Mehmet Türkan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

Karaca, Emin. “Sevdaınız Komünisttir”: Nazım Hikmet’in Siyasal Yaşamı, İstanbul Karakutu Yayınları, 2003.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. Zoraki Diplomat, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1967.

Karaömelioğlu, M. Asım. “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 272-284.

Kazgan, Gülten. İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, 2. Bas., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.

Kinross, Lord Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu, 12. Bas., Türkçesi: Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994.

Kirişçi, Kemal., Winrov, Gareth M. Kürt Sorunu Gelişimi ve Kökeni, Çeviri: Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Koloğlu, Orhan. “II. Abdülhamit’in siyasal Düşüncesi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. I, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Editör: Mehmet Ö. Aklan, İstanbul: İletişim Yay.,2003, s. 273-277

Köker, Levent. “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnel, 3. Bas., İstanbul: İletişim Yay., 2002, s. 97-119.

Lefebvre, Henri. Marx’ın Sosyolojisi, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1968.

Lenin, V. İ. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm, Çeviren Erdoğan Başar, Ankara: Sol Yayınları, 1965.

Lenin, V.İ. Marks Engels Marksizm, Çeviren: Vahap Erdoğan, Ankara: Sol Yay., 1997.

Lenin, V.İ. Ne Yapmalı?, Çev. M. Kabagil, Ankara: Sol Yayınları, 1968.

- Liposky, Igor P. The Socialist Movement in Turkey: 1960-1980, Leiden, New York, Köln: E. J. Brill, 1992.**
- Macar, Elçin. “Doğan Avcıoğlu” , Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 162-170.**
- Macleod, William Allister. Sevket Süreyya Aydemir, Modern Turkish Biographer, Ann Arbor, Michigan, U.S.A., London, England: University Microfilms International, 1984.**
- Magee, Bryan. Büyük Filozoflar, Türkçesi Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.**
- Mango, Andrew. Atatürk, Türkçesi: Fusun Doruker, İstanbul: Sabah Kitapları, 1999.**
- Marx, Karl. Kapital, cilt 1, Çev. Alaattin Bilgi, 7. Bas. Ankara: Sol Yayınları, 2004.**
- Marx, Karl., Engels, Friedrich. Alman İdeolojisi (Feurbach) Çev: Sevim Belli, 5. Bas. Ankara: Sol Yayınları, 2004.**
- Marx, Karl., Engels, Friedrich. Siyasi Yazılar , Çev.Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 2004.**
- Nureddin, Vâlâ. Bu Dünyadan Nazım Geçti,İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999.**
- Oran, Baskın. “1945-1960 Dönemin Bilançosu”, Türk Dış Politikası, Cilt 1 1919-1980, Editör: Baskın Oran,). Bas., İstanbul: İletişim Yay., 2004.**
- Oran, Baskın. Atatürk Milliyetçiliği, 5.Bas., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.**
- Owen, Roger., Pamuk, Şevket. 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, Çeviri: Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yay., 2002.**
- Önder, Tuncay. Şevket Süreyya Aydemir –Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Görüşleri, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 1994.**
- Özcan, Abdülkadir. 21. Yüzyılda Sultan II. Abdülhamid’e Bakış, Haz., Mehmet Tosun, Yay. Dan., Hayrettin Turan, İstanbul: y.y., 2003.**
- Özdemir, Hikmet. “Siyasal Tarih (1960-1980)”, Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye , Yay. Yön. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları, 2002, s. 227-297.**
- Özlem, Doğan. Tarih Felsefesi, 7. Bas., İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001.**
- Peker, Recep. “Ülkü Niçin Çıkıyor ? ”, Ülkü, Şubat 1933, s.1.**

Plehenov, G.V. Marksist Düşüncenin Temel Meseleleri, Çevirenler S. Hilav, E. Buri, N. Burhan, S.Mimoğlu, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1964.

Sayılğan, Aclan. Sovyetlerde Eğitim ve Türk Öğrencileri, Ankara, y.y., 1967.

Sayılğan, Aclan. Türkiye’de Sol Hareketler, İstanbul: Hareket Yayınları, 1972.

Tanör, Bülent. İki Anayasa 1961-1981, İstanbul: Beta Yayınları, 1994.

Taylor, Charles. Hegel, Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1977.

Tek, Müfide Ferit. Aydemir, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.

Tekeli, İlhan., İlkin, Selim. 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara: ODTÜ Yay., 1977.

Tekeli, İlhan., İlkin, Selim. Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Tevetoğlu, Fethi. Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ankara: y.y. 1967.

Timur, Taner. Türkiye Nasıl Küreselleşti?, Ankara: İmge Yay., 2004.

Timur, Taner. Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine, 3. Bas., Ankara: İmge Kitabevi, 1998.

Timur, Taner. Türk Devrimi ve Sonrası, 5. Bas., Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Tunçay, Mete. “Şevket Süreyya Aydemir’in TKP’ ye Başvurusu”, Toplumsal Tarih, Sayı: 143, s. 50-52.

Tunçay, Mete. Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi 1923-1931, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 366.

Tunçay, Mete. Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925), İstanbul: BDS Yayınları, 2000.

Türk Tarihinin Ana Hatları: Methal Kısmı, Maarif Vekaleti, İstanbul Devlet Matbaası 1931.

Türkeş, Mustafa. Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Uyar, Hakkı “Resmi İdeoloji... Ülkü ve Kadro...” Toplum ve Bilim 74, Güz 1997, s. 181-193.

Wood, Allen W. Karl Marx, New York, London: Routledge, 2004.

**Yeşilkaya, Neşe G. “Halkevleri”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 2, Kemalizm,
Editör: Ahmet İnel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 113-119.**

ÖZGEÇMİŞ

2 Nisan 1979 İstanbul doğumluyum. İlkokul ve ortaokulu Haznedar Abdi İpekçi İlk ve Ortaokulu'nda liseyi ise Güngören İzzet Ünver Lisesi'nde tamamladım. Kısa bir süre Kocaeli Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Bölümü'nde okuduysam da toplumsal bilimlere ilgim dolayısıyla yeniden sınava girerek Mimar Sinan Üniversitesi Tarih Bölümü'nü kazandım. 1999'da girdiğim bölümden 2003'te mezun oldum. Yıldız Teknik Üniversitesi'nde iki yıla yakın bir zamandır Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersi veriyorum, İngilizce biliyorum.